

MED SIKTE PÅ REFORM

Ett studium av förförståelsens funktioner i Emanuel Lindersholms kyrkohistorieskrivning

Örebro 2004

Björn Svärd

INNEHÅLL

Förord	5
Inledning	6

KAPITEL 1 LINDERHOLMS VETENSKAPLIGA GRUNDVALLAR

1.1 Inledning	7
---------------------	---

1.2 Om teologi och om arbetsuppgiften för en teologisk fakultet.....	8
--	---

Teologi är vetenskapen om kristendomen

Det ursprungliga evangeliet som bedömningsgrund

Det ursprungliga evangeliet öppnar för livs- och världsåskådning

Sven Göransson på samma linje

KAPITEL 2 LINDERHOLMS VETENSKAP

2.1 Inledning.....	12
--------------------	----

2.2 Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism. Inledningen till boken om Sven Rosén samt artikeln Teologi och pietism	13
---	----

Inledning

De beledsagande föreställningarna

Den anslutande tolkningsramen

2.3 Roséns liv och gärning	16
----------------------------------	----

Inledning

Ytterligare om de beledsagande föreställningarna

Den anslutande tolkningsramen

2.4 De stora häxprocesserna i Sverige. Första delen Inledning. Bohuslän 1918	19
--	----

Inledning

Magins möte med kristendomen

*Luthers, ortodoxins och upplysningens förhållande till det magiska tänkandet
Den anslutande tolkningsramen*

2.5 Pingströrelsen dess förutsättningar och uppkomst och Pingströrelsen i Sverige23

Inledning

Slutresultatet i kort form

Utförligare kommentar

Det positiva i det negativa

Den anslutande tolkningsramen

2.6 En mera generell bedömning29

2.7 Relationen till teorin31

2.8 Linderholm enligt Sven Göransson31

2.9 Linderholm och Sven Göransson32

KAPITEL 3 LINDERHOLMS ÖVERSIKTER

3.1 Inledning.....33

3.2 Evangeliets värld34

Kyrkohistorien börjar med evangeliet vari ingår evangeliets förhistoria

Vad som beredde marken i den judiska miljön

Vägröjare utanför den judiska sfären

Stod i vägen

Rasism

Den bärande konstruktionen

Anknytningen till teorin och syfte

3.3 Om den kristna statskyrkans uppkomst37

De ledande och styrande förutsättningarna

Den bärande konstruktionen

3.4 Reformation och världsutveckling41

En karakteristik av innehållet

Den bärande konstruktionen

3.5 En mera generell bedömning av Linderholms översikter43

3.6 Relationen till teorin45

3.7 Linderholm och Göransson	45
---	-----------

KAPITEL 4 LINDERHOLM OCH NATIONALISMEN ..46

<i>Inledning</i>	
<i>Den nödvändiga nytolkningen</i>	
<i>Utvecklingstanken och nationalismen</i>	
<i>Historiekonstruktionen</i>	

KAPITEL 5 FÖRFÖRSTÅELEN BÅDE TRADITIONELL OCH TROSBESTÄMD

50

<i>Inledning</i>	
<i>Linderholms idealism</i>	
<i>Tro och vetande</i>	
<i>Om Linderholms förförståelse</i>	
<i>Sedvanlig historisk argumentation men också av tro präglad förförståelse</i>	

KAPITEL 6 FÖRFÖRSTÅELEN I RÄTTFÄRDIGHETENS OCH OBJEKTIVITETENS TJÄNST

55

<i>Inledning</i>	
<i>Teoribildningen</i>	
<i>Trohet mot evangeliet, genuin religiositet, känsla för tidsidealen</i>	
<i>Utvecklingstanken</i>	
<i>Historiskt sinne</i>	
<i>Världsbilden</i>	
<i>Gudsmötet</i>	
<i>Evangeliet</i>	
<i>Individen och folket</i>	
<i>Pietism och rationalism</i>	
<i>Slutresultatet</i>	

KAPITEL 7 LINDERHOLM, GÖRANSSON OCH TROSIN-TERPRETATIONEN

62

Källor & litteratur.....	65
-------------------------------------	-----------

Förkortningar.....	66
---------------------------	-----------

Förord

Inledning

Denna undersökning **Med sikte på reform**. *Ett studium av förförståelsens funktioner i Emanuel Linderholms kyrkohistorieskrivning* kan tyckas perifer och exklusiv. Men skenet bedrar, ämnet är i själva verket centralt. Låt mig förklara varför. Lätt inses att de flesta framställningar, muntliga som skriftliga i en bestämd mening kan sägas vara tvådelade. Å ena sidan består de av fakta, å den andra av subjektiva värderingar och ställningstaganden. Utan fakta får framställningen ingen substans, utan subjektiva värderingar inget liv. En kyrkohistorisk framställning är inget undantag, både det subjektiva och det objektiva behöver finnas där för att göra framställningen komplett.

Lätt inses också att det är intressant att specialstudera en historikers subjektiva värderingar, och då särskilt de värderingar som man kan återfinna i hans eller hennes vetenskapliga produktion. Det är just detta jag gjort i denna undersökning. Jag kallar dessa subjektiva värderingar och ställningstaganden med ett sammanfattande begrepp förförståelse. Med detta begrepp avses här det komplex av föreställningar som utan att tillhöra den direkta empirin påverkade i detta fall Emanuel Linderholms kyrkohistorieskrivning.

Emanuel Linderholm (1872-1937) är alltså den kyrkohistoriker jag undersöker. Denne Linderholm var professor i kyrkohistoria i Uppsala från 1919 fram till sin död 1937. Orsaken till att jag valt att undersöka förförståelsen hos just Linderholm är inte enbart att denne var en driven kyrkohistoriker utan också att han var så tydligt subjektiv, dessutom så profilerad i sin framställning. Till detta kommer och det är faktiskt det för mig i detta sammanhang viktiga, att han låter sig jämföras med en annan kyrkohistoriker Sven Göransson (1910-1989) också han tidigare professor i kyrkohistoria i Uppsala. Förförståelsen i denne Sven Göranssons författarskap har jag tidigare undersökt i en monografi, *Tron i ett kyrkohistoriskt författarskap. Exemplet Sven Göransson (2003)*.

Föreliggande undersökning skall ses som en fristående fortsättning av något som påbörjades i *Tron i ett kyrkohistoriskt författarskap*. Det är samma problematik som har intresserat mig i båda fallen. Arbetet med Linderholms texter har också i långa stycken bedrivits parallellt med min studie av Sven Göranssons kyrkohistorieskrivning.

Min bok om Sven Göransson hade inga föregångare, enbart mera kortfattade analyser av Sven Göranssons författarskap förelåg i tryckt form. Med Linderholm är läget annorlunda, det finns en hel del skrivet om honom. Den stora och sammanfattande studien är *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker (1987)* av Anders Jarlert. Jag hänvisar i fortsättningen fortlöpande till denna bok. Här i denna inledning refererar jag speciellt till hans forskningssammanfattning. Någon egen motsvarighet har jag alltså ej ansett mig behöva sammanställa. Ingående redovisar Jarlert dessutom den internationella debatten om kyrkohistoriens ställning i den teologiska vetenskapen. Även till detta hänvisar jag liksom till min egen inledning i min bok om Sven Göransson.

Jarlerts huvudintention är att teckna Emanuel Linderholm som just kyrkohistoriker. Detta gör han i en biografisk studie där människan Emanuel Linderholm ses samman med kyrkohistorikern och kyrkoreformatorn Emanuel Linderholm. Gränserna mellan de tre är i Jarlerts framställning flytande, det ena har påverkat det andra, t o m gått över i det andra.

Min studie är av annan art. Jag koncentrerar mig på vad Linderholm skrivit och analyserar detta. Närmare bestämt koncentrerar jag mig på hans förförståelse. På grund av att jag har Jarlerts framställning i ryggen har jag kunnat begränsa mitt textstudium utan att detta menligt inverkat på resultatet. Jag har begränsat mig till Linderholms vetenskapliga produktion, d v s de böcker Linderholm skrivit där han till stor del arbetar med primärmaterial, samt till ett urval av Linderholms bearbetningar, d v s skrifter där Emanuel Linderholm arbetat med i huvudsak redan publicerat material. Till detta har jag lagt Linderholms ämnesgränsöverskridande bok *Kristendomen och kriget*, detta huvudsakligen av det skälet att Linderholms nationalism och hans syn på germanernas särställning där särskilt tydligt kommer till uttryck.

Upplägget i denna studie är följande. I en första huvuddel refererar jag ett urval av Linderholms böcker. Jag gör det problemorienterat och tar främst fasta på konstaterbar förförståelse. Med utgångspunkt från dessa referat tar jag i nästa huvuddel ytterligare ett steg. Jag reflekterar först över ett antal av Jarlerts forskningsresultat i hans Linderholmstudie. Reflexionerna för över i att jag utifrån frågeställningar som påverkats av min prövning av Jarlerts slutsatser sammanfattar mina egna resultat samt tolkar dem. Fortlöpande i hela framställningen ställer jag Linderholm mot Göransson. I ett slutkapitel jämför jag mer övergripande Linderholms kyrkohistorieskrivning med Sven Göranssons samt bedömer och kritiserar dem båda utifrån den för respektive författare karakteristiska förförståelsen.

Man kan fråga sig varför jag är så begränsad i mina jämförelser. Varför enbart Sven Göransson? Det beror på att jag i litteraturen om svenska kyrkohistoriker inte funnit analyser som öppnar för de jämförelser jag har behov av. De historiografiska studier som föreligger har bedrivits med annat syfte.

Två kristna kyrkohistorikers förförståelse har alltså stått under luppen i denna och min tidigare studie om Sven Göransson. Rimligt är det att anta att läsaren därigenom får extra tydliga indikationer på vad företeelsen förförståelse kan stå för, eftersom trosövertygelsen är så tydligt mätbar i dessa författares produktion. Dock varnar jag för att placera kyrkohistoriker i ett alldeles speciellt fack. Det lär inte finnas någon historiker eller kyrkohistoriker som skriver utan förförståelse. Men det talas sällan om hur den förförståelsen påverkat resultaten.

1 Linderholms vetenskapliga grundvalar

1.1 Inledning

Som vi har sett har det skrivits mycket om Emanuel Linderholm. Trots detta finns mer att få. I historiska sammanhang gäller i allmänhet att forskning öppnar vägar för ny forskning. Så är det även i fallet Emanuel Linderholm. Ett viktigt område är dessutom i det närmaste obehandlat, Linderholmreceptionen. Först något om denna.

Inte alla har behandlat Linderholm så välvilligt som en av mina äldre prästkollegor, numera avliden. Denne berättade för mig om sin tentamen i kyrkohistoria för Emanuel Linderholm i början på trettioalet. Stämningen vid tentamen blev så förtroendefull mellan tentator och tentand att min kollega vågade ställa frågan om professorns syn på det väsentliga och bärande i kristendomen. Linderholm berättade då i tårar liknelsen om den förlorade sonen. Med det svaret var min vän tillfreds. Det bar honom under hans fortsatta liv som präst.

I allmänhet har Linderholms religiösa åskådning i kyrkliga kretsar behandlats negativt, närmast föraktligt. Linderholms så kallade liberalteologi har ansetts föråldrad. Anders Jarlert vittnar om att han, innan han tog itu med Linderholm, hade mött honom som ett teologiskt skällsord och hans tankar som föråldrad, urvattnad teologi.¹ Denna negativa traditionsbildning var massiv, den kom från såväl kyrkligt som frikyrkligt håll. Nog visste man att Emanuel Linderholm var en god kyrkohistoriker, men som teolog betraktades han som paria.

Om detta är följande att säga. Emanuel Linderholm måste förstås inte enbart utifrån sin personliga bakgrund och sina personliga egenheter, utan också framför allt utifrån den tid som var hans. Kristendomen höll definitivt på att förlora greppet om sinnena från slutet av 1800-talet och framåt. Vidgat vetande, bibelkritik, politisk radikalism liksom allmän sekularisering hade börjat tränga ner på djupet i samhällskroppen, vilket gjorde det omöjligt för kyrkorna att bara fortsätta som om inget hade hänt. Det förstod allt flera och bland dem redan från början av det nya seklet, Emanuel Linderholm. Denne visste dessutom besked om att kristendomen ägde kvaliteter värda att leva på även i en ny tid med nya förutsättningar. För detta ändamål skull, ja för sanningens skull måste kristendomen reformeras. Så tänkte Emanuel Linderholm. Så tänkte också de liberala teologerna, Linderholms andliga släktingar. Skillnaden mellan Linderholm och dessa må ha varit betydande. För mig är skillnaden mest att sekelskiftesliberalerna så småningom ändrade färdriktning, påverkade som de blivit av nya tendenser och tankar i tiden. Ändrade färdriktning gjorde emellertid inte Emanuel Linderholm. Arrogant, tillspetsat och polemiskt gick han mot strömmen. Han höll envist fast vid den övertygelse han en gång förvärvat. Ingenting ändrade han, därav mycket av det förakt han mötte under sin livstid.

Om den ändrade färdriktningen kan mycket sägas. Här har jag behov av att betona att det vidgade vetandet liksom sekulariseringen hade kommit för att stanna, den historiska kritiken som inte undantog ens helig Skrift likaså. Teologin måste även i fortsättningen ta detta på allvar och var i den meningen i samma predikament som sekelskiftesliberalerna vare sig de erkände det eller inte. Vägrade man hamnade man i nya svårigheter, än svårare att bemästra. Så var det då och så är det fortfarande. Med detta har jag velat säga att föraktligt tal om Emanuel Linderholm mer eller mindre blir som att kasta sten i glashus.

¹ Jarlert 1987, s 11

I själva verket menar jag att Emanuel Linderholm på allt sätt är värd att ta på allvar. Hans brottning med trons plats i ett upplyst samhälle är på sitt sätt fascinerande. Fascinerande är han när han redovisar sin principiella syn på teologiska studier i allmänhet och kyrkohistoria i synnerhet. Hans synpunkter och ställningstaganden är till allt annat också en återspeglning av en hel livssyn.²

1.2 Om teologi och om arbetsuppgiften för en teologisk fakultet

Linderholms syn på förhållandet vetenskap och livssyn är uppseendeväckande. Å ena sidan betonar Linderholm nämligen teologins vetenskaplighet, å den andra samma vetenskapliga teologis uppgift att framställa kristendomen så att den även i nutid kan fungera som en bärande livs- och världsåskådning. Jag skall här först redogöra för Linderholms mer strikta vetenskapssyn, sedan försöka fixera förbindelseledet mellan det vetenskapliga och det i hans teori- bildning positivt funktionella, för att slutligen visa på att Linderholm ger den vetenskapliga teologin en uppgift som förmedlare av kristen tro.

Min huvudkälla är Linderholms skrift , *Problemställningar och arbetsuppgifter i nutida svensk teologi. Uppsala universitets årsskrift 1921. Teologi 1*. Av innehållet framgår att boken var färdigskriven redan 1917, två år innan Linderholms utnämning till professor. Dessutom använder jag Linderholms förord i hans bok *Evangeliets värld* samt Jarlerts referat ur framför allt de studiehandböcker som teologiska fakulteten gav ut under Emanuel Linderholm professorstid.³

Teologi är vetenskapen om kristendomen

Kristendomen skall utforskas vetenskapligt slår Linderholm fast. En sådan vetenskaplig utforskning kallas teologi. De svenska teologiska fakulteterna har till uppgift att bedriva teologisk forskning.

De teologiska ämnen som utforskas vid fakulteterna skall alla betraktas utifrån kristendomens synpunkt. Infallsvinkeln skall dessutom, där så är möjligt och lämpligt, vara svensk.

De teologiska ämnen som skall utforskas kan inom vissa ramar växla allt efter omständighet.

Kristendomen som företeelse är inte först och främst en tankeriktning eller dylikt utan grundar sig på en historisk verklighet. Kristendomen kan därför inte isoleras från det omgivande samhället utan måste förstås som en samhällsföreteelse. Den måste studeras mot bakgrund av sin historiska och religionshistoriska bakgrund för att dess betydelse skall kunna fixeras.

² Linderholm tillsammans med Hjalmar Holmquist och Einar Billing stod vid sekelskiftet 1900 i spetsen för opinionsbildning då det gällde att reformera teologiutbildningen. Detta resulterade i en ny studieordning 1903. Bexell 2003, s 270. Linderholm ville emellertid fortsatt och fortlöpande reform av den teologiska utbildningen. Det är mot den bakgrunden nedan refererade Linderholm 1921 skall ses.

³ Linderholm 1921. Jarlert 1987, 270-88 där även Linderholms syn relateras till andra svenska kyrkohistorikers sätt att se på sitt ämne. Dessutom refereras debatten om kyrkohistorien som teologisk och historisk disciplin. Linderholm 1918 b, s v ff. Se även Svärd 2003, s 129-132.

De grundläggande teologiska ämnena är följdriktigt historiska och skall utforskas med historisk kritisk metod.

Bland dessa är allmän religionshistoria ett. Detta ämne har i en teologisk fakultet till uppgift att behandla kristendomens och kyrkans ställning i den stora religiösa världsutvecklingen. Gamla testamentets exegetik är ytterligare ett historiskt studieämne. När detta ämne studeras teologiskt blir intresset speciellt inriktat på kristendomens direkta förutsättningar och förberedelser hos Israel och judendomen.

Både Allmän religionshistoria och Gamla testamentets exegetik pekar fram mot det historiska ämne som ligger i teologistudiets själva centrum, Nya testamentets exegetik. Studiet av Nya testamentet syftar till att klarlägga evangeliets ursprungliga innehåll. Jesu person och hans evangelium är kristendomens fasta religiösa utgångspunkt. Till detta kommer uppgiften att tydliggöra hur evangeliet formulerades under apostlarnas tid. Slutligen skall de nytestamentliga exegeterna klarlägga hur evangeliet gestaltades samfundsmässigt i urkristendomen.

Kyrkohistoria är ett ämne som griper in i Nya testamentets exegetik och därigenom också indirekt även i Allmän religionshistoria och Gamla testamentets exegetik. Dess uppgift är nämligen enligt Linderholm att följa ”häfdernas vittnesbörd” om evangeliets gestaltning och förverkligande i världen alltifrån Kristi dagar och framåt. I ett svenskt sammanhang blir uppdraget att skapa en totalframställning av kyrkans hela historia utifrån svensk horisont.

På dessa kyrkohistoriska ämnens grund bygger den systematiska teologin. Denna belyser frågan om kristendomens väsen och dess principer i religiöst och etiskt hänseende. Till detta kommer den praktiska teologin, som studerar frågan om principerna och de praktiska metoderna för kristendomens samfundsmässiga förverkligande genom förkunnelse, undervisning och kyrkoorganisation.

Det ursprungliga evangeliet som bedömningsgrund

Så långt lägger man märke till att alla teologiska ämnen entydigt syftar till att tydliggöra just kristendomen som företeelse. För att kunna göra detta måste man veta vad kristendom är. Man måste enligt Linderholm genom forskning komma åt evangeliet och då inte evangeliet i allmänhet utan dess ursprungliga innehåll.

Detta ursprungliga evangelium skall sedan utgöra bedömningsgrund vid studiet av övriga ämnen vid en teologisk fakultet. De olika disciplinerna hör därför nära samman med varandra. Av en teologisk forskare krävs av den anledningen både överblick och blick för det väsentliga. Detta gäller även forskare med specialinriktning. Varom inte kan man missa något som Linderholm benämner ”det religiösa”. På detta det religiösa hänger för Linderholm allting. Detta det religiösa hämtar Linderholm ytterst från evangeliet.

Genom att resonera i dessa banor visas att Linderholm utgår från att väsentlig kunskap om evangeliet redan är givet och finns redo att användas. Man har åtminstone så stor kunskap om evangeliet och dess värde att man vet att evangeliet skall vara riktmärke för allt som företas vid den teologiska fakulteten.

Det ursprungliga evangeliet öppnar för livs- och världsåskådning

Hittills har jag i en parafaserande framställning tydliggjort hur Linderholm formulerar den teologiska vetenskapens direkt vetenskapliga uppgifter. Min huvudkälla har varit *Problemställningar och arbetsuppgifter i nutida svensk teologi*. Nu innehåller *Problemställningar* mer än detta. Framför allt framläggs där en rad argument för den vetenskapliga teologins nödvändighet även för annat än formell kunskap. Sammanfattningsvis är det de teologiska fakulteternas uppgift att:

gifva kristen tro och världsåskådning sådan form och innehåll, att de af hvarje ny generation kunna omfattas och mottagas såsom en hela lifvet alltfört uppbärande och förklarande livs- och världsåskådning. ⁴

Möjligheten att åstadkomma detta beror av evangeliet.

Om detta evangelium, eller den ursprungliga kristendomen, vet Linderholm som vi sett besked. Linderholm talar om ”Jesu enkla evangelium” och menar med detta väsentligen Jesu förkunnelse om Gud. Detta Jesu ursprungliga budskap fick inte länge behålla sin ställning. Det materialiserades och mytologiserades från urkyrkan och ända fram till reformationen. Luther inledde en ”förändling” och ”eticering” av tron. Dock hade han inget att invända mot 400-talets spekulativa dogma. Det hade däremot nyprotestantismen som under Linderholms egen tid försöker nå tillbaka till det ursprungliga evangeliet, tolka det religiöst och teologiskt och finna ut vad evangeliet får för konsekvenser i nuläget.

Detta sker mot bakgrund av den vetenskapliga revolutionen som resulterat i en ny världsbild främmande för mycket i den traditionellt kristna föreställningsvärlden. Vad som behöver ske för att kristendomen i denna tid skall överleva som samhällsföreteelse och andlig kraftkälla för enskilda är en återgång till en odogmatisk enkel tro med ledning av de tre första evangelierna och att denna tro förbinds med modern världsbild. Denna förbindelse är nämligen möjlig, dock icke självklar. Med den teologiska forskningens hjälp skall det kunna ske. Detta förutsatt att kyrkan med egna krafter kämpar för sin existens och hävdar tron på den fria övertygelsens väg, vilket i sin tur förutsätter hängivna och överlåtna enskilda kristna.

Sker detta kan kristendomen, helst i statskyrkans form, fortfarande fungera i det svenska samhället som en ”hela lifvet uppbärande livs- och världsåskådning.” Evangeliet håller för detta.

Så sent som 1917 formulerade Linderholm mera sammanhängande sin syn på vetenskapen om kristendomen, enkannerligen sin syn ämnet på kyrkohistoria. Då var redan Linderholms viktigaste kyrkohistoriska verk skrivna. Vad som sattes på pränt 1917 var emellertid uttänkt redan tidigare. Det visar ett studium av skrifter författade före detta datum. Faktum är att den grundsyn jag här redovisat skiner igenom i allt av mig analyserat material. Det kommer fortsättningen att visa.

Sven Göransson på samma linje

Emanuel Linderholm dog 1937 strax efter sin pensionering. Han efterträddes på den kyrkohistoriska stolen i Uppsala av sin lärjunge, baptisten Gunnar Westin. Denne i sin tur efterträdd-

⁴ Linderholm 1921, s 16

des 1956 av Sven Göransson. Sven Göransson anknöt i sitt kyrkohistoriska författarskap till den liberala, kulturöppna traditionen från seklets början. Om alltså Linderholm som vi sett ovan höll fast vid denna tradition, återknöt Göransson till den. De två, Linderholm och Göransson, möts alltså men från två olika håll.

I synen på en teologisk fakultets uppgift och då i synnerhet på ämnet kyrkohistoria står de båda varandra förunderligt nära. Göranssons vision är ett svenskt samhälle som hålls samman av en kristen kultursyntes och Linderholm drömmer om en framtid när kristendomen åter blivit en livs- och världsåskådning som bär upp det svenska samhället. Den teologiska fakulteten förväntas stå i tjänst för att nå detta mål. Det anser både Göransson och Linderholm. Båda betonar också den kyrkohistoriska forskningens centrala roll. Som en historisk religion är det oundvikligt att kristendomen utforskas just historiskt, inte primärt dogmatiskt eller filosofiskt.

Släktskapet dem emellan märks också när de definierar kyrkohistoriens uppgift men här observeras också skillnader. Göransson talar om att uppgiften för kyrkohistorievetenskapen bl a är att undersöka ”vad varje tid bestämmer om Kristi sanning”, medan Linderholm sätter ett av honom själv definierat evangelium i centrum. Ser man sedan närmare på hur de båda kyrkohistorikerna gör i praktiken, visar det sig att Linderholms evangelium äger en central betydelse i hela Linderholms kyrkohistoriska författarskap. Göransson däremot gör inte riktigt som han lär. I sina vetenskapliga verk redovisar han sorgfälligt olika kristendomsuppfattningar och deras betydelse medan han i sina översikter låter en humanistisk, kulturöppen och samhällstillvänd kristendom framträda som den ständigt lika ideala trosformen. Han undersöker således aldrig specifikt vare sig i sina vetenskapliga skrifter eller i sina översikter vad varje tid bestämmer om Kristi sanning.⁵

Det som skiljer är annars mest att Linderholm hela tiden går längre och renodlar mer. Att säga som Linderholm om religionshistoriens och Gamla testamentets begränsade uppgift var om möjligt än mindre rumsrent på Göranssons tid än på Linderholms. Göransson har heller aldrig antytt att dessa ämnen skulle speciellt studeras utifrån deras relation till evangeliet. När Sven Göransson talar om systematisk teologi gör han det alltid negativt. Han klagar regelbundet på systematikernas ohistoriska metod och ger aldrig den systematiska teologin en positiv uppgift på sätt som Linderholm gör. Slutligen var Praktisk teologi för Göransson en historisk disciplin, aldrig ett ämne med uppgift att praktiskt tillämpa exegeternas och kyrkohistorikernas sanningar. Den tanken eller liknande kom åter först efter Göranssons tid.⁶

2 Linderholms vetenskap

2.1 Inledning

⁵ Svärd 2003, s 90 ff, 73 ff

⁶ Bexell 1996, passim

Linderholm skydde inte ett mödosamt och omfattande källstudium. Ibland har jag undrat hur det kunde vara möjligt för en enskild person att samla in så mycket och så svåråtkomligt material som han gjorde. Ändå är det inte som materialsamlare Linderholm gjort sig känd, mer har hans bearbetning av källorna betytt. I sitt magnum opus från 1911 om radikalpietisten Sven Rosén grundlade Emanuel Linderholm sitt rykte som en skicklig kyrkohistoriker. Hans inträngande och inkännande teckning av radikalpietismen via en enskild person, Sven Rosén, liksom hans forskningsöversikt över pietismen som företeelse, har gjort att Linderholms bok förblivit ett standardverk i genren.

Trots allt är det dock varken källstudier eller ådagalagd kunskap om pietismen som fått människor att stanna till inför Emanuel Linderholm utan hans religiösa reformarbete. Detta religiösa reformarbete har samband med ett tredje steg i Emanuel Linderholm kyrkohistorie-skrivning. Om det första steget är redovisning av källmaterial, det andra utläggning utifrån källornas vittnesbörd, så är det tredje steget att anlägga en mera generell tolkningsram.

Det är just denna tolkningsram med koppling till Linderholms religiösa reformarbete som har intresserat mer än annat. Det ser man tydligt i bl a Sven Göransson's artikel *Kyrkohistorisk årsskrift 75 år*, publicerad i KÅ 1975. När Göransson karakteriserar Emanuel Linderholms kyrkohistorie-skrivning gör han det utifrån just tolkningsramen. Hur kongenialt Göransson gör detta återkommer vi till i avslutningsdelen av detta kapitel.

Också jag ägnar mig främst åt tolkningsramen. I detta kapitel gör jag det utifrån fyra böcker samt en artikel i *Kyrkohistorisk årsskrift (KÅ)*. Den första boken är Linderholms ovan anförda docentavhandling från 1911, *Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism*. Kopplad till denna är en artikel i KÅ 1914 *Teologi och pietism* där Linderholm publicerar en analys som hör samman med avhandlingen men inte kunde beredas en naturlig plats där. I artikeln bedömer Linderholm äldre forskning kring pietismen. Den andra boken är *De stora häxprocesserna i Sverige. Första delen inledning. Bohuslän* som gavs ut 1918. De två sista är de 1924 och 1925 publicerade undersökningarna om Pingströrelsen. Den första boken av dessa har titeln *Pingströrelsen dess förutsättningar och uppkomst* och den andra *Pingströrelsen i Sverige*.

De två böckerna om Pingströrelsen skall ses samman, de utgör en enhet. Pingströrelsens förutsättningar redovisas i den första volymen och i den andra följer Linderholm upp med att redovisa Pingströrelsens genombrott och första verksamhet i Sverige. Samma metodik använder Linderholm både i boken om Sven Rosén och i hans arbete om häxprocesserna. Först kommer en utförlig bakgrundsteckning och därefter en sakredovisning.

Dessa fyra verk samt artikeln i KÅ grundar sin huvudframställning på arbete med källorna. Jag betecknar dem av den anledningen som vetenskapliga.

Uppgiften jag tagit mig före är alltså att granska Linderholms mera generella tolkningsram. Artikeln i KÅ använder jag huvudsakligast för att skärskåda Linderholms historiesyn. Den lyser nämligen igenom när Linderholm bedömer den tidiga pietismforskningen. Vidare skall

jag ställa vad jag funnit mot Linderholms ovan anförda teoribildning samt slutligen mot Sven Göranssons kyrkohistorieskrivning.

2.2 Sven Rosén och hans insats i frihetstidens radikala pietism. Inledningen till boken om Sven Rosén samt artikeln Teologi och pietism

Inledning

Inledningen till Linderholms bok om Sven Rosén är en brett upplagd principiell redovisning av pietismen som företeelse och av pietismens utbredning i Sverige intill 1730-talet. Linderholm redovisar ingående det källmaterial som finns att tillgå samt vad som skrivits om pietismen. Han sätter in pietismen i sitt sammanhang, redogör för dess utbredning och vad den betytt inom protestantismen. Slutligen skriver han pietismens historia i Sverige fram till 1730-talet. Personteckningarna är utförliga. Tidig pietismforskning analyseras separat i artikeln *Teologi och pietism*.

Frågan är alltså hur Linderholm inramar sin sakframställning. Klart är att denna inramning spränger undersökningens gränser. Dåtiden är inte nog för Linderholm. Han förstår dessutom pietismen utifrån frågor som ytterst är nutidens, f a hans egna frågor. Nog är såväl Luthers reformation som ortodoxi och pietism viktiga som historiska företeelser. Framför allt har de betydelse i dag menar han. Bryggan från dåtid över till nutid är mer än annat den på 1700-talet inträdande upplysningen kombinerad med Linderholms föreställningar om en i historien ständigt pågående utveckling.

De beledsagande föreställningarna

För Linderholm stod det klart att **det som skett i västerlandet från upplysningen och framåt förändrat förutsättningarna för religion och kyrka**. Det nya rationella tänkande som var upplysningstidens signum kom att som aldrig tidigare skaka den kristna trons själva grundvalar. Hotade gjorde en naturvetenskap som byggde sina resultat på obönhörliga kausallagar liksom en historievetenskap som granskade och bearbetade sitt material historiskt kritiskt. Tron på bibelns tillförlitlighet kom därigenom att ifrågasättas.

Den världsbild som bibeln förutsatte och den natur- och livstolkning som därav följde, krossades därigenom definitivt och slutgiltigt. Den moderna världsbilden gav framför allt inte plats för undret, ”den gamla trons käraste barn.” Konsekvent intar därför Linderholm en reserverad hållning till en kristendomstolkning där under och mirakler ingår som en väsentlig del.

I och med denna nya världsbild hade det radikala tvivlets tid inträtt.⁷ Vad som nu behövs, menade Linderholm, var en religion som levde oberoende av yttre maktmedel och av yttre auktoriteter, en religion som hämtat sin övertygelse i enskilda människors egna upplevelser av Gud. En sådan självupplevd religion kunde inte kritiseras sönder med förnuftsargument. Sam-

⁷ Linderholm 1911, 55 f

tidigt kunde den väcka intresse och skapa engagemang. Linderholm gick så långt att han påstod att trons själva överlevnad numera helt och hållet vilade på frivilliga insatser från människor som i kraft av vad de upplevt kunde föra evangeliet ut över världen.⁸

För sin överlevnad var **kristendomen beroende av två grundtyper av kristendom. Den ena representerades av pietismen, den andra av rationalismen.** De båda stod emot varandra, kunde aldrig mötas, men var lika visst nödvändiga för en sund religiositets växt och fullkomning. Dessa båda tankeriktningar representerade också de båda stora religiösa huvudlinjerna i den moderna tidens kyrkliga utveckling.⁹

Om det ovan redovisade är den ena förutsättningen i Linderholms inledning är **utvecklingstanken** den andra. Alla rörelser i tiden befinner sig i en ständigt pågående utveckling, menade Linderholm. Ingen tidsströmning kunde räknas äga bestånd för alltid. Det är dess lott att så småningom åldras och lämna plats för nytt.¹⁰ Utvecklingstanken gav Linderholm möjlighet att se med försonande ögon även på sådant som han tyckte vara primitivt och övervunnet, tron på under exempelvis. Linderholm dömer inte ut pietismen för att den ansåg mirakler vara bevis på att övernaturliga makter var å färde. Man visste ju inte bättre på den tiden.

För Linderholm får **Luther** fungera som **ideal och utgångspunkt.** Luthers religiositet kännetecknades av sin subjektivitet, betonar Linderholm. Tron var något personligt, innerligt och andligt, den var anda (Gesinnung) inte vetande.¹¹ Luthers syn på tro, nåd och rättfärdiggörelse var likaså idealbildande. För Luther var rättfärdiggörelsen en gåva som fullkomnade gemenskapen med Gud, till skillnad från hur det var inom mystiken där rättfärdiggörelsen blev en prestation på vägen fram mot det ouppnåeliga målet, unio mystica, den mystiska föreningen med Gud.¹² Dock var även Luthers syn begränsad. Inte ens hans sätt att uppfatta religionen var i alla stycken ideal. Hos honom fanns även sådant som var grogrund till ortodoxien.¹³

Ortodoxien gillade inte Linderholm. Den var intellektualistisk, inte personlig. Den enskilda personens rätt att i religiösa frågor hysa sin egen mening undertrycktes av ortodoxien och lekmännen hölls nere. **Teologi och teologiserande blir i ortodoxien detsamma som religion,** inte som i Linderholms idealbild, där den enskildes religiösa upplevelse ses som det äkta uttrycket för religion. Dock var det inte fråga om något anakronistiskt avståndstagande från Linderholms sida. Ortodoxien som företeelse har samband med och måste förstås utifrån religionsstriderna och religionskrigen, skriver han bland annat.¹⁴ Och han påpekar att ortodoxiens stränga och tvingande morallagar inte i sin samtid upplevdes som personligt tvång. Kän-

⁸ Linderholm 1911, 36, 56 f

⁹ Linderholm 1914, s 55, 106

¹⁰ Linderholm 1911, IV, 37 f, 55, 118

¹¹ Linderholm 1911, 15

¹² Linderholm 1911, 21

¹³ Linderholm 1911, 15

¹⁴ Linderholm 1911, 4, 36

lan av tvång kom i och med pietismen, d v s i samband med den religiösa individualismen och den personliga religiositetens genombrott.¹⁵

Pietismen följde som en reaktion på ortodoxien. Den hade vad ortodoxien saknade, en subjektiv betoning. **Pietismen drog** åter som på Luthers tid **in kyrkan i individualism, omedelbarhet och ursprunglighet**, menade Linderholm. Den personliga omvändelsen blev för pietismen ett villkor för sann kristendom. Andrahandskristendom godtogs ej eftersom tron inte kunde ärvas. Detta skriver Linderholm gillande. För honom betecknade nämligen religion något levande, något personligt omvälvande. Religion förutsätter upplevelse, dock ej upplevelse av det mirakulösa. Den är som även för Luther sinnelag, inte kyrklighet.

Eftersom den enskildes andliga upplevelse var det avgörande för pietismen, relativiserades bekännelsens betydelse. Ortodoxiens konfessionalism uppluckrades därigenom. Av samma anledning stärktes lekmännens, inte minst kvinnornas, ställning och det moraliska tillståndet förbättrades. Dessutom åstadkom pietismen en nivellering mellan olika samhällsklasser. Den gemensamma religiösa upplevelsen var en viktigare föreningslänk än gemensam social bakgrund. I och med pietismen stärktes människors samhörighet och deras förpliktelser till varandra. Det frivilliga arbetet i kyrkorna tog fart. Man kämpade inte för kyrkan som institution utan för Guds rike.¹⁶

Pietismen svagheter var flera, framför allt att den var fast förankrad i den gamla världsbilden och att därigenom mirakler och under gavs en framträdande plats. Dessutom förmådde den på grund av sin religiösa koncentration inte vinna en positiv inställning till livets stora arbetsuppgifter. Den gick därmed miste om ”ett starkt etiskt grepp på livet”.¹⁷

Linderholm förutsätter **historiskt sinne**. Med det menar han en övergripande känsla i såväl smått som stort för de verksamma krafterna i historien.¹⁸ Till detta historiska sinne hör insikten att en rörelse aldrig enbart kan bedömas dogmatiskt eller konfessionellt. När man exempelvis skall fälla omdöme om svärmiska rörelser är det oundvikligt att man även tar med psykologiska och religionspsykologiska synpunkter i sin bedömning.¹⁹ Man behöver även ha känsla för religionens intensitet och fromhetslivets djup under olika epoker. Kyrkohistorikern måste lära sig att varken överskatta eller underskatta.²⁰

Med blick för historien inser man också att det är en omöjlig uppgift för en rörelse, i det här fallet ortodoxin och pietismen, att utan inre förändringar behålla inflytandet i en ny tid med nya förutsättningar. Endast i förnyad form, där man tar upp tankar och idéer i tiden, kan inflytandet i bästa fall behållas. Där sådana lyckosamma synteser framträder kan de till en tid mot-

¹⁵ Linderholm 1911, 73

¹⁶ Linderholm 1911, 26, 36, 51 – 57

¹⁷ Linderholm 1911, 55

¹⁸ Linderholm 1914, s 96, 104, 140

¹⁹ Linderholm 1914, s 121

²⁰ Linderholm 1914, s 134 f

svara uppträdande behov. Linderholm tar rationalismen och neologin som exempel på för sin tid lyckade synteser. Men hans resonemang gäller principiellt alla religiösa rörelser. I en bestämd mening har de alltid varit och är de alla som historiska företeelser just mer eller mindre lyckade synteser.

Ingen historisk rörelse kan vara allt eller för alla tider lösa alla svårigheter. Varje mer betydande religiös strömning har haft och har sin egen speciella och föreskrivna uppgift. Fylles denna, har den fullgjort sitt värv, sin historiska uppgift.²¹ Denna ständiga växling mellan upplösning och förnyelse är ej att beklaga utan tillhör villkoren för att nå fram till ett djupare andligt samliv, menar Linderholm. Epokskiftena underlättar dessutom för historikern. När exempelvis rationalismen med sina teologiska och religiösa avvikelser framträdde fick kyrkohistorikern en ny utgångspunkt. Mot bakgrund av rationalismen fick skillnaden mellan ortodoxi och pietism rimligare proportioner.²²

Den anslutande tolkningsramen

Att Linderholms har ärende till sin egen samtid har här närmast övertydligt visats. Att den inramande framställningen dessutom naturligt ansluter till det behandlade ämnet, pietismen som företeelse, får därför inte glömmas. För att pietismen skulle framstå i relief behövde den relateras till reformation, ortodoxi och upplysning, något som Linderholm inte försummade. Den i framställningen underliggande utvecklingstanken är en av förutsättningarna för att Linderholm skall kunna slå brygga över till sin egen samtid men också en naturlig del i historisk beskrivningen. Föreställningen om en utveckling ger sig själv, belagd som den är av verkligheten. Otvivelaktigt står inte tiden stilla.

Historia och nutid är i själva verket invävda i varandra i Linderholms tolkningsram. Dåtid ses som en förutsättning för nutid, t o m som en del av nutiden. 1700-talets pietism och upplysning är visserligen genuina 1700-talsföreteelser men det finns sådant i såväl pietism som upplysning som är nödvändiga förutsättningar för religiositeten under Linderholms egen tid.

2.3 Roséns liv och gärning

Inledning

Efter den inledande översikten om pietismen följer bokens huvudframställning, rubricerad ”Roséns lif och gärning”. Linderholm följer här Sven Rosén från barndomen till livets slut, hela tiden i kronologisk ordning. Han koncentrerar sig särskilt på sådant material som kan belysa den religiösa utvecklingen hos Rosén och hans omgivning. På grund av att Sven Rosén är central för den svenska 1700-talspietismen, blir Linderholms redovisning också en teckning av denna rörelses utveckling fram till mitten av århundradet. Samtidigt dras den allmänna religiösa inställningen och synen in via Linderholms redovisning av de samhällsliga ingripanden som skedde mot de radikala pietisterna i allmänhet och Rosén i synnerhet. Redovisningen av rättsinstansernas argumentation löper i kronologisk ordning och är i långa stycken inträng-

²¹ Linderholm 1914, s 115 ff, 135 ff, 153 ff, 77, 104, 107

²² Linderholm 1914, s 105

ande. Den samtida politiska och kulturella utvecklingen i allmänhet berör däremot Linderholm inte.

Linderholms bok om Rosén har som redan påpekats vunnit allmänt erkännande och har blivit något av ett standardverk. Jarlert berömmar den men är också kritisk. Den är, skriver han, en lyckad kombination av vid överblick och detaljundersökning. Att utgå från en enskild person är intressant men farligt. Att som Linderholm påstå att Sven Roséns utveckling från radikal pietism till herrnhutism är något tidstypiskt, stämmer dock ej, menar Jarlert. Linderholm gör också enligt Jarlert den principiella linjen mellan Roséns societet och 1800-talets friförsamling mer än nödvändigt markerad. Linderholm utgår dessutom för ensidigt från prästernas omdöme om prästeståndets kyrkopolitiska agerande. Tidstypiskt är det att Linderholm ser väckelsen som beroende av de inblandade personernas psykiska konstitution. Uppläggningsen med en person i centrum ger styrka genom sin konkretion. Utomordentligt väl fångar Linderholm den radikala pietismens mentalitet. Allt enligt Anders Jarlert.²³

Detta som bakgrund. Mig intresserar tolkningsramarna. Låter Linderholm sig nöja med det han kom med i inledningen eller har han något nytt att tillfoga? Det visar sig att Linderholm lägger till nya generellt giltiga ”sanningar” samt dessutom förstärker vad han påstått tidigare.

Ytterligare om de beledsagande föreställningarna

Nytt är hans tal om religiositetens plats. Linderholm utgår från att **till den mänskliga utrustningen hör religiositet**. En människa kan äga en naturlig förutsättning för religiositet, äga en religiös läggning. Hon kan vara bärare av ett ursprungligt religiöst anlag.²⁴ Denna religiositet tar sig bestämda uttryck, i svensk 1700-talskontext i en personlig gudsrelation,²⁵ en allvarlig fromhet,²⁶ en personlig, innerlig kristendom,²⁷ en frigörelse till lekmannakristendom,²⁸ en djup kristen kärlek som sammanknöt den tidens levande kristna.²⁹ Gudsrelationen upplevs som verklig och tron som viss av den som är bärare av äkta religiositet. I den radikala pietismens sång kommer denna äkthet till uttryck med en kraft som är nära nog outhärdlig.³⁰ För Linderholm står Sven Rosén genom sin karaktär och sin personlighet fram som en personifikation av den äkta religiositeten. Han betecknas som en av den svenska religiositetens ädlaste

²³ Jarlert 1987, 118 ff

²⁴ Linderholm 1911, s 135

²⁵ Linderholm 1911, s 140

²⁶ Linderholm 1911, s 162

²⁷ Linderholm 1911, s 198 f

²⁸ Linderholm 1911, s 334

²⁹ Linderholm 1911, s 416

³⁰ Linderholm 1911, s 288

och renaste gestalter.³¹ Den personliga gudsrelationen skattas så högt av Linderholm att den betecknas som ett med själva livet.³²

Frågan om trons visshet blir därför i religiösa sammanhang en central fråga.³³ När religiositeten, som när pietismen framträdde, tänder trosvisshet hos de väckta fungerar detta omskakande på omgivningen. En följd av att religiositeten gripit tag i en människa blir redbarhet och uppriktighet. En av religionen påverkad människa är villig att offra allt för det hon insett vara sant. Hon kan som Rosén nå en det inre livets förfining, leva osjälviskt, måna om sjuka och fattiga.³⁴

Omvändelsen, som har den mest ingripande betydelse för känslö- och tankelivet, kan ses som **öppningen in mot religiositeten**. Samtidigt har omvändelsen en ”mänsklig” sida. Allt jordiskt förlorar intresse och det som rör arbetslivets värld tappar värde. All uppmärksamhet riktas mot andliga övningar och askes. I bästa fall kan denna andliga koncentration ses som en välbehövlig protest mot de världslighetens krafter som behärskar kristenheten, i sämsta fall kan resultatet bli katastrofalt. När allt världsligt mister sitt värde, betecknar Linderholm detta som oreligiöst.³⁵

Det Linderholm sagt tidigare om upplysningen kompletteras här på några punkter. **Upplysningen är en brytningstid**, betonar Linderholm. Undertron står fortfarande stark och apokalyptiska stämningar kan fortfarande göra sig breda trots att samhället numera mer förlitade sig på rationella förklaringar än under.³⁶

Utvecklingstanken tillämpas när Linderholm redovisar upplysningens idéer om tros- och samvetsfrihet. Tros- och samvetsfriheten är inte genomförd men de som kämpar för den befinner sig ”**på utvecklingens linje**”, hävdar Linderholm.³⁷

Tidigare har Linderholm ställt Luthers rättfärdiggörelselära mot mystiken. Nu utvecklar han ytterligare varför **mystiken leder fel**. Barnskapet hos Gud blir inte något mystikern äger utan något hon ständigt tvingas kämpa för. Mystikern tvingas leva i en ständig självobservans, en ständig koncentration på själens inre värld. Hon förlorar förmåga att se verkligheten som den är. Allt detta är tröstlöst, hävdar Linderholm.³⁸

³¹ Linderholm 1911, s 430

³² Linderholm 1911, s 154

³³ Linderholm 1911, s 148 f

³⁴ Linderholm 1911, s 198 f

³⁵ Linderholm 1911, s 161

³⁶ Linderholm 1911, s 205, 219

³⁷ Linderholm 1911, s 169, 410 f

³⁸ Linderholm 1911, s 199 f, 321, 325, 328

Ortodoxin framställs även här som den äkta religiositetens motsats. Den är utvärtes, objektiv, korrekt, styv, formell, svår att få slagkraftig i ett varmare andligt klimat.³⁹ **Rättfärdiggörelseläran hade ortodoxin förvandlat från grundläggande upplevelse till ”juristeri ett räknestycke.”**⁴⁰ Den ledde inte fram till den religiösa visshet som följer av livet själv.⁴¹ Ortodoxin fick sina törnar av pietismen och utsattes för radikal kritik av upplysningstänkandet. För att reda sig tog teologin sin tillflykt till Wolffs filosofi, påpekar Linderholm.⁴² Men eftersom kyrkliga åskådning, i detta fall teologins och reflexionens lösningar på de religiösa frågorna, inte är ett med livet självt, innebar detta föga för det andliga livets utveckling.⁴³

Grundtonen i allt som Linderholm skriver om pietismen i dess olika gestaltningar är positiv. **Herrnhutismen** framställs som **den idealiska kristna rörelsen**, särskilt herrnhutarna i Riga.⁴⁴ Dessa herrnhutiska kristna i Riga stod kvar i sin borgerliga gärning. Deras religion var sund och frisk till skillnad från gråkoltarnas i Stockholm.⁴⁵ Herrnhutismen verkade också befruktande på den svenska kyrkan.⁴⁶

Mot pietistiska yttringar, som trots allt sparat ur, är han försonlig. Här några exempel: Roséns radikala kyrkokritik hade ett gott uppsåt men höll inte måttet.⁴⁷ Gråkoltarnas värld var redlig men överspänd. Överheten återkallade dem hårdhänt till verkligheten. Rosén och hans gråkoltar lärde sig kanske, skriver Linderholm, all religions svåraste stycke – barmhärtighet⁴⁸

Djävulstro och till denna hörande djävulfantasier tillhörde den gamla världsbilden men var under upplysningstiden ännu inte övervunnen. Men något nytt var på väg. Som ett tecken i tiden betecknar Linderholm Sven Roséns ord inför stadskonsistoriet: **”Vi tro att Gud är oss närmare än Satan”**. Dessa ord visar, menar Linderholm, att Rosén övervunnit djävulstron. Detta har skett inte på grund av rationell upplysning utan av religiösa skäl och är ytterst att se som en konsekvens av religionens egen inre utveckling.⁴⁹

³⁹ Linderholm 1911, s 149, 198 ff, 164

⁴⁰ Linderholm 1911, s 199 f

⁴¹ Linderholm 1911, s 154

⁴² Linderholm 1911, s 149

⁴³ Linderholm 1911, s 154

⁴⁴ Linderholm 1911, s 259 f

⁴⁵ Linderholm 1911, s 259 f

⁴⁶ Linderholm 1911, s 425, 169

⁴⁷ Linderholm 1911, s 409

⁴⁸ Linderholm 1911, s 255

⁴⁹ Linderholm 1911, s 327

Den anslutande tolkningsramen

Det här refererade har speciellt intresse eftersom det grundar sig på en analys av huvudframställningen, dvs den biografiska delen i boken om Rosén. Linderholms skildring av radikalpietisten Sven Rosén äger nämligen ingen motsvarighet i Linderholms övriga produktion. Nog har Linderholm även i andra sammanhang arbetat med källorna, t o m samlat på sig ett unikt källmaterial, men aldrig som i ”Roséns lif och gärning” så koncentrerat på ett avgränsat område med en enda person i centrum. Framför allt har Linderholm inte bearbetat sina källor på sätt som skett i biografien över Sven Rosén.

Frågan är om denna grundlighet påverkat tolkningsramen. På några punkter tror jag mig ha upptäckt detta, f a i Linderholms användning av begreppet religiositet. Jag föreställer mig att studiet av Sven Rosén vidgat och fördjupat Linderholms syn på begreppet. Egna forskningsiakttagelser har alltså påverkat tolkningsramen.

Religiositet är för Linderholm något positivt, rättfärdiggörelsen genom tron likaså, liksom pietism som för Linderholm betecknar en rörelse som förutsätter överlåtelse och personlig fromhet. Däremot förutsätter Linderholm att ortodoxin står för något negativt liksom mystiken. Både ortodoxi och mystik hade Rosén alldeles konkret mött i sina Rosénstudier. Det är att förmoda att detta möte är något som påverkat synen på såväl ortodoxi som mystik.

Detta påminner om något egentligen självklart att det i Linderholms kyrkohistorieskrivning finns ett samband mellan tolkningsram och studieobjekt. Det ena påverkar det andra och gör så regelbundet. Alldeles speciellt blir detta tydligt i ”De stora häxprocesserna i Sverige”.

2.4 De stora häxprocesserna i Sverige. Första delen Inledning. Bohuslän. 1918

Inledning

Boken *De stora häxprocesserna i Sverige* är ett av Linderholms publicerade arbeten om magi och folklig övertro. På detta kristendomens utkantsområde hade Linderholm planer på att genomföra stora, ja heltäckande utforskningar. Han samlade in ett enormt primärmaterial, f a svenskt rättegångsmaterial, som han blott delvis fick publicerat eller i sin helhet förmådde analysera. Linderholm mäktade alltså inte mer än till dels förverkliga sina avsikter. En hel del hann han dock skriva i ämnet, bl a *De stora häxprocesserna*.

De stora häxprocesserna inleds med en brett upplagd, i realiteten fristående inledning. Därpå följer bokens huvuddel, där Linderholm refererar trolldomsprocesserna i Bohuslän under åren 1669-1672 utifrån framför allt rättegångsmaterial. Linderholm visar i sin inledning att den föreställningsvärld som ledde till häxprocesserna hade samband bakåt i tiden. Gränsen bakåt preciserar han inte men betonar det förkristna ursprunget. Dessutom tolkar han i en resonerande framställning den bakomliggande föreställningsvärlden.

Det är stor skillnad mellan docentavhandlingen om Rosén och *De stora häxprocesserna*. Docentavhandlingen är en bearbetad framställning medan huvudframställningen i boken om trolldomsprocesserna i Bohuslän består av nödtorftigt bearbetade referat hämtade från rätte-

gångshandlingar. Vad Linderholm ytterligare har att säga går inte utöver det han tidigare redovisat i sin inledning. En slutgiltig analys avsåg Linderholm leverera först senare i samband med publiceringen av resterande material. Han planerade att nästa band skulle omfatta Dalarna, band tre Hälsingland, Gävle och Gästrikland, band fyra Jämtland, Medelpad och Ångermanland jämte spridda fall i Västerbotten och Lappland, band fem den framväxande kritiska åskådningen, samt band sex rättegångarna i Uppland, Uppsala och Stockholm, jämte ett avsnitt om den psykologiska förklaringen. Men därav blev intet.⁵⁰

Man kan sammanfatta syftet med Linderholms inledning i följande satser:

Linderholm redovisar vad han vet om trolldom och häxväsen i Sverige. Bland annat hämtar han material från den av honom själv sammanställda studien *Nordisk magi*. Dessutom tolkar han preliminärt sitt material.

Linderholm redovisar fakta och tolkar med särskild adress till kyrkohistorieforskningen.

Linderholm redovisar fakta och tolkar med adress till nutidens kristna.

Det följande är ett försök att i referatets form tydliggöra vad Linderholm primärt vill ha sagt i sin inledning. Jag anknyter i möjligaste mån till de tolkningsmönster vi iakttog vid studiet av boken om *Sven Rosén*.

Magins möte med kristendomen

Från hednisk tid ända fram till upplysningen upplevde människorna **världen** som **irrationell och öppen för det oväntade**. Det fanns inga gränser för vad som var möjligt. Under tillhörde vardagen. Samtidigt saknade människorna i gemen så gott som all rationell insikt i det egna kropps- och själslivet.⁵¹ För dessa dåtidens människor var, trots kristendomens seger, trolldom fortfarande en realitet och djävulen en påtaglig verklighet.⁵² Tankar, berättelser, associationer knöt ständigt an till dessa temata. Häxor, troll och djävulsbesättelse fanns bland det som upptog människors sinnen.

Även **människors undermedvetna själsliv** var av naturliga skäl **påverkat av dåtidens verklighetsuppfattning** och föreställningsvärld. Detta kan förklara, menar Linderholm, att det fanns människor med speciell disposition som inbillade sig att de försvurit sig åt djävulen, varit med om blåkullafärder och dylikt. Bekännelser från anklagade under de stora häxprocesserna under slutet av 1600-talet behöver därför inte alltid vara påtvingade. Linderholm jämför med en livlig dröm där man vid uppvaknandet inte riktigt vet om man varit med om något verkligt eller drömt.⁵³

⁵⁰ Jarlert 1987, s 130

⁵¹ Linderholm 1918 a, s 36

⁵² Linderholm 1918 a, s 55

⁵³ Linderholm 1918 a, s 61

Tron på troll och häxor, liksom magi, vidskepelse, samt övertygelsen om hemlighetsfulla övernaturliga krafter verksamhet, var i gammal tid förbundna med den religiösa föreställningsvärlden. **Även kristendomen räknade med övernaturliga krafter och hade en med vårt mått vidskeplig verklighetssyn.** Skillnaden mellan magi och religion var under dåtiden för såväl hög som låg subtil. Den kan effektivast, menar Linderholm, avgöras av den etiska halten. Religionen var etiskt högtstående, innebär frivillig underordning under gudomens vilja, medan magin byggde på tvång och makt och det naturvidriga.⁵⁴

Jämförelsen mellan magi och kristendom försvåras, menar Linderholm, av att vidskepelse och övertro är relativa begrepp. Linderholm menar att sådant som en upplyst tid med en rationell världs- och livsbetraktelse betraktar som vidskepelse, inte behövde vara det i ett tidigare primitivare tidsskede med annan syn på naturligt – onaturligt.⁵⁵ I en upplyst tid med högre kultur och en högre religion blir emellertid skillnaden mellan religion och magi tydligare och större. Magien framträder i detta sammanhang som något för sig, som superstitio, som vidskepelse och övertro.⁵⁶

När man närmare betraktar kristendomens relation till trolldomen fram till upplysningstiden ser man bland annat följande: Det är uppenbart att magi, vidskepelse, dämonism och liknande är äldre än kristendomen. När kristendomen segrade var det inget för magin främmande som vunnit ingång. Den gamla vidskepelsen fick därför även plats i den kristna föreställningsvärlden. Medeltidens tal om djävul och djävlar var blott nya namn på väsen som man redan tidigare kände till.⁵⁷ Att man fortfarande under slutet av 1600-talet brände häxor i det kristna Sverige visar dels att man inte kunnat göra sig fri från gamla föreställningar dels också hur stark vidskepelsen var rotad i den svenska protestantismen.⁵⁸

Att de magiska föreställningarna inte behövde vila på för kristendomen främmande tänkande, visas kanske främst av hur man såg på dopet, särskilt på dop av dem som man allmänt ansåg gripna av djävulen och därigenom indragna i hamnskiftets dubbelliv. Kyrkan ansåg att den till djävulstjänst förvandlade människan genom dopakten blev befriad från sitt djävulsberoende och insatt i en ny andlig gemenskap. Den ena suggestionen ersatte den andra, menar Linderholm.⁵⁹ Dock hände en del när trolldomsföreställningar och dylikt konfronterades med kristendomen. Fantasierna om Blåkullamötenas orgiastiska välbehag blandades exempelvis i en kristen kontext med fruktan för kyrkans djävul och straffets fasor.⁶⁰

Det som mer principiellt skedde med de gamla hedniska och magiska traditionerna när de mötte kristendomen var att **de gamla vidskepliga föreställningarna demoniserades.** Djävu-

⁵⁴ Linderholm 1918 a, s 4

⁵⁵ Linderholm 1918 a, s 4

⁵⁶ Linderholm 1918 a, s 4

⁵⁷ Linderholm 1918 a, s 18

⁵⁸ Linderholm 1918 a, s 21

⁵⁹ Linderholm 1918 a, s 27

⁶⁰ Linderholm 1918 a, s 26

len, d v s något absolut ont, ligger bakom magin, menade kyrkan. Den inställningen hade man inte i förkristen tid. Så småningom anpassade sig emellertid bärarna av de gamla traditionerna till detta betraktelsesätt. De fann sig i att betraktas som brottsliga och onda.⁶¹

Luthers, ortodoxins och upplysningens förhållande till det magiska tänkandet

Martin Luther förmådde i långa stycken frigöra sig från allehanda former av religiös magi. Detta skedde inom ramen för den gamla obrutna kulturen och världsbilden. Hans kritik var en helt igenom religiöst betingad kritik, grundad på reformationens nya grundtankar. Dock förmådde Luther inte frigöra sig från den urgamla djävulstron. Ortodoxin innebar i långa stycken ett återfall i det gamla, menar Linderholm som samtidigt betonar att detta återfall visar hur nödvändigt det var med en ny reformation av mer djupgående art än vad reformationen på femtonhundratalet förmådde åstadkomma.⁶² Med detta avser Linderholm det nytänkande som upplysningen var inledningen till och som han själv var bland dem som fullföljde. Upplysningen bröt mark för ett nytt tänkande. Detta tänkande följde av en ny rationell betraktelse av naturens lagar och människans själsliv samt av det historiska skeendets verkliga betingelser. På denna högre kultur följde en kristendomsförståelse med andra betoningar än tidigare, där magi, vidskepelse och massiv djävulstro var övervunna, en kristendom vars företrädare och uttolkare bl a Emanuel Linderholm ansåg sig kallad att vara.⁶³

Den anslutande tolkningsramen

Här ansluter sig tolkningsramen tätt till iakttagna fakta. Den tar också i hög grad hänsyn till och är påverkad av dessa fakta. Linderholms inramande kommentarer fungerar som tillägg och förtydliganden. Den bakomliggande utvecklingstanken skjuter på ytterligare, allt för att Linderholms ärende skulle bli så tydligt som det någonsin var möjligt.

Han hade ärende till de svenska kyrkohistorikerna. Dessa fick inte isolera sina undersökningar till etablerad kyrklighet. För att förstå kristendomen måste man överge den vanliga tendentiösa eller kuriositetsmässiga betraktelsen för att istället placera in tron i sitt religionshistoriska sammanhang. Framför allt måste man studera den levande religiositeten, d v s folktron. Om man inte gör det kommer man ”att ställa kyrkoutvecklingen i en belysning, som saknar tillbörlig historisk rättfärdighet och objektivitet”, skriver Linderholm.⁶⁴ Trolldoms- och djävulstron var speciellt viktig att studera eftersom den tydliggjorde den utveckling i religiöst och kulturellt hänseende som skett under loppet av de tvåhundra sista åren.⁶⁵

Att se detta sistnämnda är viktigt inte bara för kyrkohistoriker utan behöver tydliggöras för alla. Vad Linderholm ytterst vill åt är den bakom liggande massiva djävulstron. Djävulstron var och är djupt förbunden med gammalprotestantisk och gammalluthersk åskådning. Denna

⁶¹ Linderholm 1918 a, s 28 f

⁶² Linderholm 1918 a, s 39, 58

⁶³ Linderholm 1918 a, s 40, 50 f

⁶⁴ Linderholm 1918 a, s v

⁶⁵ Linderholm 1918 a, s vii

skadliga tro vilar i mångtusenåriga vanföreställningar som vi måste frigöras från. ”Omätliga vinster har därav skördats för det religiösa livets sundhet och friskhet. Oändligt renare kan det levas, sedan det ej mer behöver besmittas med dämon- och djävulstrons alla ohyggliga fantasier”.⁶⁶

Utifrån detta och utifrån kännedom om Linderholms övriga kyrkohistoriska produktion känns det inte alltför vågat att påstå följande: Vad Linderholm ytterst vill visa är att en från djävulstro, underverk och magi frigjord kristendom är en nödvändig förutsättning för trons fortlevnad i en upplyst tid.

2.5 Pingströrelsen dess förutsättningar och uppkomst och Pingströrelsen i Sverige

Inledning

De två volymer Linderholm publicerat om Pingströrelsen är speciella. En hel bok ägnas åt en bakgrundsteckning, som är ett försök till totalinventering av de religiösa motiv som ledde fram till Pingströrelsen. Samtidigt värderar Linderholm. Han skiljer bildligt talat agnarna från vetet. Somt menar han ha bestående värde annat håller inte måttet. Som redskap i sitt särskiljande nyttjar han sin egen idealbild av kristen tro. Samtidigt korrigerar och modifierar han sina ställningstaganden via utvecklingstanken, detta för att undvika att hamna i anakronismer.

Det låg personligt engagemang bakom Emanuel Linderholms forskningsarbete med Pingströrelsen. Det bekänner han själv i inledningen till den första av de två böckerna. Detta engagemang berodde inte enbart på att han själv bekände sig vara ett barn av väckelsen, mer ändå på att Pingströrelsen var en folkligt förankrad väckelserörelse och som sådan per definition värd uppmärksamhet. Därtill kom att den nya rörelsens betoningar retade upp honom. De svor mot det Linderholm ansåg vara viktigt och bärande för sin tids kristna tro. Allt detta tillsammans gjorde att Linderholm grep pennan.

Slående är hur utförligt och systematiskt Linderholm gör utdrag ur och refererar samtida tidningar och tidskrifter. I sina referat, som huvudsakligen härrör från rörelsen närstående organ, bemödar sig Linderholm att referera så korrekt som möjligt samt lyfta fram så mycket historiskt pålitligt material som möjligt. Genom Linderholms grundliga redovisning åstadkommer han en unik dokumentation av Pingströrelsens i Sverige första år. Man kan i vissa fall månad för månad följa hur den nya andedopströrelsen breder ut sig över landet.

För klarhetens skull inleder jag mitt referat med att i kort form redovisa slutresultatet av min granskning.

Slutresultatet i kort form

Linderholms dokumentation och analys är av speciellt slag. En korrekt dokumentation av skendet ställs oförmedlat mot tolkningsramar av Linderholmsk modell. Själva utgångspunkten är föreställningen om **ett nära samband mellan urkristendomen och pingstreligiositeten.**

⁶⁶ Linderholm 1918 a, s Viii, 22

Linderholm menar alltså att urkristendomens kristustro, extas, undertro och apokalyptiska föreställningsvärld oförmedlat går igen i nutida Pingströrelse.

Vidare utgår han från att:

A) nutida vetande gör det omöjligt att tro på under i betydelsen upphävande av naturlagarna.

B) till det nutida vetandet hör kunskap om att extas och med extasen besläktade yttringar har psykiska orsaker.

C) tron är förankrad i historien och därmed också påverkad av tidens sätt att se.

D) Jesus är trons fullkomnare. Hans tro tog sig uttryck i en personlig inre gudsumgängelse som ledde honom till ett liv styrt av rättfärdighet, kärlek och ödmjukhet.

E) man kan utläsa en religiös utveckling i bibeln från det primitiva till det fullkomnade.

F) beträffande trosriktningarna i historia och nutid gäller att dessa i relation till bibeln befinner sig någonstans i spannet mellan primitivt och fullkomligt. Som primitiva betraktas sådana religiösa yttringar som bokstavstro, apokalyptiska föreställningar, undertro, extas och tungotal. Fullkomningen representeras av en religiositet som betonar en inre personlig gudsumgängelse som resulterar i ett liv i rättfärdighet och kärlek.

Utifrån dessa förutsättningar som han finner bekräftade, eller åtminstone inte motsagda av det material han nyttjar, gör Linderholm sina bedömningar av rörelser i historien som pekar fram mot Pingströrelsen samt av den frambrytande pingstväckelsen.

Detta sagt som en sammanfattning. Nu till en mera utförlig redovisning.

Utförligare kommentar

Sambandet mellan urkristendomen och Pingströrelsen görs gång på gång tydligt, särskilt i *Pingströrelsen, dess förutsättningar och uppkomst*. Samtidigt relativiserar han genomgående betydelsen av såväl extas som undertro och apokalyptik, d v s det som han menar utgöra just den gemensamma nämnaren mellan de två, urkristendomen och Pingströrelsen.

Linderholm inleder med ett allmänt avsnitt om religiös extas, fortsätter med det bibliska materialet i ämnet för att sedan koncentrera sig på extatiska rörelser i 1800-talets Nordamerika. I ett avslutande avsnitt går han in på den moderna pingströrelsens genombrott i Amerika 1906 och dess första spridning.

Linderholm ser **extasen** som en över såväl tid som kulturell miljö, enhetlig **och inomvärldsligt förklarlig företeelse**.⁶⁷ Han talar om sinnesvillor, illusioner och hallucinationer. Hallucinationerna kan bestå av synhallucinationer och hörselhallucinationer, något som Linderholm likställer med uppenbarelser. Därmed har Linderholm nått fram till de bibliska uppenbarelserna.⁶⁸ Dessa bibliska uppenbarelser skiljer Linderholm inte från andra uppenbarelser. Sanningen bakom de i bibeln refererade uppenbarelserna är således inte att en utifrån kommande Gud vid ett visst tillfälle uppenbarade sig för en människa. Uppenbarelserna ses istället som uttryck för en människas religiösa tankar och föreställningar. Hallucinationen har gjort dessa uttryck egenartade. Extasen kan i sina olika former ge kraft åt annars dunkla och oklara tankar samt skapa absolut visshet. Därmed har Linderholm nått sitt syfte att relativisera betydelsen av alla former av extas. Samtidigt kan han visa på vad som är mer värt. Han visar hur extasens betydelse klingar av i och med de stora skriftprofeterna. I extasens ställe kom den personliga religiösa inspirationen som det religiösa medvetandets högsta och renaste uttryck. Gudsgemenskapen var på väg att bli av varaktig och personlig natur, förfäktar Linderholm.⁶⁹

I ett sammanhållet avsnitt redovisar Linderholm sin syn på undren i gammal tid respektive i nutid. Han påstår att **undertron**, i betydelsen brott mot känd naturlag, är det som djupast **åtskiljer gammal och ny kultur**. I den nya kulturen med dess nya världsbild blir undren oerhört försvårade samt får större betydelse än tidigare.

När Linderholm efter denna utveckling kommer fram till judendomens period (538 f Kr – 135 e Kr) ser han både höjdpunkt och bottenläge. Job får representera höjdläget, själens inre gemenskap med Gud och bottenläget blir apokalyptikens övertro och vanvett. Jobs mystik och psaltarpsalmer från den judiska tiden, vilka leder över i Bergspredikans religiositet, återspeglar det som är livets själva höjdpunkt, själens gemenskap med Gud. Linderholm påpekar att just det som de senjudiska apokalyptiska skrifter lyfter fram som väsentligt, d v s det som för Linderholm representerar bottenläget, togs upp av Pingströrelsen. Han avser senjudisk bokstavsinspiration där man tänker sig att tal och skrift formas genom inspiration direkt från ovan, vidare demonism och exorcismer.⁷⁰

⁶⁷ Linderholm 1924, s 11-28

⁶⁸ Linderholm 1924, s 29-32

⁶⁹ Linderholm 1924, s 39-47

⁷⁰ Linderholm 1924, s 48-55

⁷⁰ Linderholm 1924, s 56-65

Linderholms **dom över de apokalyptiska spekulationerna** är hård. Dessa är, skriver Linderholm, en oupplöslig blandning av rationell kunskap och rena fantasier.... Det är en tro på sammanhang, där intet sammanhang finns och därför en ändlös rad av förhastade slutsatser. Tänk om man, suckar Linderholm, kunde lära sig hur man förhåller sig till de bibliska skrifterna och var man kan finna det religiöst och etiskt väsentliga.⁷¹ Märk väl att apokalyptik av just det slag som Linderholm fördömer intar en framträdande plats i Pingströrelsens föreställningsvärld.

Därmed har vi kommit fram till Jesu tid. Nu kan jag inte längre referera för att på bästa sätt tydliggöra hur Linderholm sätter in Pingströrelsen i ett för honom rättvisande sammanhang. Nu systematiserar jag istället på sätt som följer.

Linderholm betonar att **med Jesus hade den bibliska religiositeten nått sin höjdpunkt.**⁷² Visserligen är Jesus till allt annat också undergörare, men tyngdpunkten för honom låg på högre och viktigare ting.⁷³ Och nog visste Jesus att andarna var lärjungarna underdåniga men det var inget att glädja sig över. Det glädjande var att lärjungarnas namn var skrivna i himlen.⁷⁴ Jesus var helt uppfylld av sin tro på den ende Guden.⁷⁵ Vissheten om Gud var grunden för Jesu trygghet.⁷⁶ Förutsättningen för att komma Gud nära var för Jesus inte extas utan att i hjärtats renhet närma sig Gud i stilla, personlig bön.⁷⁷ För Jesus var gudsskådandet den högsta formen av gudsgemenskap. Detta gudsskådande tillhör mer än annat fullkomningen i himlen.⁷⁸ Ingen annan än Gud skall människan tillbedja, menade Jesus, till ingen annan än Gud skall man rikta sin bön om hjälp.⁷⁹ Förutom Gud är ingen god, förkunnade Jesus.⁸⁰

Jesus hade ett etiskt gudsbegrepp där rättfärdighet, kärlek och ödmjukhet blir centrala begrepp.⁸¹ Denna Guds godhet, liksom hans förlåtelse, får människorna del av direkt utan medlarskap och försoningsoffer.⁸² I liknelsen om den förlorade sonen tydliggöres Guds frälsningsväg.⁸³ Jesus predikade Guds rike, ett rike som skulle fullkomnas i himlen men här gjor-

⁷¹ Linderholm 1924, s 66-73

⁷² Linderholm 1924, s 44

⁷³ Linderholm 1924, s 81

⁷⁴ Linderholm 1924, s 81

⁷⁵ Linderholm 1924, s 83

⁷⁶ Linderholm 1924, s 74

⁷⁷ Linderholm 1924, s 76 f

⁷⁸ Linderholm 1924, s 76 f

⁷⁹ Linderholm 1924, s 83

⁸⁰ Linderholm 1924, s 83

⁸¹ Linderholm 1924, s 44

⁸² Linderholm 1924, s 83

⁸³ Linderholm 1924, s 83

de sitt nedslag i enskilda människors hjärtan. ⁸⁴ Jesus var främmande för tankarna på ett jordiskt messiasrike. ⁸⁵

Denna teckning av personen Jesus, av hans gudsförhållande liksom av hans evangelium har Linderholm vaskat fram ur bibeltexter. Ur bibeltexter hämtar han också urkristendomens själva fundament Kristustron. ⁸⁶

Kristustron föddes ur visionära och extatiska uppståndelsevisioner. ⁸⁷ Dessa var av sådan styrka att de förmådde luckra upp den grundläggande monoteistiska övertygelse som kännetecknar bibeln. ⁸⁸ Uppståndelsevisioner och extatiskt skådande av den uppståndne är dock inte de enda källsprången till den i långa stycken primitiva urkristendomen. Antik folketro hos de lägre klasserna gjorde också sitt. ⁸⁹ På dess konto noterar Linderholm bl a legenden om Jesu underbara födelse och frestelseberättelsernas mirakler. ⁹⁰

Urkristendomen ser uppenbarelsen som ett utifrån kommande mirakel. ⁹¹ Man bygger upp ett evangelium som handlar om Jesus som Kristus, Messias. ⁹² Guds rike blir till Kristi rike. ⁹³ Jesus blir Kristus, Herren, gudasonen, den gudomlige Logos, världsskapelsens förmedlare, världshärskaren, världsomaren, världsåterlösaren, försonaren, medlaren mellan Gud och människor. ⁹⁴ Detta leder till Kristusmystik där Kristusinneboendet kan få karaktären av obsessio. ⁹⁵ Allt detta kan dock inte skymma den verkliga bilden av Jesus, skild från urkristendomens primitivitet. Den lyser trots allt igenom. ⁹⁶

Det positiva i det negativa

Så långt har vi konstaterat följande om Emanuel Linderholm. Befryndad med väckelsen, själv bekände Linderholm sig som väckelseman, ⁹⁷ hängiven en Gud som har drag av fadern i liknelsen om den förlorade sonen, men samtidigt en man som övertygats om alltings rationalitet

⁸⁴ Linderholm 1924, s 77

⁸⁵ Linderholm 1924, s 78

⁸⁶ Linderholm 1924, s 6

⁸⁷ Linderholm 1924, s 85

⁸⁸ Linderholm 1924, s 85 f

⁸⁹ Linderholm 1925, s 240

⁹⁰ Linderholm 1924, s 104, 75

⁹¹ Linderholm 1925, s 17

⁹² Linderholm 1924, s 83

⁹³ Linderholm 1924, s 83

⁹⁴ Linderholm 1924, s 83

⁹⁵ Linderholm 1925, s 217

⁹⁶ Linderholm 1924, s 6, 74

⁹⁷ Linderholm 1924, s 5

och om naturlagarnas obönhörliga giltighet, blir Emanuel Linderholm banérförare för en kristendomsförståelse av alldeles bestämt slag. Tro på Gud som tog sig uttryck i gripenhet, ett inre gudsmöte som ledde till personlig helgelse och skärpt blick för rättfärdighet, det var kristendom för Emanuel Linderholm.

En tro med de kännetecknen väckte Linderholms aktning även när samma tro var mängd med sådant som inte höll måttet. Linderholm kan upphöja människor och trosriktningar även när de läste bibeln ohistoriskt, trodde på under och hade upphöjt Jesus till Guds nivå. Kristustro kallar han för övrigt den upphöjelsen. Linderholm kan göra detta på grund av att han som historiker förstår människor och företeelser utifrån den egna tidens förutsättningar, men framför allt på grund av att de av honom gillade låtit det inre gudsmötet bli det centrala och att detta gudsmöte lett dem till ett liv i rättfärdighet och kärlek.

Linderholm ser det som **naturligt att Jesus liksom de stora skriftprofeterna och även aposteln Paulus delade sin tids världsbild**. Vad Jesus beträffar generas han inte av dennes syn på underverk, demoner och andar. Huvudsaken var att Jesus, liksom för den delen också skriftprofeterna och Paulus, lade tonvikten på andra högre ting. Det betyder att de styrdes av ett etiskt gudsbegrepp som i sin tur ledde till att de satte rättfärdighet, kärlek och ödmjukhet i centrum för mänsklig samlevnad.⁹⁸

Paulus upphöjs därför att han hade en etiskt religiöst fördjupad uppfattning. Detta trots att på hans minussida fanns hans kristologiska evangelium, där Kristus höll på att skjutas in mellan Gud och människan.⁹⁹ Paulus får uppskattning bland annat därför att undren inte var det centrala för honom och för att han kritiserade tungotalet. Han gjorde det, menade Linderholm, av religiösa skäl. Att Paulus däremot inte förmådde kritisera tungotalet med rationella argument har Linderholm förståelse för. Det hade varit att gå ur sin egen tid.¹⁰⁰

Äkta uppenbarelsen var för Linderholm alltid till sin innersta art något personligt andligt, en inre uppenbarelse. Linderholm kan trots detta fördrå att profeter och apostlar kunde förväxla den inre uppenbarelsen med tillfälliga av den allmänna kulturnivån bestämda psykiska ytt-ringar, detta förutsatt att uppenbarelsens andliga art kunde utläsas.¹⁰¹

Trots att Kristus-kulten i ett modernt upplyst samhälle utgör ett av hindren för evangeliets fortlevnad i ett modernt samhälle, ger han den i andra historiska sammanhang sin uppskattning. I det gamla samhället med en annan världsbild liksom i primitiva kretsar och i folktron, kan han t o m se den som något stort. Den fornkristna **Kristuskulten har skapat och skapar ännu en storartad religion och etik**, bekänner Linderholm.¹⁰² Vad beträffar Kristus- och Jesuskulten

⁹⁸ Linderholm 1924, s 83, 44,104, 81, 104, 95

⁹⁹ Linderholm 1924, s 95, 102 f

¹⁰⁰ Linderholm 1924, s 94, 102

¹⁰¹ Linderholm 1925, s 244

¹⁰² Linderholm 1925, s 17

under 1800-talet anser Linderholm att den ”hör till det finaste jag känner av svensk folkreligiositet”.¹⁰³ Särskilt har Linderholm fäst sig vid väckelsens Kristus- och Jesussång.¹⁰⁴

Linderholm tolkar **Kristuskulten** som **den kristna folktrons försök att genomföra en monoteistisk tro**. En sån hade man nämligen behov av.¹⁰⁵ Vidare hade man behov av att få en ersättning för allt som bjöds på den profana kulturens gebit. Denna ersättning skulle religionen ge. Det religiösa småfolket behövde därför till allt annat också få del av känslor i sin gudstjänstgemenskap.¹⁰⁶

Primitiva delar i bibeln fördras likaså där Linderholm kan skönja en **utveckling från det lägre till det högre**.¹⁰⁷

Linderholms positiva inställning till väckelserörelserna grundar sig inte på deras teologi, bibelsyn och historiesyn. Det är **väckelsefolkets** innerliga **gudstro och deras helgade liv som hänför**. När innerligheten och helgelsen blir de dominerande dragen talar han gärna om den högre väckelsereligionen. När annat dominerar blir benämningen den primitiva folk- eller väckelsereligionen. Pingströrelsen ser Linderholm som en sådan återgång till den primitiva folkreligionen, även om även denna rörelse understundom kan höja sig.¹⁰⁸

Linderholm betonar som vi upprepade gånger observerat den inneboende kraften i en människas personliga religionen.¹⁰⁹ Den **skiljer sig ofta från den människans teologi**, segrar tvärtom ofta över denna. Till den levande religionen hör livserfarenheten. Genom påverkan från denna, lär sig den fromme att skilja på väsentligt och oväsentligt i kristendomen.¹¹⁰ Karl Palmberg blir ett belysande exempel. Trots att dennes tolkning av Paulus för Linderholm tedde sig som obegriplig och meningslös, var Palmberg i Linderholms ögon oförgätlig.¹¹¹

Kväkarna hade dogmatisk begränsning. Endast historisk kritik kunde råda bot på denna.¹¹² Så uttryckte sig Linderholm om kväkarna, liksom på liknande sätt om de flesta andra trosriktningar. Men, för att fortsätta med exemplet kväkarna, denna begränsning var inte det väsentli-

¹⁰³ Linderholm 1925, s 17

¹⁰⁴ Linderholm 1925, s 17

¹⁰⁵ Linderholm 1925, s 16

¹⁰⁶ Linderholm 1925, s 100

¹⁰⁷ Linderholm 1924, s 192, 54 f, 97

¹⁰⁸ Linderholm 1924, s 151, 6. Linderholm 1925, s 162

¹⁰⁹ Linderholm 1924, s 142

¹¹⁰ Linderholm 1925, s 244

¹¹¹ Linderholm 1925, s 281

¹¹² Linderholm 1924, s 132

ga för George Fox, kväkarrörelsens grundare, istället en innerlig tro som ledde till etiskt patos och social rättfärdighetskänsla.¹¹³

Extatiska yttringar placerar Linderholm bland det religiöst primitiva. Men han har ändå viss förståelse för extasen som företeelse. **Extasen** är starkt suggererande och psykiskt smittsam. Den **skapar en ny andlig atmosfär**.¹¹⁴ Den öppnar liksom den gamla undertron en väg till religiös visshet och till tro på tillvaron av en högre makt, till övertygelse om Guds allmakt och verklighet.¹¹⁵ Dock betyder denna visshet ringa i jämförelse med en visshet på ett högre plan.¹¹⁶

Linderholm **finner sig i väckelsereligionens i England och Amerika vördnad för extas, apokalyptik och undertro**. Han kunde göra detta därför att man inte drev dessa ting som det huvudsakliga utan istället lät bättring, omvändelse och ett helgat liv bli de centrala motiven.¹¹⁷ Linderholm kan i yttersta nödfall gå så långt att han någon gång medger att tungomålstal kan försiggå i oanstötliga och kanske vackra former.¹¹⁸ T o m pingströrelsen kan få ett erkännande. Linderholm erkänner att bakom alla misstag och primitivitet också i den rörelsen kan finnas mycket av äkta religiös tro och entusiasm.¹¹⁹ Linderholm kan uttrycka tacksamhet för att den lutherska och reformerta religionen kunde hålla mirakel- och undertron nere även om de inte förmådde göra upp med den.¹²⁰

Linderholm kan dessutom kalla kväkarna ett ädelt skott på protestantismens träd, något som bottnade i Fox' extatiska erfarenheter.¹²¹ Visionerna och auditionerna betecknar Linderholm som de tidsbetingade uttrycken för Fox' religiösa tankar.¹²²

Apokalyptik, scientism, teosofi och annat dylikt drabbas för det mesta av Linderholms förkastelse. Men han kan även förstå. Dessa tankeriktningar blir till medel för nutidsmänniskan i sin rationalistiska inriktning att få ett förnuftet tillfredsställande religiöst vetande.¹²³

Det är hos Linderholm minst sagt sparsmakat med uttryck för uppskattning av de apokalyptiska skrifterna. Det positiva han har att säga om dem är att de till sitt syfte är trösteskrifter.¹²⁴

¹¹³ Linderholm 1924, s 130 f

¹¹⁴ Linderholm 1924, s 163

¹¹⁵ Linderholm 1924, s 33, 105 f

¹¹⁶ Linderholm 1924, s 256

¹¹⁷ Linderholm 1924, s 171

¹¹⁸ Linderholm 1925, s 177

¹¹⁹ Linderholm 1925, s 230

¹²⁰ Linderholm 1924, s 120, 129

¹²¹ Linderholm 1924, s 123

¹²² Linderholm 1924, s 124

¹²³ Linderholm 1924, s 205

¹²⁴ Linderholm 1925, s 22

Den apokalyptiker **Linderholm beundrar** mest är **Fredrik Fransson**. Dock inte på grund av dennes apokalyptiska spekulationer. Dessa kunde tvärtom leda Fransson till skoningslöshet.¹²⁵ Däremot beundrar Linderholm Franssons personlighet. Fransson är en av de renaste, fläckfriaste och mest osjälviska personligheter och en av de märkligaste religiösa svenskar som Linderholm träffat på.¹²⁶

Den anslutande tolkningsramen

Summa summarum har alltså Linderholm slagit en brygga mellan dåtid och nutid. Bryggan är påståendet, kanske rättare sagt fiktionen om det nära sambandet mellan urkristendomen och pingstreligiositeten. Utifrån denna förutsättning dömer Linderholm sedan ut pingstreligiositeten med stöd av utvecklingstanken kopplad till en rad påståenden om vad som är ideal kristendom, oomkullrunkelig kunskap, respektive omöjligt att hålla fast vid i en modern tid. Till detta kommer att han modifierar sina ställningstaganden via samma utvecklingstanke. Primitiva religiösa yttringar under historiens lopp från Jesus och fram till nutid, dock inte i nutid, godkänns t o m upphöjs om Linderholm däri kan spåra personlig religiositet och rättfärdighetspatos. Domen mot den moderna pingstreligiositeten förblir dock hård. För pingstvännerna finns i stort inga förmildrande omständigheter.

2.6 En mera generell bedömning

Jag har som ni märkt uppmärksammat kringmaterialet, inte faktaunderlaget i Linderholms vetenskapliga produktion. Ändå först några ord om detta senare. Det är ett omfattande primärmaterial Linderholm insamlat och bearbetat. Fortfarande kan detta material läggas till grund för fortsatt forskning. Som särskilt hemmastadd på väckelseforskningens område skulle jag vilja se den utforskare av Pingströrelsens tidiga historia som inte använder Linderholms unika dokumentation från samtida tidskriftslitteratur.

Naturligtvis är Linderholms källor bearbetade när de redovisas, dock aldrig till oigenkännlighet. Linderholm tycks heller aldrig i de böcker jag hittills behandlat, vara tendentiös i sitt arbete med källorna. Vad Linderholm funnit träder ofta nästan oförmedlat fram även i den slutgiltiga texten. Själv säger Linderholm att han bemödar sig att vara så objektiv som det någonsin går i sin materialhantering.

Linderholm berömmar sig av att vara objektiv, detta också när han sätter in sitt material i ett mera allmänt sammanhang. Om inte kommer man ”att ställa kyrkoutvecklingen i en belysning som saknar tillbörlig historisk rättfärdighet och objektivitet”, hävdar han.¹²⁷ Det belysande kringmaterialet är viktigt för objektiviteten och sakligheten, menar alltså Linderholm. Detta påverkar med andra ord själva saken.

¹²⁵ Linderholm 1925, s 19 ff

¹²⁶ Linderholm 1925, s 19 ff

¹²⁷ Linderholm 1918 a, v

Hur är det då med Linderholm i detta avseende? Vad belyser han sitt material med? I sista hand med något som han benämner evangeliet och en med evangeliet sammanhängande personlig gudstro av väckelsetyp, men också genom att relatera det han skriver till den nya världsbild som började framträda från 1700-talet och framåt. Dessutom förstår han genomgående sitt material utifrån föreställningen om en alltid pågående utveckling, oftast en utveckling från lägre stadier till högre.

Att vi från 1700-talet och framåt förvärvat oss en ny världsbild, en ny syn på alltings lagbundenhet och att vidskeplighet och magi allteftersom drivits på flykten, är ovedersägligt sant. Att Linderholm påminner om detta är inget att säga om.

Inte heller att den förnyade världsbilden så tydligt får ge relief åt hans framställning är något att förvånas över. Det lär vara svårt för en historiker, kanske omöjligt, att skriva utan att ha den egna tiden som klangbotten. Linderholm är för övrigt inte anakronistisk i sitt betraktelsesätt utan försöker döma varje tid utifrån sin tids förutsättningar. Därvidlag tar han utvecklings-tanken till hjälp. Han utgår från att mänskligheten efterhand skaffar sig mer vetande och mer insikt. Detta synsätt förbjuder Linderholm att döma förgången tid utifrån ny tids mått.

Det är de ideliga upprepningarna om den nya världsbilden och dess konsekvenser som är anmärkningsvärda. Syftet med dessa upprepningar är emellertid uppenbart. Linderholm vill påvisa det orimliga i att som kristen hålla fast vid det som har med gammal världsbild att göra. Den gamla världsbilden har haft sin tid. Håller vi fast vid den förlorar det kristna budskapet sin udd. Betoningarna blir felaktiga. Vi blir försvarsadvokater för något som är passerat när tid borde gå åt till att befrämja evangelium och personlig gudshängivenhet. Detta är Linderholms budskap.

Utomordentligt tydligt har Linderholm redovisat sin förståelse av evangeliet bland annat i sina böcker om Pingströrelsen. ”Evangeliet” visade sig ha två funktioner. Dels menar sig Linderholm tydliggöra evangeliet i sin forskning dels använder han ”evangeliet” som belysande material.

I boken om Sven Rosén tillhör ”evangeliet” det som Linderholm tydliggör. Linderholm är angelägen att visa att det, i den radikalpietistiska värld Sven Rosén levde, även fanns sådant som vittnade om evangeliet och evangeliets verkningar. Och han försummade inte att ge prov på den med evangeliet sammanhängande personliga gudshängivenheten hos Sven Rosén och andra. I *De stora häxprocesserna* liksom i böckerna om Pingströrelsen har evangeliet däremot intagit platsen som belysningsmaterial. Fokus i dessa sistnämnda böcker är negativa ting som vidskepelse och primitiv religiositet. Vare sig evangeliet har den ena eller den andra funktionen, är det ytterst för evangeliets och för den personliga gudstrons skull Linderholm skriver som han gör. Vad Linderholm vill med sina vetenskapliga böcker är mer än annat att förkunna evangeliet för sin tids människor och samtidigt påvisa den personliga trons omskapande förmåga.

Linderholm styrs alltså av en huvudsynpunkt. Det är han inte ensam om. Det är svårt för en historiker att arbeta utan att medvetet eller omedvetet låta sig bestämmas av en eller flera egna grundläggande föreställningar. Utan dem kommer forskningen att sakna styrsel. Dessa påverkar forskningsinriktningen och därmed också resultatet. Det speciella med Linderholm är att ett av honom själv definierat evangelium och föreställningar kopplade till detta evangelium ständigt står i centrum för Linderholms intresse. Detta oavsett var i historien Linderholm befinner sig.

Till en mera slutgiltig bedömning av evangeliets funktion i Linderholms kyrkohistorieskrivning återkommer jag i slutdelen av detta arbete.

Slutligen har min granskning visat att Linderholms tolkningsramar inte ensidigt bryggas över från dåtid till nutid utan också kan ha eller har en berättigad plats i det historiska sammanhang där de står. Så även med den som ett vade mecum använda utvecklingstanken. Dessutom behöver inte tolkningsramarna vara statiska storheter. Till allt annat kan de också ha utvecklats ur den bedrivna forskningen. Detta inte primärt sagt om Linderholms böcker om Pingströrelsen. Tolkningsramarna har där karaktär av konstruktioner medvetet ditsatta för att Linderholms uppgörelse med Pingströrelsen skall bli så effektiv som möjligt. Till Linderholms konstruktioner återkommer jag redan i nästa kapitel.

2.7 Relationen till teorin

Därmed har jag nått fram till det läge då jag kan göra jämförelser. Först jämförelser med vad Linderholm påstår i sin teori. Motsvarar Linderholms vetenskapliga böcker de krav på teologisk forskning som han framställt i framför allt *Problemställningar och arbetsuppgifter i nutida svensk teologi*.

Överensstämmelserna mellan teori och verklighet visar sig vara slående. Allt i Linderholms vetenskap är inriktat på själva centrum, på evangeliet. Just den inriktningen skall också den vetenskapliga teologin ha enligt *Problemställningar*. Teologin skall via evangeliet återupprätta kristendomen som en ”hela lifvet alltfört uppbärande och förklarande lufs- och världsåskådning”. Den målsättningen har också Linderholm i sina vetenskapliga verk. De pekar framåt mot nutiden, de syftar ytterst till att återge kristendomen dess rätta plats.

2.8 Linderholm enligt Sven Göransson

Sven Göransson gör i artikeln *Kyrkohistorisk årsskrift 75* en träffande minikarakteristik av Linderholms kyrkohistorieskrivning. Han talar om att Linderholm fortfarande under trettiotalet med dess antihumanistiska teologiska utveckling aldrig släppte evangeliets absoluthetskaraktär. Vidare att han höll fast vid kyrkohistoriens universella religionshistoriska sammanhang och de tidsbestämda religiösa föreställningarnas betydelse. Han talar om att Linderholm relativiserade kyrkans kultiska, organisatoriska, ämbetsmässiga och dogmatiska uttrycksformer för ett absolut humanitetsideal som var kristendomens kärna.¹²⁸ Så långt Göransson i detta

¹²⁸ Göransson 1975, s 30. I KÅ 75

sammanhang. Sven Göransson har alltså kongenialt kunnat teckna det för Linderholm karaktéristiska.

2.9 Linderholm och Sven Göransson

Att Sven Göransson tecknar Emanuel Linderholm kongenialt betyder inte att de båda är lika. Åtminstone skiljer sig deras sätt att skriva vetenskap. Dessutom är de inte fullt ut jämförbara. Emanuel Linderholm har enbart skrivit ett fullt ut genomarbetat vetenskapligt verk, docentavhandlingen om Sven Rosén. Övriga böcker är inte färdigarbetade. Undantaget skulle vara böckerna om Pingströrelsen, men dessa låter sig lättare jämföras med det Sven Göransson skrev när han avslutat sin egentliga vetenskapliga produktion. Sven Göransson däremot har skrivit en rad vetenskapliga arbeten, samtliga rörande svenskt 1600-tal utifrån ett västeuropeiskt perspektiv. Det Göransson med vetenskapliga anspråk skrivit om 1800-talet är att jämföra med Linderholms ej helt genomarbetade arbeten

Linderholm berättar och redovisar i kronologisk ordning och ingående. Det är som om han bildligt talat försökte filma den verklighet han finner intressant med så stor skärpa som det någonsin är möjligt. Han tolkar sedan den verklighet han beskrivit genom att lägga in sitt material i en mall. Mallen är visserligen till dels avhängig av vad hans studier visat men är också mer generell till sin art. Mallens yttersta syfte är att förvandla historisk kunskap till aktuell angelägenhet.

Sven Göransson däremot är mer komplicerad och hans metod mer arbetskrävande. Göransson nöjer sig inte med att rada fakta, utan kopplar allt eftersom dessa fakta till relevant jämförbart material, allt bildande en problemkrets. Det är sedan problemkretsen han behandlar, den ena problemkretsen efter den andra, allt i kronologisk ordning. Göransson drar alltså in problematiken i själva sakbehandlingen. För att bringa reda i sitt material och systematisera sina resultat använder han rubriker, inledningar och förord.

Till detta kommer att Emanuel Linderholm utgår från något absolut, d v s evangeliet, och mäter den andliga temperaturen utifrån detta evangelium. Sven Göransson däremot mäter religionens styrka i ett krigiskt och konfessionellt bestämt Europa, oftast konfessionspolitikens styrka i Sverige, men också exempelvis kontinentala apokalyptiska föreställningars kraft. Denna religiösa kraft relaterar han sedan till övriga samhällskrafter.¹²⁹

¹²⁹ Svärd 2003 passim

3 Linderholms översikter

3.1 Inledning

Linderholms grepp är gigantiskt. Inte nog med att hans ämne kyrkohistoria famnar hela det teologiska fältet. Även den uppgift han själv föresatte sig att klara av, har något av totalitetsanspråk över sig. Det kan man ana när man läser *Evangeliets värld* och *Reformation och världsutveckling*, böcker av Linderholm som behandlar evangeliets respektive reformationens förhistoria. Båda böckerna utkom 1918 och lades fram i och med att Linderholm speciminerade för professuren i kyrkohistoria i Uppsala.

Evangeliets värld vilar på föreläsningar hållna 1912 – 1913. Stoffet har emellertid utvidgats. Dessa föreläsningar följdes av ytterligare två föreläsningsserier, dels en som behandlade *Jesu evangelium om Gud och Guds rike*, dels ytterligare en, *Urkristendomens evangelium om Jesus Kristus*. Även dessa planerade Linderholm att utge i tryckt och bearbetad form. Men därav blev inget.¹³⁰

Även *Reformation och världsutveckling* hade en planerad men icke fullföljd fortsättning. En andra del skulle ägnas åt ”en framställning av reformationens väsen, huvudformer, inre utveckling samt kyrkliga, politiska och kulturella konsekvenser.”¹³¹ Om *Evangeliets värld* och *Reformation och världsutveckling* kan allmänt sägas att de vittnar om en historiker som är övertygad om att studier av i historien förankrade företeelser förutsätter kännedom av bakgrunden. Man måste känna förutsättningarna för att förstå företeelsen.

Den företeelse som intresserar Linderholm är evangeliet, närmare bestämt förutsättningarna för evangeliets framträdande i *Evangeliets värld* respektive dess återkomst i *Reformation och världsutveckling*. Samtidigt fungerar evangeliet i de båda böckerna, d v s evangeliet i Linderholms tolkning, som den viktigaste värdemätaren när Linderholm bedömer det material han valt att behandla.

Ytterligare en skrift av Linderholms hand skall här behandlas, *Om den kristna statskyrkans uppkomst*. Den trycktes först i *Bibelforskaren* 1912 och 1913 och gavs sedan ut separat.¹³²

I de vetenskapliga skrifterna var framställningen uppdelad i två delar, dels i en bakgrundsteckning dels i en huvudframställning. Bakgrundsteckningen byggde i huvudsak på sekundärt material. Nu i översikterna låter han sig nöja med bakgrundsteckningen. Linderholms breda anläggningsyta förutsätter i själva verket att han låter sig nöja med att bearbeta

¹³⁰ Linderholm 1918 b, s v

¹³¹ Linderholm 1918 d, s v

¹³² Jarlert 1987, s 122

redan tidigare publicerat material. Att på egen hand gå till botten med ett så stort kunskapsstoff är en omöjlighet. Samtidigt ger det stora, praktiskt taget ogenomträngliga materialet, stora möjligheter att välja, vraka och värdera efter eget huvud, en möjlighet som Linderholm i allra högsta grad utnyttjar.

Just detta koncentrerar jag mig på i fortsättningen. Jag skall redovisa vad Linderholm gör med sitt material. Jag går så långt att jag påstår att det han gör närmast kan bestämmas som en konstruktion. Med en konstruktion menar jag entydiga och förenklade tolkningar som tillsammans stagna bildar en tydlig schablon.

3.2 Evangeliets värld

Kyrkohistorien börjar med evangeliet vari ingår evangeliets förhistoria

Linderholm ville med *Evangeliets värld* markera att kyrkohistorien börjar med evangeliet vari ingår evangeliets förhistoria i hela dess religionshistoriska bredd. Han vänder sig mot att låta den första pingsten vara kyrkohistoriens startpunkt.¹³³ Linderholm inriktar sig på att redovisa vad som i förkristen tid kan anses ha banat väg för respektive hindrat evangeliets spridning. Han utgår från att evangeliet inte förmår tränga igenom om inte allmänna förutsättningar finns.¹³⁴ Med evangeliet avses i boken kristendom, kristendom i den upplysta form Linderholm företräder. Evangeliet är alltså inte identiskt med den apostoliska förkunnelsen om Jesus.¹³⁵

Jag har funnit att det finns skäl att närmare granska vad Linderholm avser med evangeliet och i nästa steg se vad han menar ha befrämjat detta evangelium respektive vad som stått i vägen för det. Följande är en parafras av ett antal citat ur boken som antyder i vilken riktning Linderholm tänker när han talar om evangeliet, d v s kristendomen i egentlig mening.

Kristendomen är en i historien och i personlighetslivet förankrad religion där tron på Gud är det centrala. Den innebar i den gamla kulturvärld i vilken den uppstod, en radikal religiös förenkling. Sin kraft visade den i det sedliga livet.

Tron på Gud är kristendomens själva brännpunkt. En levande historisk, religiös och av etisk storhet präglad personlighet, Jesus, trädde fram när tiden var mogen och förmedlade denna gudstro. Detta skedde mot bakgrund av en urartad fariseisk fromhet, vilket ledde till att Jesus drevs att på det inre sinnelagets grund skapa en frihetens och frivillighetens samt barmhärtighetens och kärlekens religion.

Koncentrerat och enkelt förkunnade Jesus om Gud. Han gjorde det med en allt annat överträffande omedelbar visshet om Gud och hans hjärtelag. Jesu framträdande förmedlade visshet om Gud och hans sinnelag liksom sedlig kraft och omsorg om medmänniskorna. Det fortplantade ande, kraft, gudomlig kärlek.

¹³³ Linderholm 1918 b, s v, vi

¹³⁴ Linderholm 1918 b, s 284

¹³⁵ Linderholm 1918 b, s v

På den grund som Jesus lagt blev det i fortsättningen kristendomens uppgift att göra människovärdet gällande. Detta innebar att ta sig an förtryckta och nödlidande utan hänsyn till ras, nation eller kön, liksom att hävda en skärpt etik i hem och samhälle. Kyskhet och sedlig självtukt förutsattes.¹³⁶

Vad som beredde marken i den judiska miljön

Vad fanns det då som beredde marken för en kristendom och ett evangelium med den inriktning som man finner antydd i Linderholms spridda utsagor om den kristna trons egentliga och innersta innehåll? I Gamla testamentet, tydligast hos skriftprofeterna och bland dem Deutero-Jesaja, fann Linderholm tron på en enda Gud. Denne ende Gud var rättfärdig och ville rättfärdighet. Offer behagade honom inte, varför gudsdyrkan fick en andlig karaktär. Gudstro och fromhet visade människan i det praktiska livet genom att leva ett etiskt högtstående liv. I Gamla testamentet fann Linderholm också en fromhet som var förankrad i historien. Israel höll sig till historien, tydde sig till vad som skett med folket och vad stora gudsmän utträttat. I Gamla testamentet, närmare bestämt hos Deutero-Jesaja, förkunnades också det universella gudsriket som en gång skulle komma till jorden.¹³⁷

Under senjudendomens tid fanns också åtskilligt som banade väg för evangeliet. Teologin lyftes upp till ett högre andligt plan. Man fördjupade sig i frågan om världens uppkomst, livets ursprung, det ondas, syndens och dödens gåta samt den innersta meningen och det yttersta syftet med hela tillvaron och världsutvecklingen.¹³⁸ Det innebar även ett religiöst framsteg att man under senjudendomen allt tydligare förutsatte själens eller andens odödlighet. Det onda definierades som hjärtats onda begärelse. Man hade en djupare känsla för skuld och behovet av omvändelse.¹³⁹ Hoppet om ett evigt överjordiskt och allomfattande gudsrike växte sig allt starkare. I den senjudiska fromheten förutsattes en allmän uppståndelse och ett enskilt ansvar inför Guds domstol.¹⁴⁰

Inom senjudendomen fick offret och offerkulten träda tillbaka för den framväxande synagogala fromheten.¹⁴¹ Där fanns också försök att göra judendomen till en universell religion.¹⁴² Diasporan, med Septuaginta och dess apologetiska och kateketiska litteratur, var dessutom en viktig bakgrundsfaktor för kristendomen.¹⁴³

¹³⁶ Linderholm 1918 b, s 287, 290, 292, 299

¹³⁷ Linderholm 1918 b, s 290 f

¹³⁸ Linderholm 1918 b, s 298

¹³⁹ Linderholm 1918 b, s 294

¹⁴⁰ Linderholm 1918 b, s 293 f

¹⁴¹ Linderholm 1918 b, s 295

¹⁴² Linderholm 1918 b, s 297

¹⁴³ Linderholm 1918 b, s 297

Messias förutsattes under senjudisk tid äga ett överjordiskt väsen och spela en avgörande roll även vid världsavslutningen. Man väntade på en världsförnyelse och Guds seger över Satan. Gud var i senjudendomen en översinnlig Gud, höjd över världen och dualismen i världen hade blivit fördjupad.

Allt detta var ägnat att bygga upp det högre andliga planet för Jesu förkunnelse, skriver Linderholm.¹⁴⁴ Därmed antyder Linderholm att det trots allt fanns en avgörande skillnad mellan förberedelse och fullbordan.

Vägröjare utanför den judiska sfären

När Linderholm går utanför den judiska sfären kan han bli tendentiöst spekulativ. Väst ställs mot öst på ett utmanande sätt och kristendomen ses som speciellt avsedd för den västliga kulturen. Kristendomen är den västerländska kulturens universella religion, påstår han. För att kristendomen skulle kunna bryta igenom krävdes en andlig odling som var skild från Österns urgamla och höga, men bisarra kultur, påstår han vidare. Västern har ett teoretiskt och praktiskt rikt utrustat folk.¹⁴⁵ Kristendomen hade utan den mera rationella grekiska kulturen sannolikt dragits in i Österns fantastiska världs betrakelse, hävdar Linderholm.¹⁴⁶

För kristendomen betydelsefullt var att människan genom inflytande från Rom och hellenismen inte längre bands vid den nationella staten, påstår Linderholm. Denna kosmopolitism kunde möta evangeliets förkunnelse om det universella gudsriket. Det hade tillika i den nya världsstaten givits rum för individualism som gjorde människorna mer mottagliga för evangeliets predikan om människosjälens oändliga värde.¹⁴⁷ Dessutom hade i stoicismen med dess sedliga allvar och dess riktning mot en det inre livets och en sinnelagets etik, redan fötts tankar om ett allmänt människovärde.¹⁴⁸

Ännu mycket mer hade Linderholm att säga om de för kristendomen gynnsamma förutsättningarna. Senantikens var synkretistisk, religiöst livaktig och religiöst förnyande. Där fanns tecken på ett djupare synd- och skuldmedvetande och ett behov av försoning, uppenbarelse och visshet om Gud. Där fanns längtan efter ett evigt liv, i känsla av jordelivets förgängelse.¹⁴⁹ I kejsarkulten blottades religiösa förhoppningar och i gnosticisms tankar och behov som kunde leda bort från natur och mytologi till historiska personligheter såsom bärare

¹⁴⁴ Linderholm 1918 b, s 293 f

¹⁴⁵ Linderholm 1918 b, s 284

¹⁴⁶ Linderholm 1918 b, s 285

¹⁴⁷ Linderholm 1918 b, s 285

¹⁴⁸ Linderholm 1918 b, s 285 f

¹⁴⁹ Linderholm 1918 b s 287f

av gudomlig kraft och uppenbarelse. Likaså fanns i mystiken drag som kunde verka förberedande för urkristendomens förkunnelse om Jesus Kristus och för dess andliga gudstjänst.¹⁵⁰

Stod i vägen

Det fanns emellertid också mycket som stod i vägen för kristendomens seger. Fariseismens tvång och ofrihet i religionen verkade hindrande. En utpräglad löneetik dominerade och man fördömde dem som inte noga efterlevde lagen.¹⁵¹ Under inflytande från parsism och hellenism spreds demotro, magi och angelologi m m.¹⁵² Nog hade, menade Linderholm, religionen under senjudisk tid gjort framsteg men man förmådde inte finna Gud, vars ”faderssinne mot den enskilde icke blir fullvisst, när den skymmes av den straffande rättfärdighetens begrepp.”¹⁵³

Kynismens hänsynslösa, pietetslösa, anarkiserande och osociala inställning inverkade även ofördelaktigt.¹⁵⁴ Vidare hedendomens osäkra och slappa uppfattning av det sexuella livets etik, liksom dess låga värdering av människan, i all synnerhet kvinnan.¹⁵⁵ Koncentrationen på den kosmiska världsordningen och det stora natursammanhanget hade lett till järnhård determinism (astrologi).¹⁵⁶ Dessutom hotades ansatserna till en i inre liv och historia orienterad religion att drunkna i en fantastisk mytologisering, såsom vi se i gnosticismen, skriver Linderholm.¹⁵⁷

Rasism

Det händer att Linderholm släpper loss från all anknytning till de historiska källornas vittnesbörd. Han talar om kristendomen som den västerländska kulturens universella religion, om västerns folk som teoretiskt och rikt utrustade, om den rationella grekiska kulturen till skillnad från Österns fantastiska världsbetraktelse och bisarra kultur. Allt bottnande i rasistiska tankegångar.¹⁵⁸

Den bärande konstruktionen

Mest klarläggande är att se Linderholms bok *Evangeliets värld* som byggd på en historisk konstruktion, dvs ett antal övergripande, entydiga och förenklade tolkningar av ett skeende. Grunden för konstruktionen är evangeliet i den form Linderholm framställer det, efter att ha extraherat det ur Nya testamentet, renodlat och tolkat det. Passformen är Linderholms egen idealbild. Med detta moderna evangelium som mall finner Linderholm och redovisar material

¹⁵⁰ Linderholm 1918 b s 289

¹⁵¹ Linderholm 1918 b, s 292, 296

¹⁵² Linderholm 1918 b s 293

¹⁵³ Linderholm 1918 b, s 294

¹⁵⁴ Linderholm 1918 b, s 286

¹⁵⁵ Linderholm 1918 b, s 286 f

¹⁵⁶ Linderholm 1918 b s 289

¹⁵⁷ Linderholm 1918 b, s 290

¹⁵⁸ Linderholm 1918 b, s 284 f

hos profeterna och i den senjudiska litteraturen som pekar fram mot evangeliet. Ytterst med samma måttstock redovisar han också sådant i den senjudiska litteraturen som stod i vägen för evangeliet. Han avser demotro, magi osv.

Anknytningen till teorin och syfte

Slutligen fäster jag uppmärksamheten på ett av Linderholms historiska postulat i *Evangeliets värld*. Han utgår från att en historisk företeelse inte dyker upp oanmäld. Marken behöver vara beredd för det nya. Förutsättningar måste vara för handen. Tillämpat på evangeliet innebär det att evangeliet inte förmår tränga igenom om inte allmänna förutsättningar finns. Detta känner vi igen även från Linderholms teoribildning. Han talar där om den kristna religionen som en historisk företeelse med rötter i den religösa världsutvecklingen och i gammaltestamentlig religion. Det ena utvecklas ur det andra och når sin höjdpunkt i Jesus och evangeliet. *Evangeliets värld* skrevs av Linderholm utifrån just detta synsätt. Boken kan i sin helhet förstås som just en redovisning som syftar till att förklara de för evangeliets framväxt nödvändiga förutsättningarna. Evangeliets värld smälter därmed väl in i Linderholms historiesyn. Ytterst syftar förstås studien till att bereda mark för en reformation i Linderholms egen tid. Också detta har sin motsvarighet i teoribildningen.

3.3 Om den kristna statskyrkans uppkomst

Jag ansåg ovan att det var mest klarläggande om man såg Linderholms bok *Evangeliets värld* som byggd på en historisk konstruktion. I *Om den kristna statskyrkans uppkomst* gäller det samma. Här kan man tydligt urskilja de element som bär upp konstruktionen, med andra ord de för studien ledande och styrande förutsättningarna.

De ledande och styrande förutsättningarna

De ledande och styrande förutsättningarna för Linderholms studie är följande:

I Det finns i historia och nutid lägre religionsformer och högre liksom det finns lägre och högre kulturella, kunskapsmässiga och materiella nivåer

Linderholm isolerar inte kristendomen som religion utan drar även in religionerna i Orienten, i Grekland och Rom, i betraktelsen. Dessa religioners synsätt och inflytande karakteriseras mot bakgrund av Linderholms egna ideal. Kristendomen görs å ena sidan inte till något unikt, utan till en i raden av religioner med drag jämförbara med dessa. Å den andra äger kristendomen sådant som är unikt samt fram för allt sådant som ingen religion tidigare nått upp till.

Två svagheter vidlåder de icke kristna religioner Linderholm berör. Det första är att de är bundna vid och dyrkar naturen, det andra att de saknar förankring i historien.

Eget för kristendomen är förkunnelsen om jungfrufödelse, proklamerandet av den korsfästes uppståndelse och himmelfärd. Till detta kommer att de kristna tillber den uppståndne. Eget för kristendomen är slutligen läran om kroppslig uppståndelse och om en allmän världsbrand.

Kristendomen är överlägsen de andra religionerna i den meningen att bundenheten vid och dyrkan av naturen upphört liksom att man i kristendomen till skillnad från i hednisk religion tillber den över allt jordiskt och mänskligt upphöjde ende Guden, hans världsskapelse och världsstyrelse. Överlägset är vidare övertygelsen om människosläktets enhet och människans oändliga värde, oberoende av ras och nation. ¹⁵⁹

2 I stort om än ej mekaniskt sker religiöst, materiellt och kunskapsmässigt en utveckling från lägre utvecklingsstadier till högre.

Lägst på utvecklingslinjen ligger de primitiva, naiva, naturalistiska grekiska och romerska religionerna. I och med att orientalisk kultur trängt in även bland greker och romare fördjupas de religiösa behoven och intensifieras religiositeten. Nyplatonismen innebär hedendomens frigörelse från naturreligionen med dess underskattning av det andliga. Samtidigt finns där kvar ett ”kaos af vidskepelser i ett haf af villor”

Vid teckningen av kristendomen koncentrerar sig Linderholm på sådant som hotar sann kristendom, inte på det som utvecklar den. I och med gnosticisms inträngande hotas kristendomen av att falla ner i synkretism och dualism och i och med montanismen att fördjupad insikt om kyrkans uppgift och om gudsríkets förverkligande skall gå om intet. ¹⁶⁰

3 Bland religionsformerna är kristendomen oöverträffad

Kristendomen är som religion oöverträffad. Den äger en fast historisk utgångspunkt, där Gud ses som världens skapare och uppehållare. Kristendomen låter vidare Gud bli en historiens Gud som uppenbarar sig i den sedliga världsordningen. Slutligen äger den en central historisk personlighet, Jesus Kristus, som i sitt liv realiserar det sedliga idealet och i sin person garanterar frälsningen. ¹⁶¹

4 Kristendomen är en historisk religion. Som sådan måste den för att få fäste och utvecklas förankras i och anpassas till den verklighet som är kristendomens egen samt till den tid och den kulturkrets i vilken den verkar.

För att bevara det som Linderholm menar vara kristendomens egenart tvingades kyrkan när den nådde ut i världen mildra sin rigorösa inställning och sin hårda botpraxis. Detta menade Linderholm också vara i samklang med livet själv. Det var ”mänskligare, psykologiskt riktigare och kristligare”. ¹⁶² När utvecklingen gått tillräckligt långt, när kyrkan utvecklats till massförsamlingar och när kristendomen blivit samhällets religiösa och etiska grundval, blir kyrkan med nödvändighet såväl i gamla tiden som i medeltiden en statskyrka. I och med detta drabbas kyrkan av etiskt-religiösa förluster men också av vinster. I ett annat läge, när nämligen

¹⁵⁹ Linderholm 1924 b, s 40. Även Linderholm 1924 b s 8, 16 f, 40, 52-58, 75, 82, 101 f, 129 f

¹⁶⁰ Linderholm 1924 b, s 34, 39, 43, 53, 57, 64 f, 139

¹⁶¹ Linderholm 1924 b, s 40, 101 f

¹⁶² Linderholm 1924 b, s 37 f, 76

sekulariseringen nått en viss punkt, kan kyrkan inte längre vara statskyrka utan återgår till att bli frikyrka. Detta sistnämnda tillagt med tanke på förhållandena i Linderholms samtid.¹⁶³

I och med att kyrkan blev statskyrka förlorade den en del av sin självständighet. Den blev till allt annat också ett redskap i statsmaktens hand. Kyrkan nödgas till och med ta hjälp av kejsaren för att lösa frågan om donatisternas återupptagande i kyrkan.¹⁶⁴

Nödvändigt för kristendomen i den antika kulturvärlden var syntesen mellan kristen tro och samtida vetenskap.¹⁶⁵ För att vinna ingång i den antika världen var förutsättningen att kyrkan sänkte sig, att det andliga materialiserades, sakramentaliserades och mystifierades. För att passa in i tiden tilläts änglar, helgon och martyrer träda fram som medlare och hjälpare. Och i stället för den historiske Jesus får man, logos, Kristusprincipen. Men kyrkan behövde också höja sig. Detta skedde när den med bl a Origenes nådde den djupare anlagda antika människan. Samtidigt förutsätts att kyrkan trots allt inte helt uppslukades utan bevarade sin andliga halt. Detta skedde genom strängt etiskt allvar, upphöjd renhet. Därigenom bevarade kristendomen sin överlägsenhet över andra kulturer.¹⁶⁶

5 På grund av att kristendomen är en historisk religion låter den sig inom vissa gränser påverkas av sin omgivnings "när, var och hur". Det som befrämjar evangeliet i en viss situation behöver inte göra det i en annan. Det är heller inte under alla omständigheter och i alla tider möjligt att nå fram till evangeliet i dess fullhet och renhet. Det finns emellertid alltid även under de mest skiftande omständigheter det som i högre eller mindre grad befrämjar evangeliet.

Syntesen mellan kristen tro och samtida vetenskap, liksom trons hellenisering gjorde det möjligt för kristendomen både att breda ut sig och att bli den kommande västerländska kulturens religion. Helleniseringen förhindrade också kristendomen från att slukas av den orientaliska gnosticismen. Helleniseringen hade emellertid två sidor, en god och en mindre god. Kulturs utveckling i mysteriös riktning var god eftersom den motsvarade den antika människans behov av att materialisera det andliga, mindre god eftersom materialiseringen inte motsvarade evangeliet.

Materialiseringen och mystifieringen tog sig uttryck i nattvardens förvandling till försonande offer och i att gudstjänsten och sakramenten gavs mysteriekaraktär. Allvarlig var logosidéns seger. Den förvanskade bilden av den historiske Kristus. Den kristne hänvisas till Kristi skilda naturer och inte till det personligt sedliga.

Kyrkans utveckling från frikyrka till statskyrka var också, något som vi ovan påpekat, en utveckling på gott och ont. Dock var utvecklingen nödvändig och i huvudsak på gott. Kyrkan förlorade i djup och intensitet men vann i allsidighet.¹⁶⁷

¹⁶³ Linderholm 1924 b, s 46, 75, 122, 129, 134-137, 139

¹⁶⁴ Linderholm 1924 b, s 122, 129

¹⁶⁵ Linderholm 1924 b, s 78

¹⁶⁶ Linderholm 1924 b, s 44 f, 80-85

¹⁶⁷ Linderholm 1924 b, s 42, 75, 78, 81, 83, 85, 122, 135, 139

6 Utifrån samma premisser finns det alltid det som mer eller mindre kraftigt försvårar evangeliets seger.

Linderholm kan också se allt det nya som trängde in i kristendomen mera renodlat negativt. Han talar om lägre kultformer, om magi, om hednisk religiositet, om för urkristendomen främmande asketism, om virginitetsdyrkan, världsflykt och om att i och med statskyrkans införande tyngdpunkten försköts från sinnelag och tro till rätt och legalitet m m.¹⁶⁸

Den bärande konstruktionen

Om allt detta kan mycket sägas. Först detta att utvecklingstanken så konsekvent och så genomgående tillåts styra framställningen. Å ena sidan är för Linderholm utvecklingens höjdpunkt nådd i Jesu evangelium å den andra förutsätts en utveckling med förhinder från fornkyrkan fram till statskyrkans genombrott på trehundralet. Om utvecklingstanken utgör framställningens huvudtema är konstaterandet att kristendomen är en samhällsföreteelse undertemat. Huvudtema och undertema är invävda i varandra. Undertematets huvudfunktion är att visa att kyrkan nödvändigtvis måste anpassas utifrån rådande yttre omständigheter.

Fakta och styrande förutsättningar är i framställningen sammanfogade till en enhet. Skiljer man det ena från det andra synes mig den ena extremen utgöras av framställningen av kristendomen som en historisk företeelse den andra av Linderholms föreställningar om evangeliet. Betoningen på kristendomen som en historisk företeelse framstår för mig vara en oomtvistlig sanning medan Linderholms föreställning om det fullkomnade evangeliet ter sig som en Linderholmsk konstruktion.

Sammanfogningen av fakta och styrande värderingar sker av bestämd anledning. Därigenom kan Linderholm visa att kristendomen som en företeelse i historien aldrig kan bli en fullkomlig storhet, alltid en relativ och att statskyrkosystemets uppkomst trots allt var det bästa alternativet i det oundvikliga mötet mellan den historiska verkligheten och evangeliet.

3.4 Reformation och världsutveckling

En karakteristik av innehållet

Här ett försök att karakterisera Linderholms *Reformation och världsutveckling*.

¹⁶⁸ Linderholm 1924 b, s 75, 77, 80, 82 f, 128, 134

Utvecklingstanken är i *Reformation och världsutveckling* grundläggande för resonemanget. Den är med mitt språkbruk den fundamentala konstruktionen. Linderholm förutsätter att det i den medeltida världen föreligger öppningar för en reformation, ja att utvecklingen leder till reformation. Utvecklingen är dock inte entydig. Det finns sådant i medeltidens och renässansens värld som pekar framåt mot denna reformation och annat som står hindrande i vägen. Tydligt skiljer Linderholm det ena från det andra. Det är i alla lägen uppenbart var Linderholms personliga sympatier ligger. Det som pekar framåt mot reformation berömmar han, övrigt fördömer han i mer eller mindre tydliga ordalag. Rätt skiljs från fel, bra från dåligt i en enda lång kedja av värdeomdömen. Dessa domar för eller emot behöver dock inte betyda att Linderholm är anakronistisk, osann eller ohistorisk i sin historieskrivning. Linderholm tar genomgående till vara även storpolitiska omständigheter som befrämjade respektive förhindrade reformationens genombrott under senmedeltiden och han vet besked om vad som odiskutabelt är tidens förutsättningar och möjligheter. Här liksom i sin övriga produktion förbiser han dock genomgående de ekonomiska faktorernas betydelse.

I det första kapitlet **Den medeltida kristenhetens värld och statsliga gestaltning** framställs medeltidens påvestyrda kyrka som en karikatyr av kyrka. Reformationens nödvändighet proklameras och möjligheterna till reformation påvisas. Martin Luthers avgörande insats betonas men reformationen är för Linderholm mer än Luther. Det görs redan från början klart. Reformationen sträcker sig in i Linderholms egen samtid och ses som ett ständigt pågående verk. Öst ställs mot väst. Österns kyrkor leder genom sitt tänkande människorna fel, västerns trots allt rätt. Framför allt germanerna tillskrivs egenskaper som öppnar för evangeliet.

I kapitel två **Den klassiskt medeltida stats- och kyrkoväsendets börjande upplösning** ställs övertydligt ont mot gott. Till och med 1400-talets reformförsök blir onda eller åtminstone utsiktslösa. Först en radikal brytning med påvekyrkan och en ny ideell rättsgrund kan öppna för en verklig reformation. Först Luthers reformation duger. God blir den nationella utvecklingen under senmedeltiden, god därför att den var en omständighet som gynnade reformationen. Men god blir den inte enbart av den anledningen. Linderholm påstår att det nationella var buren av en etisk mening som befanns sig i samklang med reformationen. Han talar positivt om nationellt frihetsbehov och egen självbestämmanderätt, talar positivt om en folkets nationella rätt. De facto har Linderholm härigenom vidgat området för det goda och låtit det nationella få en plats bland det som ryms vid evangeliets sida.

När Linderholm i kapitlet **Kulturens förvandling i renässansen** tar upp det han anser vara kulturens omvandling under renässansen är hans historiska konstruktioner så uppbyggda att de tydligt skall signalera rätt respektive fel. Trots att medeltiden asketism och hinsidighet onekligen befann sig i fas med människornas erfarenhet av människolivets förgänglighet, befann man sig ändå på fel väg. Mer än annat brast man i sin människosyn. Renässansens människosyn däremot, som hade sin fortsättning i upplysningens syn på människan, öppnade för framtiden. Den var i långa stycken rätt. Renässansen var rätt i ytterligare ett avseende. Renässansens människosyn levde nämligen vidare i upplysningens tänkande och sedan ytterligare vidare, nu under benämningen den moderna upplysta tiden. Nu hade den tagit till sig naturvetenskaplig metod och historisk kritik. Nu hade den gjort sig av med mytologi, legend, extas och exaltation och blivit till en nödvändig beståndsdel i nutida kristendom.

I övrigt var renässansen fel. Den var religiöst ofruktbar, uppenbart irreligiös. Den står där som en religiöst ofruktbar pendang till reformationen. Linderholm behöver måla upp alla dess avarter för att reformationen skall framträda tydligt.

När Linderholm i kapitel fyra **Renässansens påvedöme** behandlar renässanspåvarnas framfart blir det mesta nedgång, sedeslöshet, maktmissbruk, religiöst förfall, religiös primitivitet m m som framträder. Därmed befäster Linderholm sin tes att det först var genom en religiös reformation som evangeliet kunde återuppstå.

Intressant är hur Linderholm i detta kapitel använder ett av sina historiska postulat. Som bekant anser ju Linderholm att historisk förändring förutsätter att tiden är mogen för förändring. Tiden var under medeltiden ännu inte mogen för att den religiöst grundande universalismens idé i det storpolitiska handlande skulle upplösas. En utveckling i den riktningen låg enligt Linderholm annars i utvecklingens linje. Trots att alltså universalismen bestod hade kristenheten inte kraft nog att genomföra ett samfällt och framgångsrikt korståg mot Islam och inte heller att försvara sig mot den turkiska stormakten. Detta menar Linderholm vara beklagligt.

Dessutom är det värt att observera Linderholms rasistiska böjelser. Linderholm är uppenbart rasistisk i den meningen att han utgår från den klassiskt rasistiska föreställningen att ett visst folkslag äger en bestämd läggning. Han vet bland annat besked om sydeuropéens andliga läggning. Denna ”är vilt främmande för evangeliets väg och anda”. Han talar om judelik näsa och om tjocka sinnliga läppar, om germanskt huvud till skillnad från romanskt. Härmed befäster han sin egen förutfattade mening att en verklig reformation blott kan komma från Västeuropa.¹⁶⁹

Även i detta kapitel pekar Linderholms skrivning framåt. Den under senmedeltiden ännu ofärdiga nationalismen skall i en framtid bli klar över sitt eget väsen och mer eller mindre fullkomnas och en universell välfärdskultur skapas, anser Linderholm. Här har alltså utopin fått plats i Linderholms historieskrivning.

I avslutningskapitlet **Reformationens religiösa problem** tar Linderholm steget fullt ut. Faktaredovisningen träder tillbaka och de historiska konstruktionerna tillåts inta främsta rummet i framställningen. Konstruktionerna används i ett alldeles bestämt syfte. Linderholm vill påvisa reformationens nödvändighet, framför allt reformationens nödvändighet idag, med andra ord under Linderholms egen tid. Gott ställs mot ont, vitt mot svart liksom tidigare i Linderholms framställning. Germanerna finns på den goda sidan. De västeuropeiska folken är av en annan ”anda” än de latinska och romanska folkens ”ande”. Germanerna framställs som självständiga, tänkande, religiöst originella, i stånd att stå för sanning och frihet, d v s kapabla att genomföra reformationen. De latinska och de romanska folken däremot framställs som skapare av den medeltida kristendomen, samtidigt som dessa folk får äran av att ha förmått bevara sambandet med den klassiska gamla kyrkan.¹⁷⁰ Linderholm som vanligtvis anklagar den påvliga medeltidskyrkan för att nedvärdera kvinnan påstår här att kvinnan är disponerad för egendomliga psykiska tillstånd. Han gör detta i ett sammanhang där han vill visa på medel-

¹⁶⁹ Linderholm 1918 d, s 153 f, 236, 247 f

¹⁷⁰ Linderholm 1918 d, s 316, 283

tidskyrkans benägenhet för magi och övertro. Linderholm gör ett nummer av medeltidens övergripande tro på den magiska kraften. Tron på denna kraft, tron på det andligas materialisering, tron på under och legender, på förtjänst och lön, allt detta gjorde den medeltida kyrkan omöjlig. En reformation var nödvändig.

Även senmedeltidens mystik påvisas vara väsensfrämmande för sann religiositet. Varken Occam, Erasmus eller andra humanister nådde fram till evangeliet. Det gjorde blott Luther. Men Linderholm stannar inte vid Luther. Reformationen måste fortsätta där Luther slutade. En reformation av idag är nödvändig, en reformation som åstadkommer en ny kultur som vilar på rationell, empirisk och kritisk grund, en reformation som helt igenom bygger på Linderholms egen föreställning om vad äkta kristendom är.

Den bärande konstruktionen

Reformation och världsutveckling är uppbyggd enligt följande mönster. Boken består av ett antal beskrivningar av fakta som leder över i bedömningar som i sin tur ställs in i ett sammanhang av utveckling där slutmålet är nutid. Man kan också karakterisera boken bland annat på följande sätt: Rätt ställs mot fel, gott mot ont i en utvecklingslinje där rätt och gott förs fram ända till nutid. Utvecklingen tar avstamp i renässans och humanism, når ett väsentligt mål i och med reformationen, fortsätter i upplysningen och når sitt slutmål i Linderholms nyprotestantism.

Det för Linderholm allra högsta, evangelium och personlig tro, träder i boken fram i en mängd värdeladdade begrepp som är att betrakta som avledningar av huvudidealet. Sedlighet, känsla för frihet och rätt, lekmannainflytande, personlighet, empirism, evangelisk anda, rättfärdiggörelse, människosyn, religiöst allvar, jag tar bara några begrepp som används ur högen. Därtill kommer en rad värdeord som vittnar om rasistisk inställning. Äkta kristendom förbinds med germansk anda.

Utvecklingstanken är grundläggande för framställningen. Linderholm antecknar sådant som enligt hans mening håller Europa fast i andligt och moraliskt förfall och mörker men också framför allt sådant som leder fram mot reformationen, d v s mot en levande utvecklingsbar religiositet och ett friskt och livskraftigt samhälle. Evangeliet är ett riktmärke, ett annat det livskraftiga germanska samhället. Germanernas kultur förutsätts ung, livskraftig och överlägsen. Förhoppningarna om framtiden vilade i Linderholms föreställningsvärld på de västeuropeiska germanernas andliga vitalitet och kraft.

Det yttersta syftet med *Reformation och världsutveckling* är att bereda väg för en religiös reformation i Linderholms egen samtid.

3.5 En mera generell bedömning av Linderholms översikter

I sina kyrkohistoriska översikter arbetar Linderholm allt igenom med sekundärt material. Detta gör att Linderholm lättare kan nå fram till de resultat han strävat efter. Primärt material är motspänstigare än ett sekundärt som ofta vilar på mer eller mindre osäker grund och därför

kan tolkas på olika sätt. När som i Linderholms fall förlagorna oftast är valda så att de passar in i Linderholms kulturprotestantiska mönster blir det hela än mera lätthanterligt.

Begreppet tolkningsram har vid analysen av Linderholms kyrkohistoriska översikter utbytt mot begreppet konstruktion. Genom begreppsbytet vill jag göra uppmärksam på att tolkningsramen i översikterna alldeles uppenbart brukas av Linderholm i konstruktivt syfte. Konstruktivitet är nämligen ett måste för Linderholm i hans ambition att sätta den andliga världsutvecklingen på en enda för alla begriplig formel. För detta behöver han just brukbara konstruktioner till sin hjälp.

Vid närmare eftertanke ligger det i sakens natur att historieskrivning har drag av konstruktion. Verkligheten kan inte återskapas, bara tolkas och tolkning förutsätter mer eller mindre tydliga schabloniseringar för att bli gripbar. Historikers konstruktioner kan emellertid vara mer eller mindre lätta att urskilja. Linderholm tillhör de mera lättolkade ”konstruktörerna”, vilket analysen i detta kapitel visat. Det har också blivit uppenbart hur Linderholm bygger upp sin konstruktion. Evangeliet, och det i en alldeles bestämd betydelse, är det på vilket konstruktionen vilar, ett evangelium integrerat i samtidens föreställningsvärld. Integrationen motiveras med att kristendomen är en historisk religion, inte en filosofisk tanke och att evangeliet därför låter sig påverkas av tid och omständigheter i det samhälle i vilket det verkar. Linderholm förenar de båda, evangelium och samhälle, via utvecklingstanken och syntestanken. Med hjälp av dessa föreställningar kan han visa hur Jesu framträdande kunde bli möjligt, varför kyrkan utvecklades till statskyrka, hur reformationen kunde förverkligas och varför fortsatt reformation är nödvändig. Till detta kommer att han via utvecklingstanken försöker föra nationalism och rasism till det som i ett visst utvecklingsläge befördrar evangeliet.

Det är alltså mycket man känner igen från Linderholms vetenskapliga verk. Linderholm spelar med evangeliet, med kristendomen som påverknings- och utvecklingsbar samhällsföreteelse och med utvecklingstanken. Tillkommit har betoningen på nationalismens välsignelse och den germanska stammens överlägsenhet. Man kan med skäl tala om en Linderholmsk rasism i hans kyrkohistoriska översikter.

Att som Linderholm i *Evangeliets värld* pejla förutsättningarna för Jesu framträdande via ett av Linderholm rensat och profilerat evangelium låter sig naturligtvis göras. Men därmed har han lagt in en anakronism redan i förutsättningarna. Det är svårare att kritisera boken om *Statskyrkan*. Där kopplar Linderholm utvecklingstanken till iakttagelsen att den kristna kyrkan som historisk företeelse ständigt låter sig påverkas av sin omgivning. Detta leder till att den kristna kyrkan i väst utvecklas från frikyrka till statskyrka. Däremot kan man kritisera Linderholms teknik i samma bok där han låter fakta och egna värderingar sammansmälta på ett sådant sätt att det kan bilda underlag för ett ställningstagande i den för Linderholms samtid aktuella statskyrkofrågan. Den kritiken hade även Emanuel Linderholm förståelse för vilket han antyder i inledningen till samma bok.

Den oavbrutet pågående utvecklingen är den ständigt närvarande föreställningen i Linderholms tankevärld, så alldeles tydligt i *Reformation och världsutveckling*. Linderholms hopp var att denna utveckling skulle leda till att ett allt mera fullkomnat evangelium grep kring sig och erövrade människors sinnen. Boken pekar fram emot Luther. Luthers reformation innebar

för Linderholm en revolution i en andligt förfallen värld, men Luther var trots detta ej slutpunkten. Reformationen måste ständigt tillåtas fortsätta. Även i *Reformation och världsutveckling* har Linderholm låtit fakta och värderingar smälta samman så att det skulle passa hans egna trosförutsättningar. Med andra utgångspunkter hade Linderholm dragit andra slutsatser på grundval av sitt material.

Enligt min mening kan Linderholms postulat i samma bok om germaners egenskaper, germaners överlägsenhet och germaners andlighet, starkt ifrågasättas. Vad Linderholm här gjort är att han via utvecklingstanken försökt foga in nationalism och rasism i det som står för sann kristendom. Därmed har han enligt min mening skapat en *corpus alienum* i textmassan. Linderholms allmängiltiga evangelium låter sig inte utan våld förenas med förutfattade meningar om den germanska rasens överlägsnas förmåga att med sig förena det kristna evangeliet.

3.6 Relationen till teorin

Även i detta avsnitt befäster och bekräftar Linderholm den vetenskapssyn som han explicit gav uttryck för 1921 i *Problemställningar*. Utvecklingstankens konsekvenser blir dessutom ytterligare belysta och då särskilt i *Om den kristna statskyrkans uppkomst*. Där talar Linderholm om olika tiders skilda förutsättningar att kunna ta emot evangeliet och det nödvändiga i att kristendomen under vissa tider assimilerar även sådant som strider mot evangeliet därför att evangeliets överlevnad kräver detta.

3.7 Linderholm och Göransson

Även Sven Göranssons kyrkohistorieskrivning och då särskilt det han skrev när han avslutat sitt vetenskapliga författarskap, inklusive hans läroböcker, skall tolkas som konstruktioner. Både Linderholm och Göransson arbetade med tolkningsmallar utifrån vilka de formade och tolkade sitt material. Mallarna var i långa stycken besläktade. Båda hade sin utgångspunkt i ett av humanism präglat evangelium, som de uppfattade som ett absolut värde. Detta evangelium önskade båda se som det svenska samhällets andliga grundval. Båda hade sin förankring i sekelskiftets kulturprotestantism liksom sina fiender bland konfessionellt bestämda teologer och kyrkomän som överbetonade kyrka och ämbete. Båda utgick från att religiositet var något för människan konstitutivt och därför måste betraktas som en samhällsföreteelse. Båda insåg att kristendomen måste förändras och anpassas allt efter nya omständigheter. Båda förstod värdet av kyrkans relation till samhälle och stat och båda hade känsla för väckelsens betydelse.

Skillnaderna är också tydliga. Göransson var inte lika entydig i sin syn på evangeliet som Linderholm och han väjde inte heller som denne för de övernaturliga inslagen i kristendomen. Inte heller förnekade han tanken på Kristus som den uppståndne försonaren. Göransson var inte lika utvecklingsoptimistisk som Linderholm och han hade sett för mycket av nazismens hemskheter för att vara rasist.

Linderholm kämpade mot kristna som höll fast vid en förgången föreställningsvärld och inte förstått evangeliets egentliga utmaningar. Visserligen hade också Göransson motståndare som ingenting begripit. Hans motståndare var emellertid till skillnad från Linderholms väl specificerade. Göranssons fiender var för den historiska verkligheten stumma kyrkomän och teologer som betonade konfession, ämbete och kyrkoorganisation istället för att koncentrera sig på

kristendomen som en ”socio-religiös” företeelse. Göransson hade också andra motståndare, framför allt politiker och kulturpersonligheter som tvärtemot utvecklingen på kontinenten efter andra världskriget försökte isolera religionen och göra den till en privatsak när kristendomen framför allt var en kollektiv idealbildning. Någon motsvarighet till dessa politiker och kulturpersonligheter finner vi av naturliga skäl inte hos Linderholm som dog strax innan andra världskriget bröt ut.

På grund av skilda utgångspunkter blir därför Göranssons konstruktioner annorlunda uppbyggda än Linderholms. Utifrån sitt läge som kyrkohistoriker med andra världskriget just bakom sig har han haft behov av att betona att kristendomen måste fungera integrerad i samhället, inte låta sig uppslukas av samhället men inte heller låta sig isoleras. Den tanken var inte lika aktuell för Linderholm som istället passionerat kämpade för kyrklig reform för att därigenom kyrkan skulle kunna återta sin plats som samhällets andliga grundval.

I den del av Göranssons kyrkohistoriska produktion som motsvarar Linderholms vetenskapliga verk, blir skillnaderna som vi redan observerat betydande. Vad Linderholm beträffar går det ingen skarp gräns mellan hans vetenskap och hans översikter. Så ej med Sven Göransson, där gränsen mellan vetenskap och övrigt författarskap är i det närmaste glasklar. Dock ”konstruerar” Göransson även i sina vetenskapliga verk. Han gör det i inledningar, i förord, titlar och rubriker. Men nu är inte ärendet att befrämja kristendomens plats i kultur- och samhällsliv. Vad Göransson försöker visa är att konfessionspolitiken blossade upp en sista gång under Karl X Gustavs polska krig talet för att sedan definitivt dö.

4 Linderholm och nationalismen

Inledning

Kyrkohistorikern Emanuel Linderholm har alldeles uppenbart också varit förkunnaren Emanuel Linderholm. Det har inte kunnat undgå någon. I sina historiska avhandlingar predikade han en upplyst kristendom av alldeles bestämt slag. I förra kapitlet observerade vi att den historiska konstruktionen var honom till hjälp i hans argumentation för just denna upplysta kristendom. I en av Linderholms historiska översikter, *Reformation och världsutveckling* fanns uppenbara motsägelser, påstod jag i det sammanhanget. Linderholms syn på evangeliet gick inte att förena med hans syn på nationalismen, detta trots att han själv hävdade motsatsen.

I detta kapitel skall vi fördjupa oss i denna problematik utifrån Linderholms bok *Kristendomen och kriget i historisk och principiell belysning*. Boken utkom 1916 mitt under första världskriget.

Jag ämnar tydliggöra Linderholm argumentation genom att använda samma grepp som i föregående kapitel, nämligen genom att analysera boken utifrån dess karaktär av historisk konstruktion.

Den nödvändiga nytolkningen

Guds rike är Linderholms första utgångspunkt i *Kristendomen och kriget*. Vad Linderholm avser är det Guds rike som Jesus förkunnade, ett rike där Gud är den ende upphöjde skaparen

och samtidigt allas Fader. I Guds rike är kärleken förhärskande. Den gäller både vän och fiende. Hämnd, vedergällning och krig är i detta rike otänkbara.¹⁷¹

Den andra utgångspunkten är det barbariska kriget. Krig ses av Linderholm som det för människorna ursprungliga och normala. Enbart inom den egna stammen och det egna folket kunde man i forna dagar leva i trygghet. Freden var en kulturprodukt, inte något naturgivet. Fredens främste tillskyndaren var kristendomen. Först kristendomen gjorde kriget till ett etiskt problem.¹⁷²

Att Jesus ansåg att denna världsordning stod inför sin upplösning är uppenbart, vilket Linderholm betonade. Guds rike skulle snart segra genom ett Guds eget ingripande, förkunnade Jesus. Det låg därför utanför Jesu synkrets att blanda sig i världsliga ordningar även om dessa på sitt sätt kunde återspegla Guds vilja.¹⁷³ Men verkligheten blev inte som Jesus tänkt sig den. Världskatastrofen uteblev.

Denna av Jesus förväntade men uteblivna världskatastrof blir för Emanuel Linderholm den tredje och avgörande utgångspunkten för hans syn på kristendomen och kriget. Det duger inte för en Jesuslärjunge, menar Linderholm, att bara ta Jesus på orden. Man måste konfrontera Jesu förkunnelse med den faktiska verkligheten. Detta leder till nytolkning.

En nytolkning av Linderholms modell är att Jesus på direkt fråga om det var rätt att gripa till vapen mot inre eller yttre fiender skulle svara: Ja, för era hjärtans hårdhets skull.¹⁷⁴

Den andra nytolkningen gäller Gudsrikets förverkligande. Linderholm ser detta förverkligande som ett visserligen avlägset men ändå fast mål för all mänsklig strävan, ett mål som inte får förloras ur sikte i folkens och staternas inre och inbördes liv.¹⁷⁵ Med det målet i sikte tar Linderholm sedan ställning i de etiska frågorna som rör en kristens hållning till kriget såväl i historia som i nutid.

Därmed har Linderholm lagt själva grunden för sitt resonemang. Han har gjort tron hanterlig och realistisk, dessutom samhällsanpassad. Nu kan han fortsätta och följa dess vägar genom historien. Han kan ställa ont mot gott, utveckling mot tillbakagång ända fram till målet som är Linderholms egen nutid.

Utvecklingstanken och nationalismen

Utvecklingstanken kommer väl till pass. Trots nedgång, andligt mörker och brutalitet som följt människosläktet ända in i nutid, är ändå utveckling för Linderholm den bärande linjen.

¹⁷¹ Linderholm 1916, s 7, 17,19,26 27

¹⁷² Linderholm 1916, s 2,4,5

¹⁷³ Linderholm 1916, s 26, 28, 22, 21, 23.

¹⁷⁴ Linderholm 1916, s 31

¹⁷⁵ Linderholm 1916, s 35

Nedgången och brutaliteten stod den krigiska medeltiden för. Med Luther började vändningen, gudsrikestanken började åter komma till sin rätt. Upplysningen innebar ännu ett steg framåt, detta trots sekulariseringstendenser och därmed följande egoism. Utvecklingen i Västeuropa från 1800-talet och framåt bildar höjdpunkten. Kriget regleras, begränsas och humaniseras. Visserligen är det pågående första världskriget en katastrof, men katastrofens orsak härrör inte från det protestantiska Västeuropa, framför allt inte från det germanska Tyskland.

Det är i denna positiva utvecklingslinje fram till det protestantiska Västeuropa som Linderholm fogar in sin nationalism. Tillåt mig i redovisningen av denna bli mer utförlig i mitt återgivande av Linderholms resonemang.

Till Linderholms syn på kulturell och religiös utveckling i Västeuropa hörde påverkan från nyromantik och idealism. Denna påverkan förbinder Linderholm med något som Linderholm anser känneteckna nutiden när den är som bäst, nämligen framväxten av ett fördjupat känsloliv. Denna fördjupning grundlade nyromantikerna under den första delen av 1800-talet, menar Linderholm. Idalisterna Fichte och Hegel gav sitt bidrag till utvecklingen genom en fördjupad syn på folket och staten. Staten sågs av Hegel som en sedlig organism med en bestämd individualitet, en person, ett jag, förkroppsligat i staten. Detta synsätt såg Linderholm som ett framsteg även om han som kristen reserverade sig mot Hegels föreställning att den enskildes hela liv går upp i staten.

Tysklands ädelmodiga kamp till sista man i striden för sitt liv i det pågående världskriget blir för Linderholm en påminnelse om att Hegel befann sig på rätt spår.¹⁷⁶

Detta kontrasteras med bl a de muslimska turkarnas grymheter i Balkankriget 1876-1878. För Linderholm är det skillnad mellan kristen och icke kristen kultur, kristen och icke kristen krigföring.¹⁷⁷

Tiden efter 1870 kallar Linderholm ”nyupplysningens tid”. Denna tid innebar en förnyelse av den gamla upplysningstidens världsbetraktelse, men nu genom bl a utvecklingsläran skarpare i sin blick och mer ofrånkomlig i sina domar. Samtidig var framför allt Darwins utvecklingslära ett hot mot religion och sedlighet.¹⁷⁸

”Nyupplysningen” var en ofrånkomlig företeelse men dess negativa verkningar egoism, maktlystnad, och njutningslystnad måste bekämpas. De leder till politisk och etisk katastrof något som världskriget var ett bevis för, enligt Linderholm.¹⁷⁹

Om och om igen betonar Linderholm att humaniserad krigföring tillhörde Västeuropa, inte Östeuropa.¹⁸⁰ I väst, särskilt på protestantismens mark, hade kristendomen stimulerat till en

¹⁷⁶ Linderholm 1916, s 147, 151, 156 f

¹⁷⁷ Linderholm 1916 s 177 f

¹⁷⁸ Linderholm 1916, s 179, 180 f 184, 219 f

¹⁷⁹ Linderholm 1916, s 180 f

¹⁸⁰ Linderholm 1916, s 202

ständigt fortgående utveckling på kultur- och samhällslivets områden. Kristendomen hade lett till större humanitet, förfinad rättsuppfattning och hävdandet av människovärdet. I Ryssland hade kyrkan i stället konserverat folk- och samhällsliv. ¹⁸¹

Det händer att Linderholm varnar för en nationalism som övergår i chauvinism och att han kan se det berättigande i en kosmopolitisk inställning. Men detta är inte hans intresse. Hans intresse är att förkunna att fäderneslandet är något nödvändigt, att ett folk utan frihet tynar bort, att människan inte enbart vaknar till liv i individuella former utan att hon genom natur och kultur ingår i kulturrenheter som inte får låta sig underordnas eller assimileras. Han citerar Kattenbusch med gillande när denne talar om att folkets ära ligger i dess självständighet och rätt och sedan definierar ära i sedlig mening som summan av de faktorer, utan vilka man icke kan hävda sin sedliga karaktär. ¹⁸²

Nationalismen har kommit in sent i historien, säkerligen i samband med personlighetens fördjupning och utveckling och den har verkat andligen fördjupande, menar Linderholm. I sina bästa former fungerar de nationellt medvetandegjorda olika folkindividualiteterna berikande på utvecklingen. Kristianiseringsprocessen och därmed gudsríkets förverkligande fördjupas och påskyndas.

Det finns lägre stående folk liksom högre. Högst står germanernas stam. Dess uppgift är att föra världsutvecklingen framåt och tjäna Gudsrikets heliga sak i tiden. Samtidigt blir det för germanerna i deras ställning som ett högre stående folk desto viktigare att vid behov med vapen försvara sig. ¹⁸³

När Linderholm går över till utvecklingen i Sverige påstår han att Sverige är germanernas nordligaste, renaste och starkaste stam. Ras, religion, kultur och geografiskt läge har bestämt Sveriges kallelse i världen. Till den kallelsen har hört och hör värn om västerländsk religion och kultur. Vi skall mer än allt skydda oss mot från Östern påträngande slavisk kultur eller okultur och grekisk ortodox tro, båda i grunden av orientaliskt skaplynne och främmande och uthärdliga för svensk-germansk anda och ett fritt personlighetsliv. Gustav II Adolf och Karl XII blir förebilder för Emanuel Linderholm. ¹⁸⁴

Historiekonstruktionen

Kristendomen och kriget är tematisk i sitt upplägg och bred i sitt anslag. Linderholm försöker i boken fånga synen på krig och fred från Gamla testamentet fram till Linderholms egen tid. Den är skriven 1916 mitt under första världskriget. Trots att boken därigenom är speciell, låter den sig väl kopplas till Linderholms kyrkohistoriska översikter. Särskilt väl låter den sig jämföras med *Reformation och världsutveckling*, där ju också, om än inte lika utförligt, nationalistiska ideal framskyntar och den germanska stammen ges en särställning.

¹⁸¹ Linderholm 1916, s 203

¹⁸² Linderholm 1916, s 260 f

¹⁸³ Linderholm 1916, 297-316

¹⁸⁴ Linderholm 1916, s 321- 324

Att kritisera den del av historiekonstruktionen i *Kristendomen och kriget* som behandlar Jesu absoluta nej till kriget, dennes icke infriade tro på Guds snara ingripande och kyrkans anpassning till världen till följd av Gudsrikets uteblivande är ej lätt. Starka skäl talar för att Linderholms analys vilar på historisk grund. De slutsatser som Linderholm drar om de kristnas förhållande till krig och fred har dessutom mer eller mindre blivit allmänna bland kristna som ej intar en radikalpacifistisk hållning.

Däremot är det lättare att se godtyckligheten i Linderholms påståenden om orsaken till den humanisering av kriget som skedde på 1800-talet. Linderholm påstår att protestantisk kristendom låg bakom utvecklingen och då särskilt via inverkan från nyromantik och idealism.

Det Linderholm påstår om nationalismens framväxt, framför allt det han hävdar om den germanska stammens förträfflighet liksom om tyskarnas ädelmodiga kamp under första världskriget, måste sättas på subjektivitetens konto. Så också hans påståenden om Östeuropa och om orientalisk kultur. Det är uppenbart att Linderholms hela resonemang vilar på en rad för en historiker icke tillåtna generaliserande omdömen om folk och kulturer. Först den som accepterar dessa generaliseringar kan lyssna till talet om Tyskland och Sverige som germanernas kärnområde från vilka fortsatt religiös och kulturell utveckling för världens folk är att förvänta.

Hur illa Linderholms tal harmonierar med det evangelium han annars förkunnar kan inte demonstreras tydligare än i följande. Linderholm har tidigare hävdad att enbart försvarskriget var kristet legitimt och att varje folk måste få äga frihet att hävda och försvara sin egenart. Nu påstår han att en självmedveten och livsmedveten nation måste vilja utbreda sig och assimilera andra. Han klagar på svenskarna som ej förmådde assimilera norrmännen, än mindre finnarna trots att vi hade 5-700 år på oss.¹⁸⁵

Hur kunde han få någon att tro på denna historiekonstruktion? Det måste ha berott på det allmänna stämningläget i nationellt sinnade svenska kretsar under tiotalet samt att boken är skriven under krigets påverkan. Om så är fallet besannas ett av Linderholms historiska postulat, att kristendomen ständigt lever i någon form av syntes med det omgivande samhället. Linderholms egen kristet bestämda kyrkohistorieskrivning hade med andra ord ingått förening med en progermansk och protysk tidsanda och det på ett olyckligt sätt.

5 Förförståelsen både traditionell och trosbestämd

Inledning

Jag går i detta kapitel över från redovisning till mera allmänna reflexioner. Dessa allmänna reflexioner inleds med kommentarer till några av Anders Jarlerts generella påståenden om Linderholms kyrkohistorieskrivning. Dessa kommentarer leder över i att jag i kortform karakteriserar Linderholms kyrkohistorieskrivning utifrån hans förförståelse. Jag försöker med andra ord se vad det var för speciellt med hans sätt att skriva kyrkohistoria. Med förförståelse menar jag det komplex av föreställningar som utan att tillhöra den direkta empirin påverkade Linderholms kyrkohistorieskrivning. Tidigare har jag i denna framställning huvudsakligen

¹⁸⁵ Linderholm 1916, s 333

använt begreppen tolkningsram och konstruktion. Förförståelse täcker båda begreppen. Därefter prövar jag i nästa kapitel lödigheten i Linderholms kyrkohistorieskrivning utifrån hans förförståelse. I dessa två kapitel, d v s 5 och 6 för jag alltså in nytt material i min framställning samtidigt som jag sammanfattar de föregående kapitlens resultat.

Linderholms idealism

Anders Jarlert markerar i *Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker* gång på gång idealismen i Linderholms tänkande. Vad Jarlert skjuter in sig på är inte det faktum att Emanuel Linderholm helt allmänt förutsätter även andra kunskapskällor än de empiriskt iakttagbara. Det som sticker ut hos Linderholm är enligt Jarlert att han förlägger uppenbarelsen, d v s med Linderholms språkbruk ”det religiösa”, ”det som evigt är”, ”evangeliet” till en högre ideell värld, skild från den historiska verkligheten. När Linderholm slagordsmässigt förklarar sig vilja rensa ut ”dogmats historiska mystifikationer” men behålla ”trons och livets stora mysterium”, gäller detta endast, påpekar Jarlert, under förutsättning att allt i yttre mening inkonsekvent eller paradoxalt avlägsnats. Tron förtröstar på Jesu evangelium om Gud och Guds rike, inte på underverk, inte på yttre händelseförlopp eller historiska personer, vore så personen i fråga Jesus Kristus själv. Detta om Jesus har Jarlert hämtat från inledningen till den tredje upplagan av ”Från dogmat till evangeliet” där Linderholm försäkrar att om så kritiken skulle mönstra ut varje Jesusord, kvarstår ändå hans lösen ”från dogmat till evangeliet”.¹⁸⁶

Linderholms idealistiska synsätt påverkar naturligtvis också hans historiesyn i idealistisk riktning. Jarlert är inte imponerad av denna Linderholms historiesyn. Han påstår rakt ut att Linderholm inte lyckats i sitt försök att formulera en religiös idealistisk kritisk historiesyn.¹⁸⁷

Så långt i huvudsak en återgivning av Anders Jarlert. Själv har jag tagit vid där Jarlert slutat och funnit att Linderholms idealism kommer i en något annan dager när man närmare reflekterar över Linderholms hållning. Nog är det rätt uppfattat att Linderholm är idealist och att han förlägger evangeliet till en ideell värld. Märk dock att Linderholm i allt vad han skriver förutsätter att Jesu förkunnelse är ord ur hans egen mun. Om, frågan är för Linderholm högst hypotetisk, trots detta historievetenskapen skulle kunna visa att Jesusorden inte är Jesu egna kvarstår dock evangeliet, menar Linderholm. Förkunnat av vem eller vilka låter sig i så fall inte besvaras. Dock förutsätter Linderholm upphovsmän även om de förblir anonyma. Evangeliet har inte kommit till oss utan mänskliga mellanhänder.

Tron är förankrad i evangeliet menar Linderholm, inte i någon yttre person eller händelse, inte i mirakler eller underverk. Men han betonar också som jag nyss påpekat att detta evangelium hör hemma i ett konkret historiskt sammanhang och att det är människor av kött och blod som förkunnar och tillämpar evangeliet. Det är alltså genom något yttre som förutsättningarna skapas för det inre Gudsmötet. Så ser Linderholm det både när han utformar sitt religiösa reformprogram och när han skriver kyrkohistoria.

¹⁸⁶ Jarlert 1987, s 77 f, 80, 84. Linderholm 1926, s 7

¹⁸⁷ Jarlert 1987, s 111

Att det är något yttre som skapar förutsättningar för det inre är en vanlig föreställning. Mönstret känns exempelvis igen hos kyrkohistoriker som håller samman sin kristna livssyn och sin trosförståelse med sin historieskrivning. I princip gör dessa som Linderholm, visserligen ofastast med andra förtecken. De menar inte samma sak som Linderholm när de talar om evangeliet, de har en annan kyrkosyn, de utesluter inte att under kan ske, och så vidare, varför deras historieskrivning får andra betoningar än Linderholms. Dock blir även för dem yttre konstaterbara, låt oss kalla dem nådemedel, redskap för ett inre Gudsmöte.

Det är vidare sant att Linderholm förnekar alla former av under i betydelsen brott mot naturlagarna. Detta innebär dock inte att Linderholm förnekar det obegripliga, det paradoxala. Han förlägger emellertid detta oförklarliga till det personliga inre gudsmötet. Detta gudsmöte ser Linderholm som ett veritabelt under som inte låter sig förklaras rationellt. Linderholm är alltså att betrakta som rationalist enbart när han betraktar det yttre skeendet.¹⁸⁸

Linderholm bejakar alltså det oförklarliga mysteriet, mysteriet att Gud låter meddela sig i en människas inre. Däremot har han inte mycket till övers för mystikern. Mystikern söker, menar Linderholm, i tanken tränga sig fram till Gud, men når trots ständig ansträngning aldrig fram. Ty människan kan aldrig nå Gud. Den enda möjligheten till gudskontakt är att Gud möter människan i en förlåtande och upprättande akt. När Martin Luther hade insett detta innebar det att han gjort sin reformatoriska upptäckt. Luther upphöjs av Linderholm på grund av detta, reservationslöst ges han rätt, trots kvarvarande förankring i sin tids kyrklighet och i sin tids föreställningsvärld. Detta med anledning av att Anders Jarlert ofta tar fasta på bedömningar hos Linderholm där Luthers insats relativiseras.¹⁸⁹

Tro och vetande

Jarlert betonar att Emanuel Linderholm i sin kyrkohistorieskrivning låter den egna tron spela med. Han exemplifierar detta bland annat i en analys av Linderholms studie år 1907 "Ur fädernas tros- och tankevärld. Studier till Olof Högborgs 'Den stora vreden' ". När Linderholm i denna undersökning betonar att djävulstro och helveteslära tillhörde den äldsta kyrkans kulturarv men inte hade karaktären av gudomlig uppenbarelse, anser han själv att han gjort ett vetenskapligt uttalande. Jarlert påstår och det korrekt, att utsagan är apologetisk. Bakom ligger antaganden av dogmatisk art. Linderholm har låtit tro och vetande förenas i en syntes. Linderholm tillhör som kyrkohistoriker därigenom "integrationstypen", det vill säga han förenar sina egna värderingar med sin vetenskap, detta till skillnad från de kyrkohistoriker som håller isär tro och vetenskap. Dessa senare benämner Jarlert i anslutning till Bernt Torvild Oftestad för historiker tillhörande "segregationstypen".

När Jarlert närmare skall beskriva hur Linderholm arbetar när han skriver kyrkohistoria definierar han Linderholms tro som en ideal storhet, ej förankrad i historien. Denna tro integreras med faktaredovisning, resonemang och slutledningar. Trons uppgift blir därvidlag främst att

¹⁸⁸ Linderholm 1926, s 39. Linderholm 1921, s 9 f, 2-15

¹⁸⁹ Jarlert 1987, s 126 f

styra värderingarna, men tron påverkar också Linderholm i hans urval av problemområden liksom i hans ämnesval.¹⁹⁰

Jarlert har rätt i detta att Linderholms tro påverkade hans bedömningar liksom hans ämnesval och problemområden. Skall man gå till botten med denna problematik var det inte enbart Linderholms trosföreställningar i trång mening som påverkade utan också mycket annat i Linderholms föreställningsvärld.

Om Linderholms förförståelse

Här kommer sammanfattningsbegreppet förförståelse väl till pass. Till denna förförståelse räknar jag i princip allt det som förutom empirin påverkade Linderholms kyrkohistorieskrivning. Till förförståelsen hör alltså även det som rör Linderholms personlighet. Edvard Rodhe skriver i DN den 10/8 1937 i samband med Linderholms död att Linderholm var ett barn av väckelsen och av sekelskiftets evolutionistiska förståndskultur. Därmed är förmodligen i få ord det huvudsakliga sagt om personen Emanuel Linderholm. Vill man förstå Linderholm mer ingående kan man gå till Jarlert, vars bok om Linderholm ger en inträngande teckning även av Emanuel Linderholms personliga egenheter. Jarlert betonar betydelsen av moderns död när sonen Emanuel var blott en liten gosse.¹⁹¹ Han framhäver Henrik Schücks betydelse för forskaren Emanuel Linderholm. Schücks kulturhistoriska grepp på litteraturhistorien påverkade i hög grad Linderholm särskilt i hans kyrkohistoriska översikter. Framför allt visar Jarlert hur Linderholm var påverkad av Rudolf Euckens etiska idealism.¹⁹²

Dock var Emanuel Linderholm minst av allt någon eftersägare, detta trots att det finns sådant som tyder på motsatsen. Jarlert visar att ett helt avsnitt i Linderholms bok *Reformation och världsutveckling* är en nödortfött dold avskrift av en text skriven av Schück.¹⁹³ Linderholm kännetecknas tvärtom av sin självständighet. Han smälte vad han fått och fogade det till sin alldeles egna skapelse.

Anders Jarlert påpekar att Linderholm i sitt arbete med sitt historiska material inte enbart ut-sätter detta material för sedvanlig historisk kritik utan även prövar det med en ”inre religiös” kritik, d v s utifrån sin egen religiösa åskådning. Detta förfaringssätt kan leda till att Linderholm blir mindre pålitlig i sin källhantering. Den ”religiösa” bedömningen av materialet vill gärna få det avgörande ordet.¹⁹⁴

Utän att ifrågasätta denna Jarlerts iakttagelse, mer i syfte att komplettera den, gör jag här än en gång uppmärksam på normalläget, nämligen den väldiga anhopning av primärkällor som Linderholm grundade sin vetenskapliga produktion med. Ett grundligt och inträngande källstudium, kombinerat med ingående dokumenterad kännedom om pietismens litteratur ligger till grund för Linderholms avhandling om Sven Rosén. Ett enormt källmaterial, framför allt

¹⁹⁰ Jarlert 1987, s 59-63

¹⁹¹ Se även särskilt Rengmyr 1986

¹⁹² Jarlert 1987, s 53 där också Rodhe citeras.

¹⁹³ Jarlert 1987, s 125

¹⁹⁴ Jarlert 1987, s 112-118, särskilt sidan 116

rättegångsmaterial, till stora delar tyvärr fortfarande outnyttjat, samlade han på sig för sina studier om magi och folklig övertro. Boken om Pingströrelsen i Sverige bygger på en unik samling referat från samtida tidningsmateriel, ett material som ger Linderholm möjlighet att följa den frambrytande väckelsen månad för månad under genombrottsåren. Detta material är framtaget med oväld och har inte ifrågasatts.

Källmaterialet lade grunden till den kunskap om historiska förhållanden som Linderholm genom sin forskning kom att förmedla. Förutom källmaterialet var det även annat som bidrog till att Linderholm förmådde levandegöra historien. Detta levandegörande av historien var minst av allt något självändamål. Linderholm skrev aldrig kyrkohistoria för kyrkohistoriens egen skull. Hans skrivning pekade alltid framåt mot hans egen tid och utgjorde direkta eller indirekta argument i Linderholms religiösa reformarbete. Det är som vi har sett tidigare inte alls svårt att se hur Linderholm betar sig när han i sina historiska texter argumenterar för religiös reform. Exempelen har varit åtskilliga i den tidigare framställningen.

Sedvanlig historisk argumentation men också av tro präglad förförståelse

I långa stycken är det föga uppseendeväckande metoder Linderholm använder. Han utnyttjar möjligheter som hans samtids historisk kritiska forskning öppnat för och drar slutsatser på sedvanligt sätt. Det uppseendeväckande är att han dessutom drar mer än sedvanliga slutsatser.

Linderholm utgår från att verkligheten är odelad, att det ena påverkar det andra och att det finns motiv i tiden som på ett speciellt sätt driver utvecklingen framåt. Vid behov gör han ämnes- och disciplinöverskridanden. Han drar in psykologi och religionspsykologi i sina undersökningar, spårar samband mellan kristendom och andra religioner, finner kyrkohistoriens rötter i Gamla Testamentet. Detta för att ta några belysande exempel. Varför gör han så? Naturligtvis för att som så många andra historiker belysa sitt material. Men också och det är specifikt för Linderholm för att eliminera det mirakulösa och svårsmälta i den kristna tron och göra företeelsen kristendom förståelig och tillämplig i hans egen tid. Det är när han tillämpar det han kommit fram till som man observerar detta syfte.

Till Linderholms förförståelse hör att han utgår från den religiösa syntesens nödvändighet. För att behålla inflytandet och leva vidare behövde kristendomen allteftersom tiden gick relatera till och låta sig förenas med ständigt nya tankesystem, detta utan att därför assimileras, menade Linderholm. Det är i boken *Om den kristna statskyrkans uppkomst* som detta synsätt allra tydligast demonstreras. Varför denna betoning? Svaret lyder: För att klargöra utvecklingen och för att läsaren skall förstå statskyrkosystemets uppkomst. Dessutom även för att motivera sin tids statskyrkosystem. Utan syntestänkandet som förutsättning blir för övrigt Linderholms argumentation för den upplysta kristendomen som var hans egen omöjlig.

Linderholm förutsatte utveckling, oftast i betydelsen framåtskridande. Den tanken hade sin grund i vad han själv tyckt sig ha funnit i sin forskning, därtill stimulerad av sin tids evolutionistiska tänkande. Dessutom var utvecklingstanken bra att ta till för att undvika anakronistiska bedömningar. Den var till detta själva förutsättningen för att Linderholm skall kunna hävda sin egen kulturprotestantism som reformationens själva höjdpunkt.

Linderholm är så här långt i hög grad tidstypisk. Hans ”rationellt” grundade förförståelse var dåtidens bildade bekanta med. Den hjälpte dem att begripa historiska företeelser och sammanhang. Man kan t o m beskriva Linderholm som allmängiltig. Som Linderholm gjorde gör i princip fortfarande de flesta historiker, nu visserligen med en annan tids förtecken. Det som skiljer just Linderholm från alla andra är hans specifika intressen och syften, inte minst att han så tydligt visar att han innerst inne är ute efter att påverka sin samtid.

Så långt de gängse metoder Linderholm använde. Med dessa låter han sig emellertid ej nöja. Mer behövde han för att hans kyrkohistorieskrivning skulle bli till slagkraftig argumentation i samtidens samhälle. Mer hade han också att tillgå. Han förutsatte att det fanns något som hette religiositet, t o m äkta religiositet, och att denna religiositet i sin äkta form tog sig bestämda uttryck. Framför allt förutsatte han existensen av ett alldeles specifikt evangelium. Därmed hade han sprängt gränsen för enbart rationellt grundad förförståelse. Hans förförståelse blev i och med de nya förutsättningarna en trons förförståelse.

För Linderholm tillhörde alltså religiositeten den mänskliga utrustningen. Religiositeten kunde dessutom vara äkta. Äkta religiositet ledde i Linderholms tankevärld till engagemang och personlig överlåtelse. Gudsrelationen blev inget påklustrat utan upplevdes av bärarna av äkta religiositet som något verkligt. Tron var inte teologisk spekulation utan till sitt väsen inre visshet. Viktigare än annat var evangeliet. Detta av Linderholm i sina historiska texter beskrivna evangelium ansåg Linderholm vara det högsta av värden. Det pekade dessutom alltid framåt. Utan att man egentligen gjorde något åt evangeliet var detta i sig förkunnelse för nutid. Därom var Linderholm övertygad.

I Linderholms föreställningsvärld var såväl fromhet som evangelium djupast sett oföränderliga storheter. Visserligen förutsatte Linderholm att evangeliet som en historisk företeelse levde i symbios med annat, men det betydde inte att evangeliets själva kärna därigenom påverkades. Däremot förutsatte Linderholm att evangeliet i sin historiska form alltid framträdde mer eller mindre fördunklat.

Detta specifika evangelium liksom också den äkta fromheten såg Linderholm som i historien verkande krafter med avgörande påverkan på utvecklingen. Ytterst var det på grund av evangeliet som kristendomen i Linderholms ögon framstod som en andlig kraft som förtjänade att utgöra samhällets andliga grundval.

In summa var det ingen osynlig hand som styrde kyrkohistorikern Emanuel Linderholms penna. Det gjorde han själv. Det var han själv som valde sina ämnen, han själv som tog historiska metoder till användning, framför allt han själv som definierade det evangelium som han så ingående beskriver och utgår från. Detta i sin tur gjorde Linderholm inte enbart utifrån saksakal utan också utifrån andra bevekelsegrunder, ibland utifrån personliga motiv som enbart delvis är oss kända. Här kommer människan Emanuel Linderholm in i bilden, en människa som påverkats av sin uppväxt i väckelsemiljö, av moderns död när han blott var en liten gosse liksom av personlig troskamp och annat liknande. Allt detta som vi vet så mycket om genom Anders Jarlerts och andra biografers ingående beskrivningar. Troligtvis var det så att Linderholms höga värdering av den personliga religiositeten var ett arv från den väckelsemiljö han levde i under sin barn- och ungdom och att hans uppfattning av evangeliet inte kan förstås

om man inte tar i beräkningen den intellektuella troskris Linderholm genomgick under de första åren av 1900-talet. Även om vi vet mycket om människan Emanuel Linderholm befinner vi oss här på osäker mark. Det finns så mycket som är okänt och enbart delvis klarlagt. Texterna däremot som Linderholm lämnat efter sig är tydliga vittnesbörd. Dem kan vi bedöma. Redan texterna talar sitt tydliga språk. De talar tydligt om att Linderholm inte enbart skrev kyrkohistoria, han förkunnade dessutom, bland annat på sätt som jag ovan beskrivit.

6 Förförståelsen i rättfärdighetens och objektivitetens tjänst

Inledning

I *De stora häxprocesserna i Sverige* motiverar Linderholm varför han sätter in sin undersökning i ett större kultur- och religionshistoriskt sammanhang och inte nöjer sig med en trängre betraktelse. Utan detta vidare sätt att se *kommer man att ställa kyrkoutvecklingen i en belysning som saknar tillbörlig historisk rättfärdighet och objektivitet*, skriver han. Man kommer inte fram till *gångna tidens verkliga liv i sedligt och religiöst avseende*.¹⁹⁵ Dessutom uppmärksammar man inte den utveckling som skett under de sista två hundra åren i religiöst och kulturellt avseende och inser inte behovet av nytänkande i religiösa frågor.¹⁹⁶

Detta resonemang kan med fördel sättas som ett av Linderholms motto för sitt kyrkohistoriska författarskap. Linderholm var besjälad av idén att fånga den historiska verkligheten på ett så ”sant” sätt som det någonsin var möjligt. Men om metoden att nå dit väsentligen var att sätta in sitt stoff i ett större kultur- och religionshistoriskt sammanhang, är mera tveksamt. I denna studie har jag försökt visa att hela Linderholms förförståelse spelade med när han förmedlade sina ”sanningar,” en förförståelse som rymde mer än enbart kultur- och religionshistoria. Frågan jag ställer i detta kapitel är i vad mån denna förförståelse ledde till påstådd rättfärdighet och objektivitet.

I föregående kapitel har jag försökt visa att Linderholm trots allt inte alltid är så olik andra när han skriver kyrkohistoria, men jag har också pekat på hans särdrag. I detta skall jag som jag angivit närmare pröva rättfärdigheten och objektiviteten i denna hans kyrkohistorieskrivning och detta utifrån hans förförståelse.

Teoribildningen

Jan Hjärpe skriver i sin bok *Tusen och en natt & 11 september. Tankar om Islam* att de teologiska fakulteterna vid sekelskiftet 1900 såg som sin uppgift att producera samhällsideologi. Han tillägger nyanserade att denna ideologiproduktion var ifrågasatt.¹⁹⁷ Så var förvisso fallet. Kristendomskritik, sekularisering och explosiv kunskaps- och samhällsutveckling kom under nittonhundratalets första hälft att mala ner gamla synsätt och ersätta dem med förment nya. Av teologi blev, åtminstone i teorin, religionsvetenskap. Kristendomens företrädare förut-

¹⁹⁵ Linderholm 1918 a, s V

¹⁹⁶ Linderholm 1918 a, s VII VIII

¹⁹⁷ Hjärpe 2003, s 39

sattes inte längre och normativ teologi fick inte längre hemortsrätt vid de teologiska fakulteterna. I den normativa teologins ställe kom det vetenskapliga studiet av kristendomen som en av många religioner. Kristendomen skulle studeras dels i sitt bibliskt historiska sammanhang dels också i sin ideologiska, filosofiska liksom i sin samhällliga kontext.

Detta nya sätt att se på det teologiska studiet hade sina problem. Bland annat fick man problem med tillämpningen av de insikter som inhämtades. Tillämpningar som syftade till att klarlägga kristendomens betydelse i samhälle och kyrka, särskilt under historisk tid, var naturligtvis tillåtna. Däremot blev det inte längre fakulteternas uppgift att göra religiöst normativa tillämpningar. Dessa ansågs nämligen inte vetenskapliga utan klassades av de mest radikala kritikerna som subjektivt tyckande och fördes därför ut ur lärosalarna. De var kyrkornas sak, inte fakulteternas, sade man.

Nu levde man inte som man lärde. Även under de ”vetenskapligt stränga” 1950- och 1960-talen var de svenska teologiska fakulteternas undervisning trots allt konfessionellt och religiöst bestämd och religiösa tillämpningar sipprade under denna tid igenom även i lektionssalar, där psalmsång och bön var bannlysta. Så småningom ebbade emellertid den rigorösa inställningen till vad som är vetenskap ut och man vågade snart tala öppet om även religiösa tillämpningar. Samtidigt har man insett att den absoluta och konsekventa objektiviteten i humanistisk forskning är en chimär. Subjektivitet är en oundviklig beståndsdel i forskningen, säger man numera. Det är inte subjektiviteten som är problemet utan hur man skall få grepp om den och utnyttja den till forskningens fromma.

Uppenbart är att äldre teologisk forskning, inklusive kyrkohistorisk sådan, utgick från trospostulat. Det betyder att forskningen var relaterad till trosideal av något slag, trosideal som var konfessionellt bestämda men också påverkade av i tiden rådande föreställningar. Trots vetenskaplig utveckling sedan dess har det inte blivit annorlunda på den punkten. Fortfarande finns de där, postulaten, d v s trosidealerna. De sätter mål och påverkar forskningens inriktning och innehåll, allt efter trosidealens växlingar. Så inte bara på de teologiska fakulteterna utan överallt där humanistisk forskning bedrivs. Och nog får man numera tillämpa vad man funnit. Man forskar ju för att tillämpa.¹⁹⁸ Detta som en bakgrund till hur Emanuel Linderholm såg på teologin som vetenskap och på den teologiska fakultetens uppdrag. Linderholm var trots allt inte så annorlunda i sitt upplägg.

Den ”smala” uppgift Linderholm tilldelade den teologiska fakulteten och den dominerande plats han gav åt sitt ämne kyrkohistoria, är förstås påfallande. Kristendomen var det egentliga studieobjektet, framför allt det för kristendomen specifika, dess evangelium, menade Linderholm. Allt i fakultetens arbete syftade ytterst till att utforska bakgrunden till, innehållet i och betydelsen av detta evangelium. Men för att nå detta ”smala” mål krävdes enligt Linderholm en påfallande ”vid” anläggningsyta. För att kunna sätta in evangeliet i sitt ursprungliga sammanhang förutsattes kunskaper i religionshistoria, i Gamla testamentets exegetik liksom i andra tillämpliga ämnen. Vilka dessa var tycktes Linderholm oväsentligt, huvudsaken var att evangeliet belystes. På motsvarande sätt måste resurser mobiliseras för att förstå evangeliets

¹⁹⁸ Se vidare: Faculty of Theology 1976. Livsåskådningsforskning 1977 och Hjärpe 2003.

verkan under historiens gång. Allt detta ytterst för att evangeliet i nutid skulle kunna tillämpas på ett fullödigt sätt.

Evangeliet är på samma gång subjekt och objekt i denna Linderholms konception. Dels vet man redan så mycket om evangeliet att man kan ha detta som riktmärke, dels behöver evangeliet ytterligare utforskas. Linderholm förutsatte med andra ord att så mycket av evangeliet redan var uppenbar sanning att evangeliet kunde ha dessa båda funktioner. Kyrkohistoria såg Linderholm som teologins centrala ämne. Denna särställning motiverades med att kristendomen med sitt evangelium inte främst är en tankeriktning utan grundar sig på en historisk verklighet. För att komma åt denna verklighet, med andra ord evangeliet i dess historiska utformningar, inkluderande såväl bakgrund, innehåll som betydelse, krävs studium med historisk kritisk metod, med andra ord kyrkohistorisk forskning, för Sveriges del med tonvikt på svensk kyrkohistoria. Den systematiska teologin och den praktiska blir utifrån detta resonemang "hängämnena", d v s discipliner som är avhängiga av det historiska studiet, ämnen där man drar konsekvenserna av de resultat dessa studier lett till.

Anders Jarlert anser Linderholms programförklaring grandios. Och nog är det grandioöst att låta kyrkohistorien bli den centrala teologiska disciplinen kring vilken allt grupperar sig. Orsaken varför Linderholm låter kyrkohistorien representera helheten finner Jarlert i Euckens kultursyntes och att Linderholm i hög grad förbiser kyrkohistoriens praktiska nytta.¹⁹⁹ Må så vara. Självt tycker jag att Linderholms programförklaring med hänsyn till förutsättningarna är rationellt betingad. Hur skall man annars arbeta om man med Linderholm är övertygad om att kristendomen är en samhällsföreteelse, dessutom en religion bland flera, vars särställning är avhängig av ett evangelium som låter sig tydligt specificeras ?

Mina kommentarer ovan med anledning av Hjärpes synpunkter på teologisk forskning visar också att jag inte ens anser Linderholm vara originell. Forskaren har ett ideal, man kan kalla det postulat eller trosideal, utifrån vilket han/hon orienterar sig, vidare ett mål vilket han/hon med alla till buds stående medel försöker nå. Så var det och så är det fortfarande. Den kritiska punkten är inte "alla till buds stående medel" utan själva postulatet, så för Linderholm som för andra. Låt mig därför återigen en sista gång skärskåda dessa Linderholms postulat.

Trohet mot evangeliet, genuin religiositet, känsla för tidsidealen

Till Linderholms förförståelse hörde människors inneboende religiositet, en egenskap som Linderholm förmodade vissa äga mer av, andra mindre. Religiositeten är konstitutiv för människorna och själva förutsättningen för att människor skall kunna ta emot evangeliet. Religiositetens väsentliga innebörd är känsla för och hängivenhet till Gud och det genuint gudomliga. Religiositeten tar sig olika uttryck under olika tider, vilket är en del av förklaringen till varför kristendomen ständigt förändras.

Någon förment ren kristendom räknade inte Linderholm med. Det skulle motsäga kristendomens karaktär av samhällsföreteelse. Kristendomen är i varje aktuell utformning att betrakta som en syntes i ständig rörelse med inslag från olika håll. Rörelsen bestämde Linderholm som utveckling eller tillbakagång. Huvudlinjen är utveckling. Ingen religiös rörelse eller riktning kan heller behålla ställning och inflytande om den inte ingår nya lyckliga föreningar med så-

¹⁹⁹ Jarlert 1987, s 70

dant som rör sig i tiden. Kombinationen trohet mot evangeliet, genuin religiositet i förening med tidsanda och tidsideal är receptet för fortsatt inflytande. Utifrån detta samspel skall också bedömningen av kristendomen ske. Det duger således inte att bedöma en kyrka eller en religiös strömning enbart utifrån formell och officiell dogmatisk inställning eller konfessionell tillhörighet.

Vart ledde denna förförståelse? Den ledde Linderholms intresse till den folkliga religiositeten, till uppskattning av företeelser som pietism och väckelse. Samtidigt gjorde Linderholms sätt att tänka att han relativiserade betydelsen av fastslagna dogmer och läroformuleringar. Dessa gavs främst historisk betydelse. Vidare gavs han genom denna sin förförståelse redskap att bedöma samtida religiositet. Men skrev han därför bättre kyrkohistoria? Detta berodde, menar jag, mindre på om postulaten var absolut korrekta än hur han relaterade dessa till den historiska verklighet han studerade.

Utvecklingstanken

Som vi berörde ovan räknade Linderholm med en i samhället ständigt pågående rörelse, oftast en utveckling. Denna utveckling dels förutsatte Linderholm, dels hade han funnit den belagd i sina historiska studier. Denna utvecklingstanke brukade Linderholm flitigt dels för att klargöra historiska sammanhang men dels också för att göra nutidsanknytningar trovärdiga.

Ett belysande exempel på Linderholms användning av utvecklingstanken finner vi i hans bok om statskyrkan. Linderholm kom fram till att kyrkan under de första århundradena påverkades av diverse, ibland mindervärdiga motiv, främmande för evangeliet. Resultatet blev dock tillsammans taget kyrkans utveckling. Att kyrkan tog formen av statskyrka såg Linderholm som en i huvudsak god utveckling. Genom att bli statskyrka kunde kyrkan bevara det mesta möjliga av sin religiösa halt. Linderholm vidhöll detta och han motiverade det med skäl som han ansåg sakligt grundade.

Nu är som sagt motiveringar en sak, verkligheten inte med nödvändighet det samma. För mig känns det troligare, jag upprepar det en sista gång, att Linderholm i sina bedömningar av statskyrkans uppkomst mer styrdes av egna ideal än av historiska överväganden. För Linderholm var den svenska kyrkan idealt sett en hela samhällets ideologiska och andliga grundval. Den funktionen underlättades enligt Linderholm av statskyrkosystemet. Historiskt grundande skäl för statskyrkosystemet var därför på sin plats. Men därtill kommer, och det får man inte glömma, att det fanns sakskäl för Linderholms uppfattning om statskyrkans framväxt. Utvecklingstanken står således både i den sakligt grundade historieskrivningens tjänst och i nutidsagitationens. De båda bruken betingar varandra.

Historiskt sinne

Linderholm förutsatte historiskt sinne hos den som sysselsätter sig med kyrkohistorieskrivning. Till uppgiften som kyrkohistoriker hörde enligt Linderholm att vikta fakta, ge dem relevanta proportioner och ställa dem i ett tillämpligt sammanhang. Häri ingår också känsla för religionens intensitet och fromhetslivets djup. Kyrkohistorikern måste dessutom ha förmåga att skilja dåtida förhållanden från senare tidars. Om inte snedvrids resultaten, påstod Linderholm.

Utifrån detta sätt att förstå det historiska sinnet kan detta inte tolkas som en metafysisk egenskap med mystisk förmåga att i historiska spörsmål träffa rätt. Detta sinne blir mera en på kunskap och insikt grundad förmåga som när den tillämpades drev Linderholm till oväld i sina bedömningar.

Världsbilden

Emanuel Linderholm drog även in sin egen trosåskådning, liksom sin samtids världs- och omvärldsbild liksom sin vetenskapssyn i sin kyrkohistorieskrivning. Detta fick en påtaglig betydelse för resultatet.

Under Linderholms tid bröt den historiskt kritiska bibelforskningen med full kraft. Denna bibelkritik inte bara accepterade Linderholm, han brukade själv metoden genom att i sitt bibelstudium på tidstypiskt sätt sortera bort legendärt material, som under, mirakler och dylikt. Kvar blev det han ansåg religiöst bärande, evangeliet. Detta evangelium använde Linderholm sedan som urvalsinstrument och bedömningsgrund i sin kyrkohistorieskrivning. Men det var också annat med religiös anknytning som inverkade. Jag börjar med världsbilden.

Kristendomen var ursprungligen förankrad i en annan världsbild än vår, en världsbild där under, demoner och andar ingick i bilden och där apokalyptiska förväntningar tillhörde vardagen. Denna världsbild fick sig en definitiv knäck i och med upplysningen och med knäcken följde det radikala tvivlet. Gång på gång och i allt vad Linderholm har skrivit upprepas detta.

Entydigt och konsekvent hanterade han också denna världsbildsproblematik. Jesus och även Paulus och skriftprofeterna delade sin tids världsbild, påstår Linderholm, men de hade inte sin andliga förankring i den. De lade tonvikten vid andra högre ting. De styrdes av ett etiskt gudsbegrepp som i sin tur ledde till att de satte rättfärdighet, kärlek och ödmjukhet i centrum för mänsklig samlevnad. Motsvarande gällde när man går framåt i historien. Jesus, Paulus och skriftprofeterna fick en rad efterföljare, särskilt i västvärlden och då i synnerhet i samband med de stora väckelserna.

För nutiden med sitt upplysta vetande är redan anknytning till den gamla oupplysta föreställningsvärlden ett tecken på att man inte förstått att lägga tonvikten rätt. Därför var det beklagligt, menade Linderholm när exempelvis Pingströrelsen anknöt och fortfarande anknyter till just det som haft sin tid, inte vid det i kristendomen reellt gudomliga. Ja kristendomens öde i vårt land är avhängigt av att vi idag kan skilja världsbild från evangelium.

Så förkunnade Linderholm i sin kyrkohistorieskrivning och vi noterar att kombinationen historisk kritisk metod, världsbild och en specifik definition av evangeliet, allt nyttjat vid behandlingen av kyrkohistoriska texter, kunde fungera som inlägg i kyrkdebatten. Böckerna om Pingströrelsen är de tydligaste exemplen på detta. Kombinationen historisk kritik, världsbild, evangelium kan också ha annan inverkan på läsaren. Läsarens bild, när han/hon tillgodoser sig stoffet blir, bildligt talat, dubbelexponerad när han/hon läser Linderholm. Dels får läsaren föreställningar om dåtida förhållanden, dels också något ytterligare nämligen Linderholms ”upplysta” föreställning av det ”verkliga” sammanhanget, vad som skedde i vad som syntes ske.

Gudsmötet

Det upplysta, rationella tänkandet hade ofrånkomligt satt stopp för tron på det yttre gudsmötet, därom var Linderholm övertygad. Gud ger sig aldrig tillkänna i objektivt konstaterbara yttre uppenbarelser eller visioner, styr aldrig bibelförfattarnas pennor, ger aldrig profeter exakta svar på framtidens alla hemligheter och skeenden. Under i form av brott mot naturlagar förekommer ej. Uppenbarelserna och visionerna är psykologiskt förklarliga fenomen och bakom det som tycks vara under finns alltid en naturlig förklaring.

Med den verklighetsuppfattningen skrev Linderholm kyrkohistoria, något som av naturliga skäl färgat av sig på framställningen, och då särskilt på bedömningarna. Dock blev Linderholm aldrig anakronistisk i den meningen att han bortsåg från att dåtid måste bedömas utifrån dåtida förhållanden och tänkande. Den ovan anförda ”dubbelexponeringen” kommer därför att äga sin tillämpning även i detta sammanhang.

I sin kyrkohistorieskrivning förteg Linderholm inte att han förnekade möjligheterna av ett yttre gudsmöte. Detta inte enbart på grund av inre sanningslidelse utan också, menar jag, i syfte att släcka ner allt sådant som distraherade och störde. Miraklen störde. De störde den under Linderholms tid nödvändiga religiösa inriktningen på något högre, skilt från det yttre. Detta andra och högre var en äkta gudsförtröstan. Vägen till Gud var nämligen inte stängd därför att tron på undren hade blivit omöjliggjord, betonade Linderholm. Det fanns något som hette personlig religiös inspiration och gudsgemenskap. Det fanns för honom en varaktig och personlig själens gemenskap med Gud. Om detta vittnade enligt Linderholm psalmister, profeter och på ett fullkomnat sätt Jesus, kanske tydligast i sin Bergspredikan. Så har det också fortsatt att vara ända in i nutid. Den etiskt religiösa halten i denna gudsrelation förstärkte vittnesbördet, menade Linderholm, som själv kunde vittna om egen närhet till Gud.

På denna trosgrund gjorde Linderholm en rad värderande bedömningar i sina kyrkohistoriska verk. Detta även i den mest genomarbetade av dessa, docentavhandlingen om Sven Rosén. Denna avhandlingens tre brännpunkter är Sven Roséns och hans pietistiska vänners fromhet, denna fromhets yttringar samt samhällets reaktioner på dessa yttringar. Allt skrivet så att det kan bedömas på sedvanligt sätt. Men därmed är inte allt sagt om denna avhandling. Boken innehåller mer, nämligen inget mindre än värderande bedömningar som tillsammanstagna förkunnar om det inre gudsmötets verklighet.

Evangeliet

När vi fortsätter på samma spår kommer vi ofelbart till evangeliet, evangeliet som det enligt Linderholm ursprungligen förkunnades av Jesus och som det har fortsatt att förkunnas av hans efterföljare, evangeliet om Gud, Guds helighet, Guds förlåtelse och Guds upprättelse av människan. Detta evangelium är den springande punkten i Linderholms kyrkohistorieskrivning. Dess främsta funktion är att fungera som bedömningsgrund.

Bedömningsgrunder kan varken historiker eller kyrkohistoriker vara utan. Endera är de outtalade eller uttalade, oavsett vilket, finns de där. Materialet man arbetar med behöver ställas mot något för att man skall kunna bedöma det. I regel behöver historikern äga ett antal tillämpliga bedömningsgrunder att relatera sitt material till för att få det belyst ur olika synvinklar. Sådana divergerande bedömningsgrunder brukar inte vara svåra att finna. T o m evangeliet kan

växla gestalt beroende på tid och omständighet. Det räknade åtminstone Sven Göransson med. Denne hävdade nämligen, när han vid ett tillfälle gjorde en bestämning av ämnet kyrkohistoria, att kyrkohistoriens uppgift är ”att undersöka vad varje tid bestämmer som Kristi sanning”. Därmed förutsatte han att det fanns skiftande synsätt på evangeliets innebörd, något som han behövde känna till för att nå fram i sin forskning.

Man kunde alltså enligt Göransson bedöma Kristi sanning olika. Den ena bedömningen var inte den andra lik, något som man måste ta hänsyn till. Så såg inte Linderholm det hela. För honom kunde visserligen evangeliets yttre utformning växla, men till sin kärna var evangeliet identiskt med Jesu förkunnelse om Gud. Det var detta och ytterst detta man skulle relatera sin kyrkohistoriska undersökning till. Evangeliet i denna mening var för honom den överordnade bedömningsgrunden. Evangeliet var för övrigt mer än enbart bedömningsgrund. Den var i Linderholms historieskrivning också urvalsprincip och riktmärke. Han riktade i sin forskning huvudsakligen in sig på det som han kunde relatera till evangeliet.

Hur skall man ställa sig till detta? Det duger inte att sätta in kritiken mot synen på evangeliet och säga att Linderholm förkortat eller vanställt evangeliet. Den frågan är i detta sammanhang inte relevant. Vad man skall fråga sig är i vad mån det av Linderholm definierade evangeliet öppnar det av Linderholm studerade materialet för träffande reflexioner eller inte.

Det visar sig vara både så och så med den saken men detta inte därför att det av Linderholm konstruerade evangeliet är odugligt som hjälpmedel utan därför att han använder detta sitt evangelium som bedömningsgrund i tid och otid. Genom sin ensidiga användning av evangeliet som bedömningsgrund och av andra med detta evangelium samhöriga kategorier, blir Linderholms kyrkohistorieskrivning enkelspårig. Evangeliet har tendens att bli mall istället för hjälpmedel.

Individen och folket

Det är i Linderholms kyrkohistorieskrivning individen som har en relation Gud, eller individer samlade till konventikel, liksom stammen eller folket men aldrig kyrkan. Det är som om kyrkan inte existerade. Linderholm gav aldrig kyrkan som samfund och trosgemenskap någon teologisk eller historisk betydelse, något som Anders Jarlert trycker på i sin bok om Linderholm. Detta behöver i och för sig inte vara någon brist. Med historieskrivning fångar man inte allt, men förhoppningsvis något. Genom att bortse från kyrka, kyrkoförsamling och kyrklig organisation ges utrymme för annat, i Linderholms fall att fördjupa sig i folkfromhet och annat, bland annat i spekulationer om folket.

Folket var i Linderholms idealbild främst folket i väst, och bland folken i väst mest av allt de nordeuropeiska germanerna. Bland germanerna fanns en nationell anda och en frihets- och rättfärdighetslidelse som var kristendomens allra bästa grogrund. Mot detta står att Linderholm i andra sammanhang kan tala om att tron är universell och att människosläktet utgör en enhet och där han betonar att alla människor har samma värde. Denna spänning i Linderholms kyrkohistoriska författarskap går inte att upplösa. Två sätt att se står djupast sett oförmedlat mot varandra.

Nu är inte Linderholms nationalism och vurm för den germanska folkstammen en harmlös företeelse i Linderholms kyrkohistorieskrivning. Den har påverkat innehållet i flera av Linderholms böcker, påverkat i samma mening som det ovan anförda evangeliet genom att inverka på val av material och genom att sätta spår i analysen. Där upphör emellertid likheten. Evangeliet i Linderholms mening är en etiskt religiös hållning som leder bedömningarna åt visst håll. Vurmen för den germanska folkstammen däremot och den nationalistiska inställningen åt ett annat. Därigenom blir Linderholms kyrkohistorieskrivning motsägelsefull.

Pietism och rationalism

För tillväxten av en sund religiositet i dag förutsätts två grundtyper av kristendom, hävdade Linderholm. Den ena tankeriktningen vilar på det pietistiska arvet, den andra tankeriktningen på rationalismen. Den nya världsbilden från upplysningen och framåt har oåterkalleligen gett rationalismen denna plats vid sidan av den redan från Kristus stammande personliga religiositeten. Att kunna förena rationalism med ett upplyst tänkande är kristendomens huvuduppgift idag. Det rationella tänkandets resultat går nämligen ej att bortse från lika litet som den nya världsbilden.

Detta synsätt har styrt in Linderholm mot hans djupgående studier av pietismen liksom till hans positiva syn på upplysningen och det har fått honom att mer än många andra brottas med kristendomens plats i en upplyst tid.

Slutresultatet

I denna slutredovisning av Linderholms förförståelse har jag försökt lyfta fram det som tydligast träder i dagen när man läser Linderholm och som dessutom påtagligt påverkat inriktning och innehåll i det som Linderholm skrivit. Om denna förförståelse kan generellt sägas att den är en skapelse formad i Linderholms egen livssituation och i hans egen brottnings med livsfrågorna i en för tron kritisk tid och dessutom redan i ett tidigt skede av hans akademiska karriär.²⁰⁰ Förförståelsens olika delar går i varandra och harmonierar med varandra som delar i ett sammanhållet synsätt. Dess huvudsakliga betydelse är uppenbar. Genom förförståelsen får historien mening. Den blir i Linderholms tankevärld en nutidens läromästare.

Hur var det då med rättfärdigheten och objektiviteten? Ledde Linderholms förförståelse till ökad rättfärdighet och objektivitet i framställningen? Den ledde i vilket fall som helst till energisk inriktning på folklig religiositet och därmed också till forskningsområden i kyrkohistoriens utkant som det under Linderholms egen tid var mindre vanligt att syssla med för en kyrkohistoriker med mera traditionell inställning till sitt ämne. Förförståelsen lockade honom vidare till att i historien speciellt uppmärksamma personlig gudshängivenhet och radikal överlåtelse. Å andra sidan missade han i motsvarande grad den traditionella kyrkofromhetens yttningar. Vid läsning av Linderholms kyrkohistoriska texter lär man sig mindre om konfessioner och kyrkor än om kultur, folklig religion och personlig fromhet. Ofta ledde Linderholms förförståelse till en dubbelexponerad skrivning. Den ger dels kunskap, dels serverar den förståelse, Linderholms förståelse utifrån hans världsbild och kristendomsförståelse.

²⁰⁰ Jarlert 1987 s 39

Kännetecknande för Linderholms sammanhållna förförståelse var att den i slutändan mynnade ut i ett entydigt och enkelt budskap med få komponenter. Detta trots att Linderholm i sin kyrkohistorieskrivning försökt famna så mycket. Tillämpad blir Linderholms kyrkohistorieskrivning till sin yttersta konsekvens en agitation för egna religiösa ideal som han försökt filtrera fram ur dåtidens religiösa yttringar och främst från Jesu liv och Jesu förkunnelse.

7 Linderholm, Göransson och trosinterpretationen

Mina studier av Sven Göranssons och Emanuel Linderholms kyrkohistorieskrivning har utgått från trosmotivet hos Göransson respektive förförståelsen hos Linderholm.²⁰¹ Båda motiven är besläktade och öppnar för en fördjupad förståelse av trosinterpretationen hos dessa båda författare. Det visade sig att de båda var andligt besläktade. Båda hade sin utgångspunkt och sina ideal i sekelskiftets 1900 kulturprotestantism. Ändå var det stor skillnad mellan de båda kyrkohistorikerna, framför allt i deras vetenskapliga kyrkohistorieskrivning. Göranssons metod var mera avancerad och krävande, dessutom skrev han mycket mer än Emanuel Linderholm som egentligen endast presterade ett stort genomarbetat kyrkohistoriskt arbete i sin i övrigt rätt omfattande produktion. Trosinterpretationen i Göranssons vetenskapliga arbeten var dessutom inte lika tydlig som hos Linderholm. Den kom tydligast till uttryck i förord, inledningar, titlar och rubriker. För Linderholm däremot ingick trosinterpretationen i sakframställningen. När Göransson avslutat sin vetenskapliga produktion och övergått till att skriva läroböcker och översikter av skilda slag, blev även hans trosinterpretation uppenbar, en trosinterpretation som tog sig uttryck i att hans texter lät sig styras av tydliga mallar. Han undersökte inte längre hur det förhöll sig, hårddraget belade han istället vad han trodde sig veta. I och med att Göransson ändrade teknik när han avslutat sin vetenskapliga produktion kom han att i långa stycken att påminna om Linderholm. Också Linderholm hade sina mallar som styrde hans framställning.

Skillnaderna var dock betydande. Framför allt var Göranssons kristologi annorlunda än Emanuel Linderholms. Dessutom hade de olika utgångslägen, Linderholm född 1873 kom till andlig mognad i sekelskiftets kulturprotestantiska miljö medan Sven Göransson född 1910 blickade tillbaka på sekelskiftets, som han menade, andliga storhetstid. Linderholm höll fast vid sitt arv trots att de teologiska konjunkturerna växlat och hans nationalistiska, protyska böjelser bara växte under första världskrigets gång. Göransson däremot måste förstås utifrån andra världskrigets erfarenheter. Själv upprepar han i sina översikter ständigt det andra världskrigets avgörande betydelse för samhällets syn på kyrka och församling. För Linderholm var nationalism och protysk inställning ett ideal, för Göransson var detta tänkande uteslutet. Linderholm betonar nationens betydelse, Göransson trodde på ett gemensamt Europa.

Må vara hur som helst med skillnader och likheter. En bestående insikt som jag vunnit genom mina studier av Göranssons och Linderholms böcker och texter är övertygelsen att trosinterpretation i någon form är en nödvändig förutsättning för de flesta former av historieskrivning. Man kan omöjligen helt utesluta sig själv och sin egen omgivning ens när man sysslar med historiskt material. Dessutom, så snart som historikern eller kyrkohistorikern börjar tolka och

²⁰¹ Svärd 2003

sätta in i sammanhang gör han eller hon det utifrån någon form av trosinterpretation. Jag har både ovan och i min bok om Göransson, liksom för övrigt även Anders Jarlert gjort i sin bok om Linderholm, skilt på kyrkohistoriker som integrerat sin tro i sin kyrkohistorieskrivning och de som hållit sin tro utanför. Detta i anslutning till Bernt Torvild Oftestad som skilde integrationstypen från segregationstypen. Efter avslutat studium tror jag inte längre på att renodla skillnaderna mellan de båda typerna av historiker. Alla tillhör i någon mening ”integrationstypen.” Subjektiva utgångspunkter är oundvikliga, de måste ingå i historieskrivningen för meningens och sammanhangets skull.

Frågan är hur? Mitt studium av Göranssons kyrkohistorieskrivning visade att det inte duger att lägga en färdig mall på materialet och sedan foga verkligheten till mallen. Mallar måste man nog ha, men man måste vara beredd att ompröva sina mallar och justera dem utifrån verklighetens vittnesbörd.

Mitt studium av Linderholms kyrkohistoriska produktion visade att man inte lättfärdigt kan jämföra dåtid med nutid, särskilt inte om man vill döma nutid utifrån dåtid. Det blir trots alla försök att undvika det anakronistiskt och orättvist. Linderholms studie om Pingströrelsen är i detta stycke, inte i andra, ett avskräckande exempel.

Det duger inte heller att som Linderholm lägga ett förutdefinierat evangelium eller annat liknande som mall över allt och alla. De bedömningsgrunder man använder måste brukas flexibelt allt efter sammanhang. Målet är ju för en historiker att ge åtminstone en, kanske flera rättvisande bilder av förhållandena i historisk tid. Med det målet i sikte behöver man arbeta flexibelt.

Men kan det historiska studiet då inte lära oss något om nutid? Linderholms hela historieskrivning liksom Göranssons översikter syftade ju entydigt till att bringa samtiden till besinning. Nog har Linderholm i detta stycke mycket att ge genom sitt arbete med historiskt material där hans huvudsyfte var att förkunna för nutid, liksom Göransson i hans civilisationskritik. Men längre än till debattinlägg lär det vara svårt att komma. Dessutom kan påståenden motverka sitt syfte om läsaren märker att den primära avsikten mer än att skildra dåtiden är att påverka samtiden. Det visar exemplet Linderholm.

Trosinterpretation är ett måste, menar jag, men en trosinterpretation i kyrkohistorieskrivningen som är flexibel och som allt eftersom tar lärdom av det som materialet vittnar om. Förutfattade meningar, typ konstruktioner, är likaså ett måste för historikern. Han/hon behöver dessa för att kunna bygga upp en problematik att arbeta efter, eller pröva sitt material utifrån. Men den empiriska verkligheten måste kunna påverka den förutfattade meningen eller den förutfattade tron.

Enligt min mening kan alltså en flexibelt utnyttjad trosinterpretationen tjäna kyrkohistorieskrivningens sak och bli redskap i strävandena att bygga upp en vidgad och fördjupad kyrkohistorisk insikt och kunskap. För mig och för många med mig tycks det självklart att Linderholms pietismforskning och Göranssons 1600-talsarbeten äger bestående värde. Göranssons studier har emellertid lagts åt sidan, vad jag förstår på grund av hans egenartade terminologi, hans komplicerade problematikhantering och hans osystematiska framställning. Det är värt att

lägga märke till att just de arbeten av Linderholm och Göransson som allmänt ansetts värda att bygga vidare på, har till förutsättning en förförståelse av mindre avancerat slag. Göranssons och Linderholms skrifter med mera prononcerad förförståelse står mera i debattens än i vetenskapens tjänst. Vad Göransson beträffar har emellertid det som jag betraktar som debattinlägg behandlats som forskning medan hans vetenskapliga arbeten ignorerats.

Källor & litteratur

Bexell, Oloph (red)

1996 Kyrkovetenskapliga forskningslinjeer. En vetenskapsteoretisk översikt. Studentlitteratur, Lund

Bexell, Oloph

2003 Sveriges kyrkohistoria. 7 Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid. Verbum.

Faculty of Theology

1976 Faculty of Theology at Uppsala University. Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala University 500 Years 1. Stockholm

Göransson, Sven

1975 Kyrkohistorisk årsskrift 75 år. I KÅ 75.

Hjärpe, Jan

2003 Tusen och en natt & den elfte september. Prisma. Stockholm.

Jarlert, Anders

1987 Emanuel Linderholm som kyrkohistoriker. Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis XV. Lund.

Linderholm, Emanuel

1907 Ur fädernas tros- och tankevärld. Studier till Olof Högbergs "Den stora vreden." I Bibel-forskaren.

1911 Sven Rosén och hans insats i Frihetstidens radikala pietism. Uppsala.

1914 Teologi och pietism. Studier till den protestantiska teologiens ställning till pietismen. I. Pietismen inför äldre protestantisk teologi intill midten af 1800-talet i KÅ 15

1916 Kristendomen och kriget i historisk och principiell belysning. Stockholm.

1918 a De stora häxprocesserna i Sverige. Bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria. I. Uppsala..

1918 b Evangeliets värld. Historisk inledning till studiet av evangeliet och den äldsta kyrkan. Föreläsningar. Stockholm.

1918 c Nordisk magi. Studier i nordisk religions- och kyrkohistoria. I Ur nordisk magi. I Svenska landsmål och svenskt folkliv. B.20. Stockholm.

1918 d Reformation och världsutveckling. Första delen. Stockholm.

1921 Problemställningar och arbetsuppgifter i nutida svensk teologi. UUÅ Teologi 1.

1924 Pingströrelsen dess förutsättningar och uppkomst. Ekstas, under och apokalyptik i bibel och nutida folkreligiositet. Stockholm.

1924 b Om den kristna statskyrkans uppkomst. Uppsala.

1925 Pingströrelsen i Sverige. Ekstas, under och apokalyptik i nutida svensk folkreligiositet. Stockholm.

1926 Från dogmat till evangeliet. 3 uppl. Stockholm.

1977 Livsåskådningsforskning. Föreläsningar hållna vid nordiskt symposium anordnat av teologiska fakulteten vid Uppsala universitet 7-10 januari 1977. Acta Universitatis Upsaliensis. Symposia Universitatis Upsaliensis Annum Quingentesimum Celebrantis 4. Stockholm.

1986 Rengmyr, Birgitta

Väckelsen på avstånd. Emanuel Linderholms religiösa utveckling intill 1911. I KÅ 1986

2003 Svärd, Björn

Tron i ett kyrkohistoriskt författarskap. Exemplet Sven Göransson. Skrifter utgivna av Svenska kyrkohistoriska föreningen. II Ny följd. 55. Uppsala

Förkortningar

DN Dagens Nyheter

KÅ Kyrkohistorisk årsskrift

UUÅ Uppsala universitets årsskrift